

Collegium Nobilium Croatiae

GLASNIK

HRVATSKOGA PLEMENSKOG ZBORA

HERALD
OF CROATIAN NOBILITY ASSOCIATION

#001/Num. 7

Troisville/April 2009

✿ Glasnik Hrvatskog plemićkog zbora

ISSN 1845-9463

GLASNIK HRVATSKOGA PLEMIČKOG ZBORA
Godište 12./2009.

Izdavač

Hrvatski plemićki zbor
Sjedište: c/o Paneuropska unija
Jurišićeva 1a/1
HR-10000 Zagreb
URL: <http://www.plemstvo.hr>
E-mail: plemstvo@plemstvo.hr

Glavni urednik

Ivo pl. Durbešić

Pomoćnik glavnog urednika

Vladimir pl. Kurelec

Tehnički urednik

Branko pl. Cindro

Uredništvo

Drago pl. Antoniazzo, Zlatko pl. Barabaš,
Nenad pl. Cambij, Davor pl. Ivanišević,
Marija Karbić, Branimir pl. Makanec,
Ivan Mirnik, Ante pl. Rendić-Miočević

Jezični savjetnik

Prof. Ivan Martinčić, prof.

Grafička priprema, obrada i tisak:

LASERplus & DENONA

travanj, 2009.

Izlazi

Godišnje

Naklada

250 primjeraka

Glasnik Hrvatskoga plemićkoga zbora u svojoj je dvanaestoj godini izlaženja. Od skromnog prvoga broja na svega 24 stranice do broja pred vama koji je preskočio stotu stranicu. U tom omjeru porasle su i djelatnosti HPZ-a. Istaknimo samo popularne tribine HPZ-a »Uloga hrvatskoga plemstva u održavanju kontinuiteta nacionalne ideje i državnosti«. Na njima su nastupali naši vrsni znalci hrvatskoga plemstva i ostavili trag u Glasniku HPZ-a. To je nametnulo nove zadatke uredništvu Glasnika da prihvati i obradi tekstove neujednačeno pripremljene po strukturi, opsegu i obradi (programi). Da bi olakšali i ubrzali uređivanje Glasnika izradili smo Uputu za autore čije će pridržavanje olakšati pripremu autorima i uredništvu. Ona je u ovom broju primijenjena tek djelomično, jer je dio tekstova stigao prije.

Učinkovitost HPZ-a bila bi i veća, da nije Hrvatska zahvaćena svjetskom krizom. Naši donatori traže uštede a donacije su prve na udaru. Posljedica toga je brisanje ambicioznih programa i odabir skromnijih programa djelovanja HPZ-a.

Drugi limitirajući faktor nam je prostor za rad u Zagrebu, koji ni nakon 12 godina nastojanja nismo uspjeli riješiti.

Dužni smo i na ovom mjestu izreći veliko hvala svima donatorima, pojedincima volonterima, i našim članovima jer bez njihova rada sigurno bi izostali postignuti rezultati.

Još jednom apeliramo na sve naše članove da i nadalje svojim doprinosom trajno pridonose razvoju HPZ-a. Hvala!

Glavni urednik

Opremu tekstova obavlja uredništvo. Za sadržaj poimence potpisanih priloga odgovorni su njihovi autori. Oni ne iskazuju obvezno stav Hrvatskoga plemićkog zbora. Objavljeni prilozi u Glasniku HPZ-a autorski su zaštićeni. Iznimka su sadržaj i novosti iz HPZ-a.

Namjena časopisa

Glasnik je znanstveno-stručno glasilo HPZ-a u kojem se objavljuju znanstveni i stručni članci iz područja povijesti i kulture hrvatskog plemstva. Pored znanstvenih radova objavljuju se kratka znanstvena priopćenja, pregledni članci, stručni radovi, komentari, pisma uredništvu i uredništvu, bibliografija, biografija, prikazi knjiga, te izvještaji o radu Zbora.

Sadržaj / Contents 7. / 2009.

- 3 PROSLOV / *Foreword*
- 6 POZIV ZA 11. SJEDNICU VELIKOGA PLEMIČKOGA VIJEĆA HPZ-a /
Invitation to the 11th Session of the Great Nobiliary Council of the Croatian Nobility Association
- 8 IZVJEŠĆE O JEDNOGODIŠNJEM RADU HPZ-a / *Yearly Report on the Work of HPZ*
(I. Celio Cega)
- 12 ZAPISNIK DESETE SJEDNICE VPV-a HPZ-a U ZAGREBU 2008. /
Minutes of the Tenth Session of the Great Nobiliary Council of HPZ in Zagreb 2008. (I. Celio Cega)
- TRIBINA HPZ-a – ULOGA HRVATSKOGA PLEMSTVA U ČUVANJU I
ODRŽAVANJU NACIONALNOSTI I DRŽAVNOSTI /
HPZ Forum- Role of the Croatian Nobility in Sustaining the Continuity of the National Idea and Statehood:
- 15 NEKA PREDAVANJA ODRŽANA U ZAGREBU U RAZDOBLJU 2007.–2008. /
Lectures held in Zagreb during the period 2007–2008:
- 15 Građani i plemići porečkoga komuna u 17. i 18. stoljeća /
Citizens and Nobility of the Poreč Commune in the 17th and 18th Century (E. Uljančić-Vekić)
- 25 Nastanak i razvitak kaštelanskih utvrđenih naselja /
Origin and Development of the Fortified Settlements of Kaštela (K. Marasović)
- 45 Prošlost Klisa / *The Past of the Klis Fortress (M. Mladineo)*
- 63 Malteški viteški red / *Order of the Knights of Malta (N. Adamović)*
- PREDAVANJA ODRŽANA NA SJEDNICI VPV-a U SPLITU 2007. (prepisak iz Povijesnih priloga) /
Lectures held at the Session of the Great Nobiliary Council in Split in 2007 (reprint from Historical Contributions):
- 69 Odnosi gradskoga plemstva i bibrirskih knezova Šubića /
The Relationship Between the Urban Nobility and the Counts Šubić of Bribir (D. Karbić)
- 87 Problematika proučavanja dalmatinskoga plemstva srednjeg vijeka / *Dalmatian Nobility in the Middle Ages (S. Dokoza)*
- SAŽECI PREDAVANJA ZA SJEDNICU VPV-a U ZADRU 2009. /
Summaries of lectures to be held at the Session of Great Nobiliary Council in Zadar in 2009:
- 105 Prva stoljeća zadarskoga plemstva / *First Centuries of the Zadar Nobility (Z. Nikolić-Jakus)*
- 107 Izvori za proučavanje plemstva zadarskoga područja /
Sources for the Nobility of the Zadar Area Research Work (M. Granić)
- 109 POSLOVNIK O RADU VPV-a HPZ-a / *Regulations on the Work of the Great Nobiliary Council of the HPZ (D. Ivanišević)*
- 112 HIMNA HPZ-a / *HPZ Anthem*
- 114 HPZ ČLANSKA ISKAZNICA I ZNAČKA / *HPZ Membership Card and Badge*
- 115 NOVI ČLANOVI HPZ-a / *New Members of the HPZ (Z. Barabaš)*
- 118 DOGODILO SE.../ (S. Tartaglia)
- 119 IN MEMORIAM
- 120 NAŠI DONATORI I SPONZORI / *Our Donors and Sponsors*

Plemenite obitelji, dragi članovi i prijatelji, gospođe i gospodo!

Temeljem članka 19. statuta Hrvatskoga plemićkoga zbora čast mi je pozvati Vas na

11. sjednicu Velikog plemićkog vijeća Hrvatskog plemićkog zbora

Sjednica će se održati u prostorijama
GRADSKE VIJEĆNICE NA NARODNOM TRGU U ZADRU
u subotu 25. travnja 2009. u 11 sati

Sadržaj i dnevni red

- 10.30–11.00 Okupljanje i registracija sudionika
11.00–12.00 Otvaranje sjednice, pozdravna riječ – *predsjednik Ivo pl. Durbešić*
12.00–12.30 Izvještaj o radu Zbora od 10. sjednice Velikog vijeća do danas
kancelar : I. pl. Celio Cega
12.30–13.30 ZNANSTVENI KOLOKVIJ u suradnji s
HRVATSKIM INSTITUTOM ZA POVIJEST
ULOGA HRVATSKOGA PLEMSTVA U OČUVANJU I ODRŽAVANJU
HRVATSKE NACIONALNOSTI I DRŽAVNOSTI
Predsjedavaju: Ivan pl. Celio-Cega, dr. sc. Marija Karbić, Ante Vusio
1. predavanje *dr. sc. Zrinka Nikolić*: Prva stoljeća zadarskog plemstva
(11.–14. st.)
2. predavanje *dr. sc. Miroslav Granić*: Izvori za proučavanje plemstva
zadarskoga područja
Kratka stanka
14.00–15.00 Nastavak sjednice Velikog vijeća
Plan rada do iduće 12. sjednice Velikog vijeća
Predsjednik: Ivo pl. Durbešić
Prijedlog za primanje novih članova i odluka o primanju
Herald: Zlatko pl. Barabaš
Izvješće o razrješenju članstva
Svečana podjela povelja novim članovima
Himna Hrvatskoga plemićkoga zbora
ZAVRŠETAK SJEDNICE VELIKOG VIJEĆA HPZ-a
15.00–16.00 Domjenak
16.00–17.00 Posjet Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti (»Zlato i srebro Zadra«)
17.00–18.00 Razgledavanje povijesne jezgre grada
18.00 Odlazak iz Zadra

Predsjednik
Ivo pl. Durbešić v.r.

Noble families, ladies and gentlemen!

On the grounds of Article 19 of the Statutes of the Croatian Nobility Association I have the honour to invite you to the

11th session of the Great Nobiliary Council of the Croatian Nobility Association

Session will be held in the premises of the
TOWN HALL ON THE PEOPLE'S SQUARE (NARODNI TRG) IN ZADAR
on Saturday, 25th April at 11 a.m.

Contents and Agenda

- 10,30 – 11,00 Gathering and registration of participants
11,00 – 12,00 Opening of the Session, inaugural address – *president Ivo pl. Durbešić*
12,00 – 12,30 Report on the activities of the HPZ from the 10th Session of the Great Nobiliary Council up till now – *Chancellor: I. pl. Celio Cega*
12,30 – 13,30 SCIENTIFIC COLLOQUIUM in cooperation with the CROATIAN HISTORICAL INSTITUT
ROLE OF CROATIAN NOBILITY IN PRESERVATION AND MAINTENANCE OF CROATIAN NATIONALITY AND STATEHOOD
Chairing: Ivan pl. Celio-Cega, dr. sc. Marija Karbić, Ante Vusio
1st lecture *dr. Miroslav Granić*: Sources for studying the nobility of the Zadar region
2nd lecture *dr. sc. Zrinka Nikolić*: First centuries of the Zadar nobility (11th – 14th century)
Short break
14,00 – 15,00 Continuation of the Great Council's Session
Work plan till the next 12th session of the Great Council
President: Ivo pl. Durbešić
Proposal for acceptance of new members and Decision on Acceptance
Herald: Zlatko pl. Barabaš
Report on the release from membership
Solemn presentation of Diplomas to new members
Anthem of the Croatian Nobility Association
END OF THE HPZ GREAT COUNCIL'S SESSION
15,00 – 16,00 Refreshments
16,00 – 17,00 Visit to the Standing Exhibition of Church Art
»The Gold and Silver of Zadar«
17,00 – 18,00 Sightseeing of the historical nucleus of the city
18,00 Departure from Zadar

President
Ivo pl. Durbešić v.r.

Izješće o radu Hrvatskoga plemićkoga zbora nakon 10. sjednice velikog vijeća od travnja 2008. do travnja 2009.

Ivan pl. Celio Cega

kancelar HPZ-a

Rad HPZ-a nakon 10. sjednice Velikog vijeća održavao se već ustaljenom dinamikom redovitih otvorenih sjednica Plemićkoga stola te redovitih mjesečnih druženja članstva uz tematska predavanja.

Redovite sjednice namijenjene rješavanju aktualne problematike održavale su se redovito jednom u mjesecu, a prema potrebi sazivane su i izvanredne sjednice, zbog rješavanja ponekih hitnih potreba.

Zadovoljstvo nam je primijetiti da je posjećenost naših druženja vrlo dobra, a uključila je i određeni broj uglednih stručnih osoba izvan kruga našega Zbora, zainteresiranih za naša tematska predavanja.

Tim prigodama održana su u sklopu naše stalne tribine »Uloga hrvatskog plemstva u očuvanju i održanju hrvatske nacionalnosti i državnosti« sljedeća predavanja:

- »Grb obitelji Drašković«, film RTV-a nedavno preminulog Mladena Trnskog,
- »Rapsko plemstvo«, predavanje dr. sc. Dušana Mlacovića,
- »Grb i zastava Hrvatske«, predavanje mr. sc. Željka Heimera,
- »Istarsko plemstvo«, predavanje prof. Elena Uljančić-Vekić,
- »Kaštela«, predavanje doc. dr. sc. Katje Marasović,
- »Tvrđava Klis«, predavanje dipl. oec. Marka pl. Mladinea,
- »Suvereni viteški malteški red«, predavanje lic. jur. baruna Nikole Adamovića,
- »Plemići muzičari«, predavanje s koncertom prof. dr. sc. Eve Sedak, uz solistički nastup naše članice Nataše pl. Antoniazza,
- »Zmajski red u hrvatskom i ugarskom grboslovlju«, predavanje dr. sc. Ivana Mirnika.

Na redovitim sjednicama raspravljana je i zaključena sljedeća problematika:

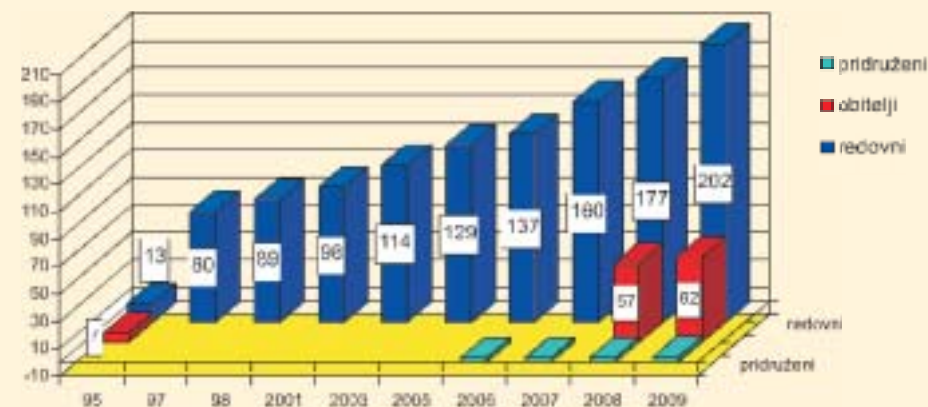
- dovršen je i dostavljen Vam na raspravu i prihvaćanje prijedlog Poslovnika o radu Velikog vijeća, autora Davora pl. Ivaniševića. Poslovnik je vrlo važan akt za lakše i regularno vođenje dnevnog reda sjednica Velikog vijeća;
- dovršena je izrada osobne članske iskaznice, veličinom i kvalitetom po uzoru na slične osobne ili bankovne kartice.

Nastavljena je stalna suradnja s Hrvatskim institutom za povijest, posredovanjem delegirane znanstvene suradnice Instituta, doc. dr. sc. Marije Karbić. Institut je već prije nekoliko godina utvrdio znanstveni okvir suradnje temom koja je usvojena kao nadnaslov prije spomenute stalne tribine, u skladu s kojim su izabrana tematska predavanja, prigodom mjesečnih druženja, a i znanstveni kolokviji prilikom zasjedanja Velikog vijeća. Na isti način u stalnim smo osobnim kontaktima s Hrvatskim državnim arhivom i Hrvatskim povijesnim muzejom.

Kroz proteklo vrijeme uočilo se da se teme stalne tribine trebaju proširiti i na ulogu i baštinu hrvatskoga plemstva u hrvatskoj kulturi. Na tom je temelju dogovorena i stalna suradnja s Hrvatskim glazbenim zavodom, a načelno je dogovoreno barem jednom godišnje predavanje s odgovarajućim glazbenim sadržajem.

Nakon prošle sjednice VPV-a Zbor je imao 177 članova iz 56 obitelji te 4 pridružena člana. Tijekom protekle godine oprostili smo se od tri naša uvaženata člana, gospode Marijana pl. Kallaya i Dionisiosa pl. Sdrinasa i Damira pl. Tončića. Raskinuto je članstvo i dvojici članova, koji nisu željeli ispuniti statutarnu obvezu plaćanja članarine više od dvije godine. Tako sada Zbor ima 173 člana. Međutim, imamo 29 novih kandidata i ako ih VPV na svojoj sjednici prihvati, biti će 202 člana iz 62 obitelji.

Hrvatski plemićki zbor nastoji održati već uspostavljene stalne prijateljske i društvene veze sa sličnim ili srodnim udrugama, Hrvatskim rodoslovnim društvom »Ivan Ritter Vitezović« te s Hrvatskim grboslovnim i zastavoslovnim društvom. Na temelju

Grafički prikaz broja članova i obitelji

slično uspostavljenih prijateljskih veza pozivani smo i na ostale prigodne proslave. Tako je delegacija HPZ-a (predsjednik Ivo pl. Durbešić, Mladen pl. Trupčević i Ivan pl. Celio-Cega), na poziv Plemenite općine turopoljske prisustvovala njihovom Spravišću (godišnjoj skupštini) u Velikoj Gorici.

U nekoliko smo prilika po pozivu posjetili Veleposlanstvo Malteškog viteškog reda te osobno veleposlanika baruna Nikolu Adamovića Čepinskog.

Delegacija HPZ-a bila je nazočna svetoj misi prilikom proslave proglašenja blaženikom zadnjeg hrvatskoga kralja Karla I. Habsburškog, u crkvi Sv. Katarine u Zagrebu.

Hrvatski plemićki zbor prisustvovao je u povodu 170. godišnjice smrti, komemorativnoj svečanosti i postavi spomen-ploče Napoleonovu generalu, a hrvatskom časniku Marcu Slivarichu de Heldenbourgu, u Gignacu u Francuskoj. Kao opunomoćeni predstavnik HPZ-a predstavljao nas je gospodin Cloude Mladineo. Svečanosti je bila prisutna delegacija Hrvatskog veleposlanstva i Hrvatske vojske.

Plemićki stol HPZ-a započeo je revizijom i kompletiranje obiteljskih dosjea. U postojećoj arhivi uočena je neujednačena količina dokumentarnih priloga te je bilo prijeko potrebno formulirati obrasce po kojima bi se zatražila minimalna dokumentacija za obiteljske dosjee. Po tim se obrascima kvalificiraju zahtjevi kandidata za prijam u članstvo, ali i otklanjaju nedostaci u dosjeima već primljenih članova Zbora. Budući da je to velik i zahtjevan posao, molimo članove Zbora da naknadne zahtjeve komisije shvate dobronamjerno te omoguće uspješno dovršenje tog važnog posla.

Plemićki stol HPZ-a u protekla je tri izdana sveska Zbornika plemićkih obitelji počeo prikupljati obiteljske eseje za konačno integralno izdanje »Zbornika plemićkih obitelji Hrvatskog plemićkog zbora«. To je opsežan i važan pothvat. Uredništva Zbornika prihvatilo se osobno naš predsjednik Ivo pl. Durbešić, međutim usprkos njegovoj ogromnoj energiji i radu, konačnom cilju nećemo se približiti ukoliko se plemićke obitelji oglušne na naše pozive da prirede takve eseje. Obitelji su pozvane da objelodane povijest svojih predaka. Mislimo da je to naš dug prema predcima. U ova već tiskana tri sveska i ovom četvrtom koji je netom izišao obrađeno je 35 obitelji od 57 obitelji koliko sada broji HPZ.

Nakana HPZ-a da se iz obiteljskih ostavština napravi izložba »Iz arhivalija članova Zbora« nije naišla na veći odziv članstva. Hrvatski povijesni muzej, pa i Hrvatski državni arhiv, pokazali su veliki interes i ponudili stručnu pomoć. Budući da je to potrebno intimno vrlo osjetljivo gradivo, shvaćamo da će se ono teško odvajati iz kućne sigurnosti. Međutim, ne bi bilo suvišno i nekorisno baratati barem detaljnim popisom i opisom takvih vrijednosti, a zatim, uz razumljive mjere sigurnosti i tajnosti takvih popisa, konzultirati se sa strukom, odnosno spomenutim institucijama. Do daljnega ne očekujemo znatnije pomake u tome.

Hrvatski plemićki zbor s puno je nade inicirao osnivanje ogranaka. Tako imamo: Splitski, Osječki, Južnodalmatinski i Zadarski ogranak. Rad tih ogranaka praktično ovisi o agilnosti i broju članova. Financijski iz blagajne Zbora nije moguće podupirati njihov

rad, a očekivanja iz sponzorstva neizvjesna su. Sve se svodi na druženja, eventualno donirana predavanja i izlete.

Rad mladeži HPZ-a praktično ne postoji, a nema ni mogućnosti da oživi zbog premalog broja članova te dobi.

Izdanja HPZ-a pomalo se stabiliziraju. Kvartalno izdavanje biltena poprima svoju informativnu fizionomiju, a putem elektronske pošte za većinu članova lako je dohvatljivo. Vjerujemo da bi dvomjesečno izdavanje bilo još efektivnije. Glasnik za sada kao godišnjak postaje sve opsežniji, pa kada ne bi iziskivao toliko uredničkog posla, a konačno i dostatnih financijskih sredstava, bilo bi lijepo da postane polugodišnjak.

WEB stranica Zbora još nije »sjela«, iako se od nje mnogo očekuje. Nadamo se konačno i dobrom rješenju. Radi se intenzivno na redizajnu i novoj domeni www.plemstvo.hr, koju smo posebno zakupili.

Financiranje Zbora stalna nam je bolna točka. Sastoji se od članarina i sponzorstava. Članarine su, na žalost, jedini sigurni dohodak, ali uz mukotrpno prikupljanje. Shvaćamo da je ljudima skromnih primanja teško izdvajati i najmanji novac, ali bez njega se ne može djelovati. Apeliramo na redovitost uplata. Napominjemo ipak, da se u iznimnim slučajevima pojedine članove može osloboditi od obveze plaćanja članarine, ali nakon njihove zamolbe i odgovarajuće odluke Plemićkoga stola.

Sponzorstva su moguća, ali najčešće uz veliki trud i ugled pojedinih naših članova, i uglavnom na bazi osobnih prijateljstava, a i ta se protekom vremena (i odlaskom u mirovinu!) postupno gase. U ovoj prilici posebno treba istaknuti našeg člana M. Pažića, kojem zahvaljujemo na trudu i osobnom doprinosu u prošloj godini i i tijekom ove godine.

S velikom zahvalnošću spominjemo donaciju, prijenosno računalo od poduzeća »Končar – Elektronika i informatika«, poduzeće »Elka« i njihovu financijsku potporu, te Reiffeisen banku, gdje smo na natječaju nakon tri pokušaja ipak lani uspjeli dobiti potporu. U Zagrebačkoj banci, u kojoj smo inače i komitent, nemamo uspjeha. Ukupno smo u prošloj godini od donacija i članarina prikupili 81.900 kuna. Te novce utrošili smo na nabavu prijeko potrebnih osnovnih sredstava, za najamninu prostora, za tiskanje Glasnika i Zbornika, za potrošni materijal, i sl., ukupno 63.600 kn.

Konačno se osvrćemo i za neriješeno konačno pitanje prostora. Susretljivošću Paneuropske unije, sa zadovoljstvom i nadalje koristimo njihove prostorije, međutim ne možemo zadovoljiti potrebe administriranja, opremanja vlastite knjižnice, instaliranja stalne telefonske veze, interneta i elektronske pošte, te konačno ne možemo prema potrebi svakodnevno raspolagati prostorom. Na raspolaganju nam je samo jedan dan u tjednu, srijedom. Osobito je nezgodno to što nemamo ni stalnu službenu adresu, niti poštanski ormarić.

Plemićki stoj i radna tijela Zbora funkcionirali su angažirano i bez problema. Sud časti na našu zadovoljstvo nije imao potrebe intervenirati, a Nadzorni odbor prvenstveno radom njegova predsjednika gospodina Tomislava pl. Kallaya, stalno je prisutan u radu Plemićkoga stola te ujedno nadzire i njegov rad. ■

Zapisnik sa 10. sjednice Velikog vijeća Hrvatskoga plemićkoga zbora,
održane 12. travnja 2008. u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu

Zapisnik sa 10. sjednice VPV-a

Ivan pl. Celio Cega

Sjednica je počela intoniranjem hrvatske himne.

Sjednicu je otvorio predsjednik HPZ-a, Ivo pl. Durbešić, pozdravnom riječju članstvu, domaćinu (Hrvatskom povijesnom muzeju, kojega je zastupala kustosica prof. Borošak), prisutnim uzvanicima i pridruženim članovima HPZ-a.

Predsjednik je pozvao prisutne na minutu šutnje u spomen preminulih članova HPZ-a, Igora conte Borellija, Marija conte Zmajevića i Miha conte Tartagliae.

Predsjednik HPZ-a predložio je izbor članova Izborne komisije i Radnoga predsjedništva Velikog vijeća. Za članove Izborne komisije predložio je Barbaru pl. Tartaglia, Branimira pl. Vučetića, Marjana pl. Kallaya, a za članove Radnog predsjedništva Velikog vijeća, sukladno Statutu, predsjednika HPZ-a Ivu pl. Durbešića, herolda Zlatka pl. Barabaša, kancelara Ivana pl. Celio-Cegu te za preostala dva člana potpredsjednike HPZ-a, Dragu pl. Antoniazza i Vladimira pl. Kurelca. Prijedlog je jednoglasno usvojen.

U ime domaćina HPM-a pozdravni govor izrekla je kustosica prof. Borošak te izrazila dobrodošlicu i želju za uspješni rad Velikog vijeća.

Slijedio je izbor novoga pridruženoga člana HPZ-a, dr. sc. Marije Karbić, stručne suradnice Hrvatskog instituta za povijest, koju je ta institucija delegirala za stalnu stručnu suradnicu HPZ-u. Veliko vijeće jednoglasno ju prihvaća te joj dodjeljuje svečanu povelju pridruženoga članstva. Identična povelja dodijeljena je ovom prilikom već prije pridruženom članu dr. sc. Ivanu Mirniku, stručnom suradniku Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Slijedilo je zatim svečano uručivanje znaka HPZ-a prisutnim udovicama svih naših preminulih članova. (Znak HPZ-a osobni je i neprenosivi znamen članova, označen brojem registracije članstva u HPZ-u te je trajni pa i posmrtni dokaz o članstvu u HPZ-u.)

Slijedio radni dio svečane sjednice, podnesen je niz izvješća o radu HPZ-a od zadnje sjednice Velikog vijeća, održane u Splitu, do dana ove sjednice.

Kancelar I. pl. Celio Cega, herold Z. pl. Barabaš i predsjednik I. pl. Durbešić

Kancelar HPZ-a Ivan pl. Celio-Cega podnio je Izvješće o radu HPZ-a nakon 9. sjednice Velikog vijeća.

Rizničar Zbora Želimir pl. Valjak podnio je financijsko izvješće HPZ-a (tekst je pridodan zapisniku).

Herold Zlatko pl. Barabaš podnio je izvješće o broju članstva te prijedlog za prijem 22 kandidata u HPZ. Veliko vijeće HPZ-a jednoglasno je prihvatilo predloženu listu.

Predsjednik Suda časti Miroslav pl. Prelogović izvješćuje Veliko vijeće da u proteklom razdoblju nije bilo povreda Statuta, koje bi zahtijevale intervenciju Suda časti HPZ-a.

Predsjednik Nadzornog odbora Tomislav pl. Kallay izvjestio je Veliko vijeće da u proteklom razdoblju nije bilo nepravilnosti u radu HPZ-a, odnosno Plemićkoga stola (pisano izvješće pridodano zapisniku).

Veliko vijeće jednoglasno je prihvatilo sva izvješća Plemićkoga stola.

Pod »razno« u radu HPZ-a, razvila se rasprava o potrebi izdavanja i članske iskaznice. Ta je tema bila načeta već tijekom prošle sjednice Velikog vijeća u Splitu, međutim, tada smo se bili usredotočili na izradu znamenja, što je do sada i realizirano. Raspravu je inicirala gospođa Danica pl. Durbešić, a za realizaciju je iskaznice ponudila i značajna inicijalna sredstva. U raspravi su sudjelovali Ante pl. Vusio, Josip pl. degl Ivellio i Kornel

pl. Kallay. Veliko vijeće zadužilo je Plemički stol da realizira izradu kvalitetnog rješenja članske iskaznice.

Josip pl. degl Ivellio postavlja pitanje o reakciji na novinske članke koji izvješćuju javnost o pojavama raznih »plemičkih« udruga (a povodom osnivanja novo-templarskog reda), a zapravo šire dezinformacije o stjecanju i pravima porabe plemićkih naslova. Zaključak je da valja uvijek promptno reagirati u odgovarajućim medijima i ograđivati se od uglavnom nebuloznih navoda.

Rasprava je dotaknula i pitanje prava na zastupnike u tijelima državne vlasti, kao i prava javne uporabe plemićkih titula. Veliko vijeće o tom pitanju nije zauzelo definitivni stav.

Mišljenja su bila podijeljena, od optimističnih do onih koji to u sadašnjem trenutku vide kao nerealan zahtjev, a koji bi urodio negativnim reakcijama u javnosti i ponovnim blačenjem plemstva i HPZ-a.

Slijedilo je izvješće o izmjenama i dopunama Statuta HPZ-a. Davor pl. Ivanišević izvjestio je o proširenju čl. 5. Statuta, kojim se uvodi tekst o himni HPZ-a, te o promjeni članka u kojem se povećava broj članova Plemičkog stola. Promjene su usvojene jednoglasno.

O pitanju usvajanja Etičkoga kodeksa, razvila se na inicijativu Branimira pl. Lukšića, rasprava o nužnosti unošenja dodatka kojim se etičko vrednovanje oslanja na tradiciju odnosno na kršćanske vrijednosti. Tako proširen prijedlog teksta Etičkoga kodeksa usvojen velikom većinom, uz 8 glasova protiv.

Na koncu radnoga dijela sjednice Velikog vijeća iznesen je prijedlog novih članova Plemičkoga stola i radnih tijela, te za predsjednika HPZ-a ponovno predložen Ivo pl. Durbešić. Svi su prijedlozi usvojeni jednoglasno.

Ponovno izabrani predsjednik Ivo pl. Durbešić obratio se Velikom vijeću završnom riječi zahvale na povjerenju i izložio kraći koncept planiranih djelatnosti za iduće mandatno razdoblje.

Slijedila je kraća stanka te kratki prigodni koncert Muškog vokalnog ansambla »Pettrinjski slavuji«, Hrvatskog pjevačkog društva »Slavuj« iz Petrinje, uz glazbeno vodstvo maestra Josipa pl. degl. Ivellia, te pjevanje sopranistice Antonije Ivković i glasovirsku pratnju Roberta Jakice.

U nastavku sjednice slijedila je svečana podjela povelja novoprimljenim članovima. Tom je prigodom prvi put izveden dio svečanog obreda, iz prijedloga svečanog obrednika.

Novim članovima proglašeni su plemenite gospođe i gospoda: Bianka, Filip i Narcisa Antonioli, Anamarija Durbešić, prof. Daniela Durbešić, Joško Ivanišević, dipl. ing. arh., Bruno Lukšić, dr. med., Hrvoje i Nives Lukšić, Ivan Mladineo, Ivan, Mira i Petra Maroja, Darko Portada i dr. sc. Tomislav Portada, Gaja Pozojević, dr. med., Jelena, Katica, Katarina, Marijana i Marko Vrkljan te Mile Vučetić.

Time je završen radni i svečani dio sjednice Velikog vijeća, a slijedilo je druženje uz prigodni domjenak. Navečer je u hotelu Palace bila svečana večera. ■

Tribina HPZ-a

Uloga hrvatskoga plemstva na očuvanju i održavanju hrvatske nacionalnosti i državnosti

Predavanja održana u Zagrebu u razdoblju 2007.–2008.

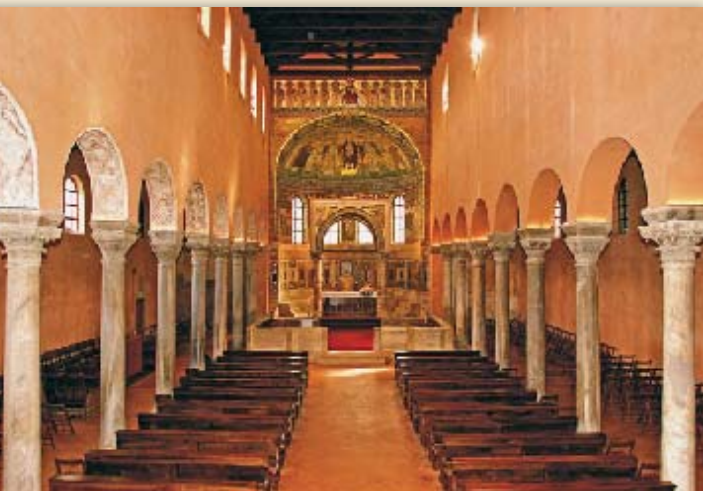
Građani i plemići porečke komune u 17. i 18. stoljeću

Elena Ujanić-Vekić

Brojni podatci iz bogate porečke povijesti upućuju na utjecaj porečkih građana i plemića na gospodarski, društveni i demografski razvoj u novovjekovnom razdoblju. Podatci se čuvaju u još neistraženim arhivskim fondovima razasutim po raznim arhivima, poput biskupijskog arhiva u Poreču, Državnog arhiva u Pazinu, Rijeci i Veneciji. Treba istaknuti da povijest prema arhivu kancelarije porečkoga komuna nije uvijek bila milosrdna. Naime, pretpostavlja se da je arhiv izgorio u nemirima potkraj 18. stoljeća tijekom pada Mletačke Republike ili u vrijeme obračuna Engleske i Francuske na istarskom teritoriju u prvom desetljeću 19. stoljeća. Premda je sačuvana samo nekoliko knjiga zapisnika, iz njih se može dobro spoznati uloga komunalnih vijećnika i problemi u Poreču u 17. i 18. stoljeću. Na žalost, onemogućeno je sustavno proučavanje porečkoga srednjovjekovnoga plemstva. Sačuvano je samo nekoliko grbova, a gospodarska moć rodova može se prosuditi analizom prekrasnih gotički palača u povijesnoj jezgri grada. To je razlog i obveza za prikaz porečkoga plemstva i građanstva u novovjekovnom razdoblju, koje je bilo izrazito dinamično.

Prvu polovicu 17. stoljeća karakterizira veliki demografski pad uzrokovan epidemijama kuge, malarije, endemskim bolestima i Uskočkim ratom, koji su opustošili Poreč.

Neki izvori navode da je 1630. godine u Poreču živjelo samo tridesetak stanovnika, koji su kao drva za ogrjev ložili gredne konstrukcije s napuštenih kuća. Grad je bio za-

Slika 1.
Eufrazijeva bazilika ukrašena jedinstvenim mozaicima pod zaštitom UNESCO-a (5. stoljeće)

pušten, kuće iz kojih su rasle smokve bile su u ruševnom stanju, a zrak je bio nezdrav. Regres i dekadencija bilježili su se i u društvenom i u gospodarskom aspektu. Grad su napustile i državne i crkvene vlasti u potrazi za utočištem u zdravijim sredinama. Tada su se i biskupi smjestili u kaštel obližnjeg Vrsara.

Podestat ili načelnik, kojeg je postavljala mletačka središnja vlast, bio je iz Venecije. Često su to bili osiromašeni ili ozloglašeni mletački plemići koji su po dekretu morali dolaziti na dužnost u tako žalobnu sredinu. Porečki podestat Nicolo' Zuanne požalio se svojoj vladi u srpnju 1634. da stanuje s bolesnom kćeri u staroj ruševnoj palači. S obzirom da je najbliži liječnik bio udaljen deset milja, nije mogao snositi tako veliki trošak te je tražio dopuštenje za povratak u Veneciju radi liječenja oboljela djeteta.

Upravo zbog sličnih situacija mjesto podestata bilo je često nepopunjeno. Zbog mogućnosti korupcije mandat podestata trajao je samo godinu dana. Nakon isteka mandata, dužnosnik bi se s obitelji i kancelarom vraćao u Veneciju. Tijekom 17. i 18. stoljeća ista osoba u više je navrata obnašala dužnost načelnika, ali nikada dvije godine uzastopno.

Na čelu Poreča bilo je plemstvo i građanstvo koje se okupljalo u tijelo Gradskoga vijeća. Vijećništvo, isključivo pravo spomenute »elite«, omogućavalo je pristup komunalnim službama i položajima. No, nisu svi vijećnici bili plemići. Pravi su plemići bili samo pripadnici venecijanske središnje vlasti u gradu poput spomenutih podestata i komunalnih kancelara koji su s obiteljima mandatno dolazili u Poreč. Njihov je predznak bio N. H. E. (*nobil homo eccellenza*).

S pravom možemo konstatirati da je politička moć a time i gospodarska moć, bila u rukama imućnijih građana koji su bili upisani u članstvo porečkoga Gradskoga vijeća. Takvih je bilo 95 % u Gradskom vijeću, a bili su zaduženi za čuvanje ustaljenog društvenog reda. Gospodarska je moć bila pravi temelj za pokušaj da se postigne priznavanje vijećničke titule. Polako, tijekom 18. stoljeća vijećnici dobivaju isprva titulu plemeniti

građanin (*cittadino nobile*) pa tek onda porečki plemić (*nobile di Parenzo*). Ta je porečka društvena skupina, tj. 26 porečkih plemićkih obitelji, carskom odlukom od 21. veljače 1826. dobila potvrdu plemstva. Spomenute su obitelji status zadržale do Drugog svjetskog rata.

Predstaviti ću nekoliko glavnih rodova koji su se etablirali u Poreču tijekom 17. i 18. stoljeća.

Slika 2.
Grbovi rodova Corsini i Polesini

Tijekom mise u Eufrazijevoj bazilici građani i plemići zauzimali su posebne klupe, ženili su se unutar vlastite društvene skupine i razmjenjivali kumstva.

Samo je nekoliko molbi Porečana ostalo zabilježeno u knjigama porečke kancelarije. To su obitelji Sincich, Filipin, Corsino, Pavano... Svi su aspiranti za upis u članstvo porečkoga Gradskoga vijeća, molbu upućivali porečkom podestatu, sucima i Gradskom vijeću. Često se u molbama isticala naklonost Mletačkoj Republici. Nadalje su obrazlagali da žele dobiti status građana Poreča da bi imali iste obveze i privilegije koje uživaju druga gospoda s istim ugledom i statusom. Tom su prigodom obećavali da će životom jamčiti obranu porečke zajednice i da će uvijek biti u službi Mletačke Republike. Iz tih se dokumenta iščitava dokazivanje statusa za prihvaćanje u Vijeće. Odgovor na molbu gotovo je uvijek bio pozitivan jer je komunalna kasa bila često prazna, a potreba za upravljačkom elitom, koja će voditi grad u 17. stoljeću, bila je velika. Agregirani vijećnici, koji su postajali dio elitne društvene skupine, bili su upisani u porečku Zlatnu knjigu. Tom su prigodom stjecali pravo isticanja grba.

Počevši od Kandijskog rata 1669. godine Poreč, i cjelokupna mletačka Istra bilježe svojevrsan uspon, koji ako i nije bio znatan, barem je zaustavio pad. Upravo se u tom razdoblju između 1670. i 1675. završava proces sustavne i organizirane kolonizacije Poreča i okolice. Stoga se čini da se u razdoblju od 1640. do 1680. situacija ustaljuje. Nasiljavaju se sela, bilježi se napredak u poljodjelstvu. Bilo je to prekretno razdoblje koje će

uvelike obilježiti i postaviti temelje Istre u posljednjem razdoblju mletačke uprave. To je razdoblje bitno i za preporod koji počinje od 1720. – 1730. godine.

U Poreču se tada bilježi svekoliki uzlet. Razvijaju se pomorska trgovina i poljodjelstvo. U porečku luku iz raznih krajeva Sredozemlja svakodnevno uplovljavaju *barke, trabakuli, vašeli, karavele, marsilijane, fregatoni, galije i galijuni*. Pristižu i naoružani brodovi poput *gripa, ormanica, galijica i filjuga*. Prilagođenim brodovima, koje su zvali *manzere i kastre*, Porečani su u Veneciju prevozili radi prodaje stoku krupnoga i sitnoga zuba.

Slika 3. Valle škver

Na porečkoj rivi je postojalo malo brodogradilište, škver u kojemu su majstori, kalfe gradili manja i popravljali veća plovila.

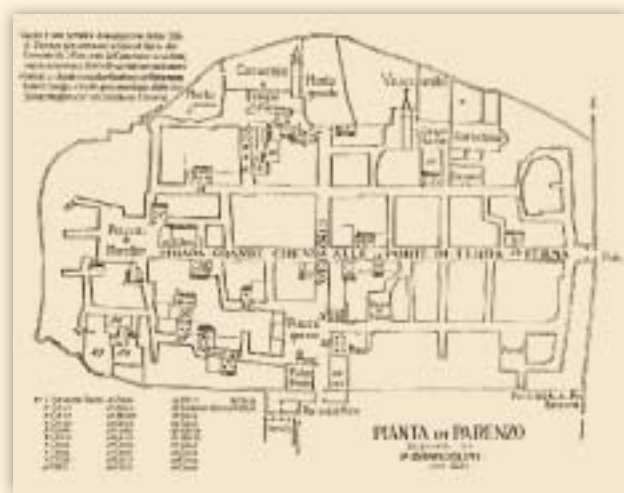
Godine 1677., kada se politička i gospodarska situacija u Poreču malo stabilizirala, vijećnici su zadužili obrazovanoga porečkog kanonika Alvisea Corsina da prevede porečki statut s latinskog jezika na mletačko narječje. Prijevod je trebao proći i pravnu redakturu.

Nakon Kadnijskog rata Senat o trošku Mletačke Republike obnavlja 70 kuća u Poreču, u koje naseljava sedamdeset pravoslavnih obitelji

s Krete ili Kandije, kako se onda nazivala, koji su u bijegu pred Osmanlijama doselili na to područje, podigavši na taj način gospodarsku i intelektualnu razinu grada.

Spomenuti su Krečani pripadali imućnim građanskim obiteljima, isprva su tražili da se crkva Sv. Jurja na Maraforu namijenjena za pravoslavni obred, Biskup Adelsio odgovorio je da to ne može odobriti jer da za tu namjenu u Puli već postoji crkva Sv. Nikole. Zbog toga su Kandijci prešli na katoličku vjeru, postali su članovi porečkoga gradskoga vijeća, Poreč doživljava procvat i ponovno postaje zanimljivo odredište za obogaćene trgovce, koji također pomalo stječu pravo na članstvo u gradskom vijeću. U tom je razdoblju Poreč imao 2300 stanovnika.

Podestatova palača, u kojoj je bila i vijećnica, izgrađena je 1270. godine, a postojala je do 19. stoljeća, od kada potječe crtež bifore.

Slika 4. Brandolini

Poznati tršćanski arhitekt Berlam, krajem 19. stoljeća na mjestu stare podestatove palače projektirao je novo zdanje, palaču Danelon, u koju je predvidio ugradnju mjerila za hvat drva i grb podestata Gradeniga iz 15. stoljeća, koji su bili ugrađeni na prvotnom zdanju.

Gradska uprava u 19. stoljeću seli se u palaču nasuprot Grabarova trga, u Dekumanovoj ulici, gdje je bila do 1910. godine, kada se smjestila u novu Berlamovu zgradu, današnje sjedište gradske uprave.

Porečki komun ili općina, poput mnogih talijanskih gradova, svoj civilizacijski kontinuitet povlači još od rimskoga municipija. Pored toga, grad je bio sjedište biskupije, a samim tim imao je aristokratskije obilježje, koje se zadržao i nakon dugih dekadentnih razdoblja. Rovinj je u odnosu na Poreč u novovjekovnom razdoblju prednjačio u svim aspektima (demografskim, gospodarskim, društvenim), Poreč je imao status grada, bio je samo područje ili trgovište, tj. *Terra di Rovigno*. Biti član porečkoga Komunalnog vijeća, u razmjerima mletačkog dijela Istre, predstavljalo je veliki prestiž.

Slika 5. Valle palača i bifora

Slika 6. Danelon

Slika 7. Ramadani – Berlam

Uloga i djelovanje vijećnika bila je regulirana porečkim Statutom iz 1363. godine. Njegovesu se odredbe, uz manje preinake, provodile i u novovjekovnom razdoblju. U Statutu stoji da svi vijećnici moraju prisegnuti na Evanđelje Božje, da će, dokle traje njihova vijećnička služba, obavljati bez himbe i u dobroj vjeri ono što je korisno načelniku i porečkome komunu. Vijećnici su se hitno morali odazvati kad su čuli zvonjavu zvona za Vijeće ili na izravan poziv načelnika, pod prijetnjom kazne od četiri solda, osim u slučaju opravdane spriječenosti. Crkva Sv. Luke bila je granica do kuda se čula zvonjava Vijećničkoga zvona. Ne zna se sa sigurnošću gdje se ona nalazila, zna se da je bila izvan gradskih zidina i da je napuštena u 16. stoljeću. Statut je propisivao da svi vijećnici koji bi se nalazili dalje od spomenute crkve nisu morali doći po dužnosti niti pod prijetnjom kazne. Vijećnici su nadalje morali prisegnuti da neće pomagati prijateljima niti se svetiti neprijateljima, te i da se neće udaljiti iz Vijeća bez dopusta načelnika, pod prijetnjom navedene kazne. Osim toga, prisegnuli suda neće primati nikakva mita i odavati tajne načelnika.

Slika 8. Statut

Statutom je bilo propisano da nitko nije mogao postati članom vijeća ako mu otac i djed nisu bili u tome vijeću. Ako bi netko i usprkos tomu postao članom, trebao se proglasiti nevažećim njegov odabir. Ta se odluka nije primjenjivala u 17. i 18. stoljeću, u kriznim godinama postojanja grada, kada su se zbog stjecanja gospodarske koristi u članstvo vijeća prihvaćale i osobe koje nisu bile adekvatne ni prema gospodarskome statusu, a niti prema podrijetlu.

Vijećnici su postavljali cjelokupni administrativni aparat komuna, tj.: dva suca s dvije zamjene, kancelara ili pisara, kamerlenga ili blagajnika, vicedomina, koji je ovjeravao bilježničke akte, kontrolora mjernih utega i mjerila, dva providura za sanitet, zapisičara za sjednice gradskog vijeća, koji je morao poznavati osnove prava, dva vještaka, dva poreznika, sakristana katedrale, priora ubožnice ili hospitalia, pratitelja provedbe karatade i organizatora svečanosti, tj. viteške igre – Giostre.

Nadalje, vijećnici su izglasavali zapošljavanje komunalnoga liječnika, kojemu je bila dodijeljena i kuća za stanovanje. U zapisnicima iz 17. stoljeća stoji da je liječnik iz Porečkog komuna često odlazio zbog nedovoljno visoke plaće. Plaćao se i komunalni učitelj, koji je dolazio iz raznih krajeva Italije, s kojim se sklapao dvogodišnji ili trogodišnji ugovor.

Postoje zapisi da je 1611. godine Poreč imao samo 7 gradskih vijećnika, koji su se žalili da ne mogu oformiti ni upravnu niti administrativnu općinsku vlast zbog malog broja stanovnika. Žalili su se da su prisiljeni u članstvo vijeća prihvaćati strance te nedostojne ljude i na taj način kršiti statutarne odredbe. Često kandidati nisu dobivali dovoljan broj glasova zbog lošeg materijalnog statusa i nedovoljno plemenitog podrijetla. Mnogi su postajali vijećnici porečkoga komuna i nakon toga napuštali grad te na taj način onemogućavali djelovanje vijeća. No, u tim kriznim razdobljima ipak su vijećnicima postali i članovi obitelji Filipin i Čurko, ali samo zbog posjedovanja znatnog broja nekretnina i ulaganja na području porečkoga komuna.

Godine 1674. gradsko je vijeće odlučilo da vijećnik može postati osoba koja navrš 20 godina, a općinski službenik mogao je biti onaj koji navrš 24 godine. Za ulazak u gradsko vijeće moralo se platiti 200 dukata, no ta se obveza često zanemarivala.

Svatko tko bi želio da mu se prijedlog razmotri na Vijeću morao je dati pripremiti pismeni podnesak za objavu u Vijeće. Vijećnici su glasali glasačkim kuglicama koje su morali umetati u kutije pod prisegom. Tijekom sjednice pojedinci su kružili od vijećnika do vijećnika s kutijama i kuglicama. U Statutu se navodi da je predmet morao biti potvrđen dvotrećinskom većinom da bi se izglasao, a u 17. stoljeću bilo je potrebno za prihvaćanje odluke četiri petine glasova.

Za ulazak u Gradsko vijeće, s obzirom na gospodarsku krizu u komunu, pojedinci su, po nalogu načelnika, morali novčano pomagati određene inicijative u korist javnog dobra, poput obnove gradskih vrata 1688. godine ili kupnje jarbola sa stijegom na kojemu je bilo općinsko znakovlje 1690. godine. Taj se jarbol morao postaviti na određeno mjesto, i to na glavnom gradskom trgu. Drugi su opet morali obnoviti načelnikovu kancelariju, kupiti srebrni luster za glavni oltar Eufrazijeve bazilike, obnoviti rivu i slično. Ako tko zadane obveze ne bi ispoštovao, Vijeće bi mu zaprijetilo gubljenjem statusa građanina grada Poreča. Neki su pojedinci bili odbijani, premda su za upis nudili obnovu gradskoga пристаниšta, današnjeg carinskoga gata, ili obnovu dijela gradskih zidina.

Slika 9. Grevembroch

Izvori nam govore da je Eufrazijeva bazilika u spomenutom razdoblju bila u ruševnom stanju i da se općina morala brinuti o njezinoj obnovi. Tako je porečko Gradsko vijeće primalo nove članove pod uvjetom da izdvoje sredstva za obnovu toga sakralnoga zdanja. Godine 1721. Gradsko vijeće procjenjuje štetu nastalu urušavanjem krova sakristije Eufrazijeve bazilike. Za obnovu krova predložili su da se uzme građevinski materijal s obližnje krstionice koja je bila u ruševnom stanju. Osim porečkoga komuna, obnovu katedralnoga kompleksa Eufrazijeve bazilike financirali su izravno biskupi, i to vlastitim sredstvima, a ne novcem biskupije.

Slika 10. Stubište Adelasio

sa sjednica Gradskoga vijeća doznajemo da su se vijećnici zalagali za popravak gradskih zidina, i to posebice nakon osmanlijskih provala u obližnji Novigrad, no zidine su ostale derutne do 1715. godine, kad je Vijeće, prodajom zaliha žita, izdvojilo sredstva za njihovu obnovu.

Porečko Gradsko vijeće, tijekom svoga djelovanja, zabilježilo je niz primjera korupcije, kojih je bilo jer je dužnost vijećnika bila doživotna i nasljedna. Naime, neki su si vijećnici prisvojili novac namijenjen za djelovanje hospitala. Bila je to institucija koja je u Poreču postojala već u 13. stoljeću, a osnovana je za prihvatanje napuštene siročadi, siromašnih i bolesnih. Gradski su vijećnici donirali sredstva za utemeljenje te humanitarne institucije, kojom je upravljao prior postavljen od Gradskoga vijeća. Mnogi su Porečani oporučnim legatima obdarivali hospital.

U knjigama zapisnika porečkoga komuna stoji da je biskup Adelasio 1700. godine u svom trošku dao izgraditi monumentalno barokno stubište, koje i danas krase zdanje. To je djelo ovjekovječio postavljanjem svojeg obiteljskoga grba.

Već u drugoj polovici 17. stoljeća rasto je broj vijećnika i time su započela brojna ulaganja u obnovu javnih dobara, poput restauracije lože na rivi do okrugle kule, popravka crkvenih orgulja i odlijevanja srednjega zvona Eufrazijeve bazilike 1666. godine, kad je popravljen i gradski sat koji je godinama nije bio ispravan. Porečki su podestati učestalo pisali molbe mletačkom Senatu za dodjelu sredstava za obnovu podestatove palače i obližnjega tornja, no Senat im više desetljeća nije uopće odgovarao. Tek 1674. godine Senat izdvaja sredstva i palača se obnavlja. Iz knjiga zapisnika

Poznate su nam dvije zgrade u Poreču u kojima je ubožnica bila smještena: starija od njih bila je zgrada na putu prema Eufrazijevoj bazilici, a od 1797. godine ubožnica je preseljena u palaču Papadopoli, na gradskom bedemu.

Slika 11. Stari hospital

Slika 12. Palača Lion

Vijećnici su, osim toga, i nezakonito prisvajali sredstva iz gradske žitnice ili *fontica*, za koji znamo da je neko vrijeme bio smješten u palači Lion.

Zabilježena je i prodaja općinskih i crkvenih nekretnina bez natječaja i kontrole, zbog čega su vijećnici bili prijavljeni sudištu u Veneciji. Upravo zbog toga, revoltirani nedovoljno kažnjenim događajem, neki su poštene vijećnici demonstrativno napuštali Vijeće.

Vijećnici su se bavili raznim problemima, npr. nestašicom ulja. Naime, 1690. godine, zbog velike zime, masline nisu rodile i uljara porečke zajednice ostala je zatvorena. Godine 1728. bila je velika suša i vijećnike je brinula nestašica vode. Dvadeset godina kasnije, 1748., vijeće je izdvojilo 60 dukata za popravak glavne cisterne. Dvije godine kasnije, u Poreču se ponovno bilježi velika suša. Građani su bili prisiljeni opskrbljivati se iz bunara sa slanom vodom zbog čega su se širile razne bolesti.

Porečki je komun imao i svoje lokalne vojne postrojbe, koje su se naročito regrutirale u vrijeme osmanlijskih provala. Vijećnici su se susretali i s problemom nedostatka oružja. Godine 1688. ovlastili su svog predstavnika da se, u vezi s tim, obrati nadležnom koparskom arsenalu. S obzirom da je i tamo vladala nestašica, predali su mu nedovoljan broj pušaka, mušketa i kugli, uz objašnjenje da će za Poreč pošiljka ubrzo stići iz mletačkoga arsenala.

Porečki su se vijećnici susreli i s dužnošću izglasavanja javne egzekucije. Naime, 1699. godine Domenico Furlan iz Coloreda di Monte Alban uništio je i okrao najsvetije predmete iz Eufrazijeve bazilike. Bio je to brutalan čin: komadanje oltarne pale od pozlaćena srebra na glavnom oltaru, krađa pokaznice od pozlaćena srebra na glavnom oltaru i krađa pokaznice i pikside iz svetočrništa. Porečani su bili zgroženi i pogođeni u najsvetije. Zločinac, uhvaćen kako se krije u Novigradskoj kripti, doveden je u Poreč, gdje je najprije ubijen pa zapaljen izvan gradskih zidina, na zadovoljstvo cjelokupnog stanovništva. Prije smrtne presude naloženo mu je da sastavi oporuku kojom je sva svoja skromna dobra morao ostaviti porečkoj katedralnoj crkvi da bi se, bar djelomice, namirili troškovi obnove uništenog crkvenog inventara. Porečani s oltarnom palom Eufrazijeve bazilike zaista nisu imali sreće. Ubrzo nakon spomenutog nesretnoga događaja pala je restaurirana, ali 1970. godine ponovno je devastirana, kada su nepoznati počinitelji ukrali njezine glavne elemente, kojima ni danas ne znamo sudbinu.

Ovo su bile samo neke od mnogih zanimljivosti, vezane za rad porečkih vijećnika u novovjekovnom razdoblju, a koje nam otkrivaju arhivski dokumenti.

Na kraju, treba istaknuti da u Poreču nema živućih plemića i da bismo potaknuli građane da usvoje neke povijesne činjenice, pokrenuli smo dvodnevni Porečki povijesni festival pod nazivom Giostra, za koji gradski oci izdvajaju milijun kuna. Tada se pojedini građanin stapa s ulogom jednoga od porečkih plemića, o životu kojih su zabilježeni podatci u arhivskim vrelima, i na taj način domaćim i stranim turistima prenosi običaje o bogatoj porečkoj prošlosti. ■

Slika 13. Giostra

Adresa autora: Elena Uljančić – Vekić, ravnateljica Muzeja poreštine, Poreč
e-pošta: elena@muzejporec.hr

Nastanak i razvitak kaštelanskih utvrđenih naselja

Katja Marasović

Sažetak

Nakon pada Bosne 1463. godine zaprijetila je Dalmaciji, tada u sastavu Mletačke Republike, opasnost od Turaka. Posjednici zemalja između Splita i Trogira su do kraja 17. stoljeća podigli su 17 utvrda i 12 utvrđenih naselja da bi zaštitili stanovništvo i osigurali poljoprivrednu proizvodnju. Krajem 17. stoljeća, prestankom opasnosti od Turaka, naselja se šire izvan obrambenih zidova i tako postupno nastaje sedam današnjih kaštelanskih naselja: Kaštel Sućurac, Kaštel Gomilica, Kaštel Kambelovac, Kaštel Lukšić, Kaštel Stari, Kaštel Novi i Kaštel Štafilić, unutar kojih se u više ili manje sačuvalo 12 utvrda i 10 utvrđenih naselja.

1. Uvod

Od Solina do Pantana kod Trogira, od vrha Kozjaka do mora proteže se područje Kaštela. Blaga klima, plodna zemlja, obilje izvora vode i položaj uz more čine taj kraj vrlo povoljnim za stanovanje. Krajem 15. stoljeća kada Turci prodiru u naše krajeve stanovništvo tog područja živi u nezaštićenim selima na padinama Kozjaka. To su bili zaseoci koncentrirani oko srednjovjekovnih crkava. Teritorij je bio podijeljen između Trogira i Splita, a granica je išla potokom Sibovica (danas između Kaštel Kambelovca i Kaštel Lukšića). Splitsko područje zvalo se *Dilat*, a trogirsko *Podmorje¹ ili trogirsko Velo* polje. Zbog toga su kasnija kaštelanska naselja podijeljena na trogirsko (donja) i splitska (gornja ka-

¹ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 27.

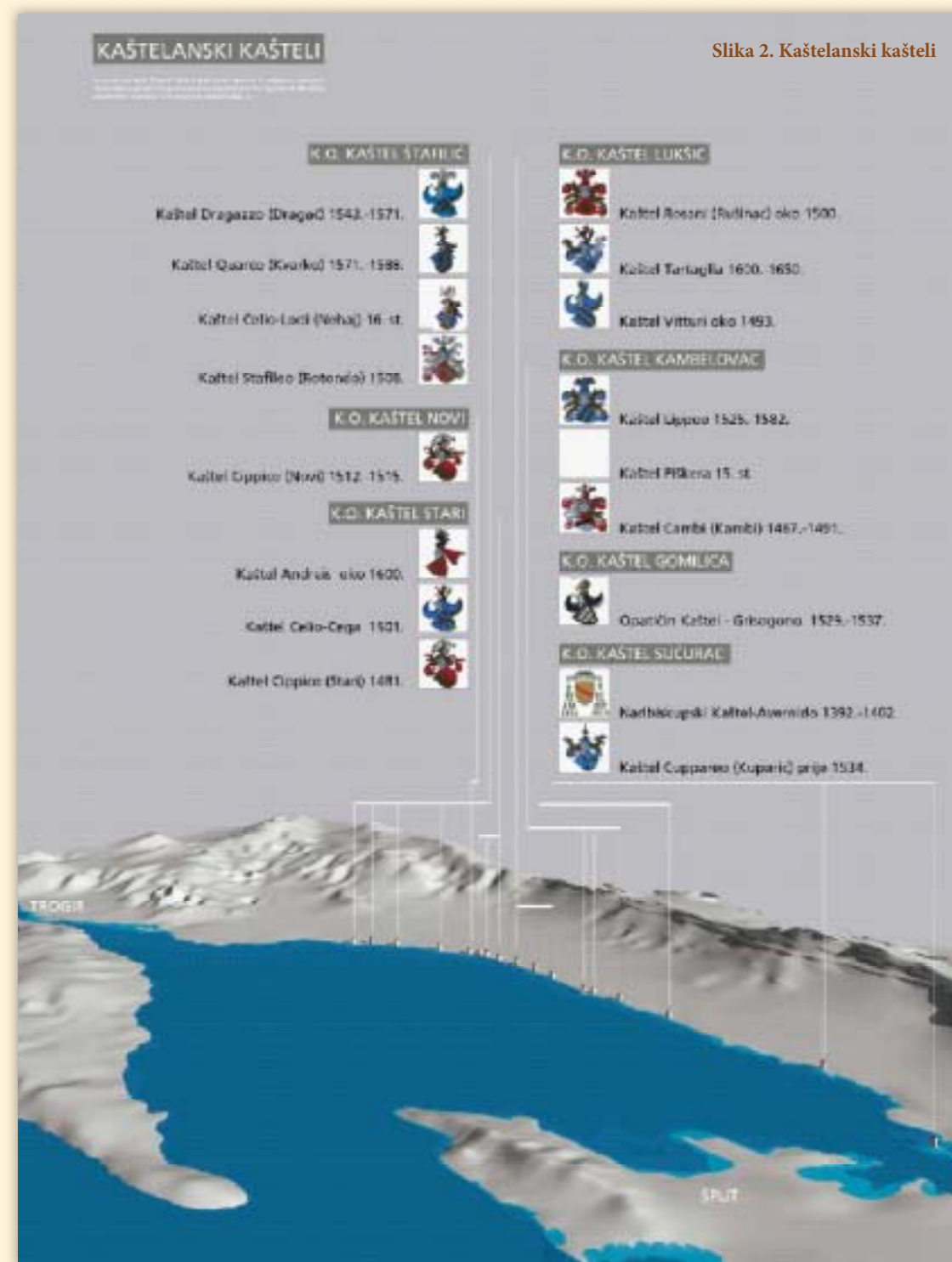

Slika 1. Kaštelansko polje u 16. stoljeću
(Martino Rotta, Civico Museo Correr – Venezia)

štela). Vlasnici zemalja bili su splitski ili trogirski posjednici: plemići, samostani i Splitska nadbiskupija. Oni su za vrijeme turske opasnosti izgradili 17 utvrda – kaštela i 12 utvrđenih naselja, po čemu je to područje dobilo naziv Kaštela.

2. Izgradnja utvrda (kaštela) i utvrđenih naselja

Za izgradnju svojih utvrda posjednici su morali od mletačke vlasti dobiti odobrenje. Koriolan Cippico, istaknuta ličnost kulturnog i politička života Trogira 15. stoljeća prvi je zatražio takvo odobrenje. Dobio ga je 1474. od trogirskoga kneza Troilla Maripietra. Sadržaj tog dokumenta najbolje ilustrira tadašnju situaciju: »..... *Budući da su plemići i sveukupno stanovništvo Trogira više puta uporno tražili da se sagradi jedna utvrda ili kula kod Sv. Petra u trogirskom Velom polju, u kojoj bi se ljudi koji rade na spomenutom polju, radi svoje zaštite mogli u svakoj prilici povući, pisali smo zbog toga našoj Svijetloj duždevskoj vlasti, tražeći kao pomoć 400 dukata da se izgradi rečena kula ili utvrda. Učinilo se da je sama Svijetla duždevska vlast zbog mnogih i različitih poslova kojima je zaokupljena zbog prijetućih ratnih neprilika, usmjerena na veće probleme te se nije pokazala zainteresirana za tu stvar i zbog drugih izdataka. Međutim, plemeniti muž Trogiranin Koriolan Cippico pojavio*

Slika 2. Kaštelanski kašteli

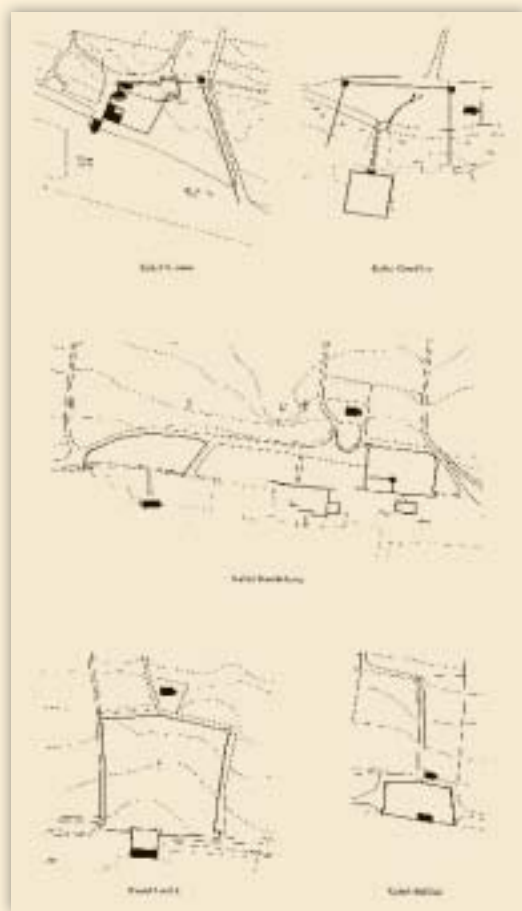
se pred nama govoreći da će on o svom trošku izgraditi jedan zidani zaklon ili palaču kod rečenog mjesta Sv. Petra, na svom vlastitom terenu u kojem će se težaci na rečenom Velom polju moći zaštititi»².

Prostorna shema naselja

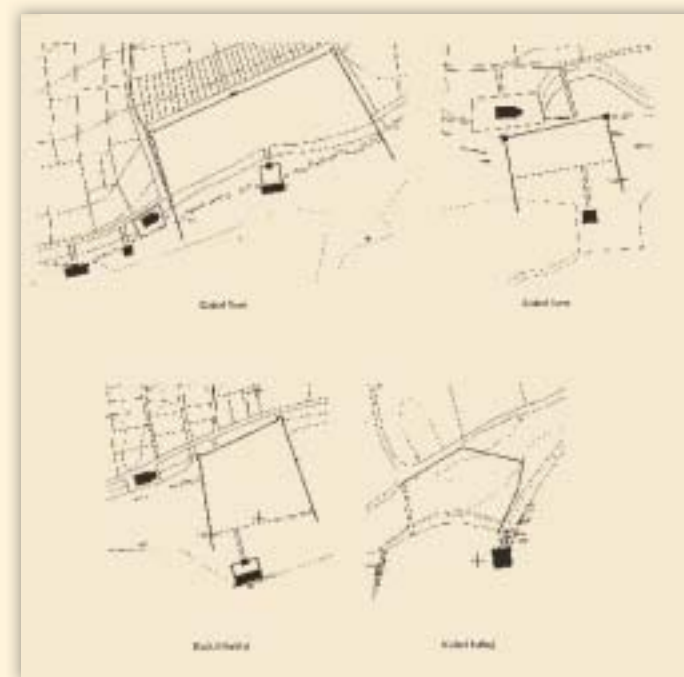
Kaštelanska naselja utemeljena su po srednjovjekovnoj shemi: utvrda posjednika i utvrđeno naselje uz nju. Utvrda posjednika gradi se na hridima u moru ili na obali, a sjeverno od nje na nasipu ili na obali formira se utvrđeno naselje. Takav položaj izabran je zbog lakše obrane i mogućnosti evakuacije brodovima u slučaju opasnosti. Osim toga, pazilo se da se ne gradi na plodnom terenu. Neki posjednici gradili su na svom zemljištu, a neki na zemljištu koje im je ustupila mletačka vlast.

Obala Kaštela bila je povoljna za nasipanje zbog lanaca hridi koje su se uz nju protezale, a koje su danas vidljive zapadno od kaštela Nehaj. Ponegdje je nasuto čak 100 metara. U vrijeme izgradnje kaštela uz obalu je išao put koji je spajao Trogir i Solin, a datira se u antičko doba. Područje je bogato izvorima vode i potocima.

Jezgre kaštelanskih utvrđenih naselja uglavnom su pravokutnog tlocrtnog oblika s pravilnom mrežom ulica. Takav način urbanizacije vezan je za kolonizaciju još od rimskih vremena. Preseljenje stanovništva iz srednjovjekovnih sela na padinama Kozjaka u nova planirana naselja na obali može se smatrati određenim oblikom kolonizacije. Premda pravokutna forma nije idealna za obranu, smatra se da je prihvaćena zbog lakog

Slika 3a. Shema kaštelanskih naselja (Katja Marasović 2001.)

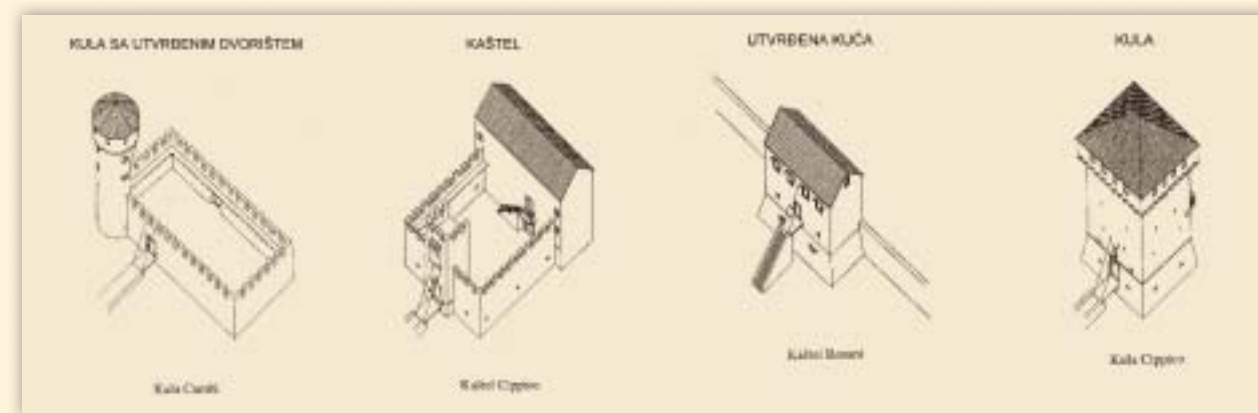

Slika 3b. Shema kaštelanskih naselja (Katja Marasović 2001.)

trasiranja i što obrana nije povjerenja naselju nego kaštelu³. U nekim kaštelanskim utvrđenim naseljima može se prepoznati podjela na veće parcele na kojima su bili kuća i vrt, a u nekim na manje parcele namijenjene samo izgradnji kuće.

Obrambeni zidovi naselja

Kaštelanska naselja bila su utvrđena zidovima s tri kopnene strane ili sa sve četiri ako je more na jugu bilo toliko plitko da je omogućavalo pristup neprijatelju. Obrambeni zidovi bili su visoki od 4–6 metara. Na vrhu su imali krunište i drveni obrambeni ophod. U donjem dijelu su imali otvore za topove. Donji dio zida bio je debel dvije stope (oko 60 centimetara), a u visini

Slika 4. Tipovi kaštelanskih utvrda posjednika (Katja Marasović 2001.)

² Dozvola za izgradnju Koriolanu Cippicu, Sveučilišna knjižnica u Splitu, M-31, preveo Vjeko Omašić.

³ M. Morini, *Atlante di storia dell'urbanistica*, Milano 1979., Poglavlje: Naselja sa pravilnom shemom.

kruništa 1.5 stopu (oko 45 centimetara). Zidovi su se do danas sačuvali uglavnom u svojim nižim dijelovima ili u linijama parcela. Položaji zidova često su određeni položajima potoka koji se sa sjevera spuštaju prema moru i koji su iskorišteni kao prirodni obrambeni jarci.

Na uglovima zidova naselja postojale su kule. Neke su bile iste visine kao i zid te su završavale kruništem, a u neke su bile dvokatne ili trokatne s četverostrešnim krovom. Naselja su imala jedna ili više vrata, ovisno o položaju u odnosu na put koji je pratio obalu i na putove koji su vodili prema sjeveru. Nad ulaznim vratima naselja postojao je breteš.

Zidovi naselja bili su prva linija obrane, a utvrde posjednika druga linija obrane. Ako se naselje ne bi moglo obraniti, stanovnici se sklanjali u utvrdu posjednika gdje bi čekali da iz Splita ili Trogira po njih dođu brodovi.

Utvrde posjednika – kašteli

Na području Kaštela postoje četiri tipa utvrda posjednika⁴:

Kula s utvrđenim dvorištem sastoji se od kule na sjeveru i utvrđenoga dvorišta na jugu. Budući da je kula izvorno bila otvorena prema unutrašnjosti utvrđenoga dvorišta nije bila namijenjena stanovanju nego samo obrani. Tom tipu pripada kula Cambi s utvrđenim dvorištem i Kaštilac u Kaštel Gomilici te Kaštilac u Kaštel Sućurcu, gdje je kula drukčijeg tipa jer je izgrađena sto godina ranije.

Kaštel se sastoji od stambene dvokatne građevine na jugu i utvrđenoga dvorišta s kulama na sjeveru. Tome tipu pripadaju kašteli Cippico, Vitturi i Stafileo.

Utvršena kuća dvokatna je građevina koja sa sjeverne strane ima obilježje utvrde, a na jugu obilježje rezidencije. Tome tipu pripadaju utvrđene kuće Lippeo, Andreis, Rosani i Tartaglia.

Kula je kvadratnoga tlocrta. Do danas se dobro sačuvala samo kula Cippico u Kaštel Novom. Ona je bila četverokatna sa mašikulom⁵ na najvišem katu. Osim obrane bila je namijenjena i stanovanju. Tom tipu pripadaju kule Kuparić, Cippico, Cega, Lodi i Dragač.

Na južnom pročelju utvrda postojala su vrata za evakuaciju. U utvrde se ulazilo preko kamenog mosta koji je završavao drvenim pokretnim mostom. U kaštelu, utvrđenoj kući i kuli povremeno je stanovao posjednik, koji je sudjelovao u obrani naselja i nadzirao poljoprivrednu proizvodnju. Stambeni prostori u utvrđama bili su opremljeni kamnima, pilima, drvenim kasetiranim plafonima, stilskim prozorima, višedijelnim otvorima, balkonima, lođama, trijemovima i galerijama, a njihova je zanatska obrada bila na

⁴ K. Marasović, *Kaštelanski kašteli*, Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

⁵ Konzolono izbačeni najviši kat što omogućava obranu zidova utvrde u vertikalnom smislu.

razini obrade u gradovima. Utvrde su imale i gospodarsku ulogu. U prizemlju su se nalazili tijesak i mlin za masline, kamenice za ulje i bačve za vino. Tu su se skupljali i obrađivali poljodjelski proizvodi koji su se brodovima odvozili u Split ili Trogir.

Vrijeme izgradnje

Kaštel Sućurac, tj. kaštel splitskih nadbiskupa izgrađen je prije opasnosti od Turaka te ima složeniju prošlost od ostalih Kaštela.

	odobrenje za izgradnju	izgradnja utvrde posjednika	izgradnja zida naselja
Nadbiskupski kaštel	1392.	1392.–1402. i 1488.	1509.
Kaštel Cippico Stari	1476.	1481.	1507.
Kaštel Piškera			oko 1494.
Kaštel Rosani	1482.	oko 1500.	oko 1500.
Kaštel Andreis	1482.	oko 1600.	
Kaštel Vitturi	1487.	oko 1493.	1537.
Kaštel Celio-Cega	1487.	1501.	
Kaštel Cambi	1487.	1487.–91.	1566.
Kaštel Stafileo	1500.	1508.	1508.
Kaštel Cippico Novi	1512.	1512.–15.	1512.–15.
Kaštel Gomilica	1513.	1529.–37.	1685.
Kaštel Dragač	1543.	1543.–71.	
Kaštel Kuparić		prije 1534.	prije 1534.
Kaštel Lippeo		1525.–82.	1525.–98.
Kaštel Lodi	1548.	nedovršen	
Kaštel Quarco	1558.	1571.–88.	1571.–88.
Kaštel Tartaglia		1600.–1650.	
Kaštel Butković		17. st	

Seoski trg

Izvorno je pred utvrdom posjednika postojao jarak premošten mostom te širi neizgrađeni prostor da bi obrana utvrde bila efikasnija. Godine 1648., kada Klis ponovo dolazi pod vlast Venecije otklonjena je neposredna opasnost od Turaka. Stoga se nasipa jarak pred utvrdom ili utvrđenim naseljem te nastaje seoski trg. Prema mostovima (brvnima) svi trgovi koji su nastali na spoju kopna i nasutog terena dobili su naziv »Brce«.

Na trgu su se održavale vjerske i svjetovne svečanosti. Na središnjem položaju postavlja se »Štandarac« – stup za zastavu koji je ujedno služio i kao stup srama. Gotovo su svi trgovi imali izvor vode. U Kaštel Novome i Kaštel Gomilici na trgu je izgrađena loža koja je služila za seoske potrebe. Krajem 19. stoljeća postavlja se javni sat, to jest ugrađuje se u građevine koje se nalaze na trgu.

Crkve

Sve kaštelanske župne crkve izgrađene su izvan utvrđenog naselja, i to pred njegovim glavnim vratima. Građene su u tri navrata.

Najranije su crkve iz 16. stoljeća u gotičko-renesansnom stilu. To su jednobrodne građevine s apsidom, dimenzija 7–8 × 11–14 m. Na glavnom pročelju imale su zvonik na preslicu i rozetu. Gradili su ih posjednici na svojoj zemlji.

Krajem 17. i početkom 18. stoljeća na mjestu ranijih crkava težaci grade nove prostranije barokne crkve. I one su jednobrodne s apsidom, a dimenzije su im 8.5–10 × 15–19 m.

Polovicom 19. stoljeća težaci pokreću izgradnju novih, još prostranijih crkava prema projektima domaćih i talijanskih graditelja u historicističkim stilovima. Neke od njih izgrađene su na novoj lokaciji pa su se sačuvala crkve iz ranije faze. Često su toliko grandiozno zamišljene da su se gradile više desetaka godina. Naknadno su uz njih izgrađeni zvonici. U dimenziji tih crkava, raskošnoj opremi i zvoncima očituje se borba za prestiž među naseljima.

Kuće

Najranije kuće u Kaštelima bile su prizemnice od suhozida pokrivene slamom. U jednom dijelu kuće bio je komin oko kojega se odvijao život a u drugom je dijelu bio prostor za stoku. Nakon povećanja broja članova obitelji javlja se potreba za novim stambenim prostorom što se rješava izgradnjom nove kuće na obiteljskoj parceli ili se podiže kat nad postojećom prizemnicom. U prizemlju ostaje prostor za stoku i konoba, a na katu je stambeni prostor. Dvokatnice se u kaštelanskim naseljima spominju tek u 18. stoljeću.

3. Organizacija obrane

Svako utvrđeno naselje nastalo oko kaštela imalo je svoju četvu, »černidu«, kojom je zapovijedao »harambaša«. Njemu su bili podređeni zastavnik ili »alfir«, te »seržent« i »kaporal«. Seoski harambaša bio je biran doživotno i bio je oslobođen javnih radova. Svaki pripadnik jedinice imao je vlastito oružje, vatreno ili hladno, koje mu vjerovnik nije mogao zaplijeniti. Zapovjednika kaštelanskih černida, »gubernadura« birala je mletačka vlast među splitskim i trogirskim plemićima, i to posebno za splitska, a posebno za tro-

girski kaštela⁶. Neki od njih istaknuli su se u borbi⁷. Straža na zidovima naselja i na kula stražarnicama zvala se »ronda«⁸. Za ilustraciju, a prema izvještaju splitskoga kneza Correra iz 1583. godine u Kaštel Sućurcu na bedemima, na velikoj i maloj kuli, stalno su stražarila četiri stražara koje su zajedno plaćali Sućurani, nadbiskup i splitska općina⁹. Kaštelani su služili i u redovitoj mletačkoj vojsci, a postojale su i radne obveze. Za potrebe vojske, Kaštelani su na svojim mazgama i konjima prenosili streljivo, hranu i sijeno. Ta se obveza zvala »seksana«. Osim toga svako kaštelansko selo moralo je dati nekoliko veslača za mletačke galije, a birali su se kockom između sposobnih muškaraca¹⁰.

Za kontrolu teritorija svako je selo imalo po dvije kule stražarnice. jednu na vrhu i drugu na padinama Kozjaka, s kojih se vatrom upozoravalo na opasnost.

Stanje u Splitu i Kaštelanskom polju znatno se pogoršalo nakon što su Turci osvojili Klis 1537. godine. Izgradnjom kaštela stvorena su uporišta za organiziranje obrane pa na početku Ciparskog rata 1570. godine trogirski knez Franjo Querini naređuje svim gospodarima kaštela i njihovim težacima da se moraju vratiti u svoja mjesta i organizirati obranu, inače će zbog neposlušnosti biti poslani tri godine na galije osuđenika¹¹. Za vrijeme turske opasnosti zabilježeno je nekoliko napada na kaštelanska naselja, osobito na Sućurac. Turci su ubijali, palili, pljačkali i odvodili stanovništvo u roblje. Trogirski knez Alviž Corner izvještava 1577. godine Senat da su Kaštelani u »prošlom ratu« vlastitim snagama obranili teritorij i sačuvali ga za mletačku vlast¹².

Za vrijeme Kandijskog rata Klis je 1648. godine definitivno došao pod vlast Venecije, čime je za Kaštela otklonjena neposredna turska opasnost. Nakon Morejskog rata (1684.–1699.) mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine¹³ Turci su morali napusti-

⁶ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 139.

⁷ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 144. i 145.; Arhiv splitske nadbiskupije, S-36, f. 35.: »Trogirski knez Antonije Longo pohvalio je početkom 1572. hrabrost Lukšičana koji su pod zapovjedništvom gospodara kaštela Jerolima Vitturija više puta odbili Turke braneći ove krajeve, a posebno što su prisilili Turke da se povuku iz Sućurca koji su bili dijelom zauzeli.« J. Pera, *Povijest Kaštel Štafilića*, Kaštela, 1997., str. 26.: »Petar Stafileo poginuo je pogođen hicem iz mušketa na jednoj kuli »toretta« na sjevernom ogradnom zidu.«

⁸ J. Pera, *Povijest Kaštel Štafilića*, Kaštela, 1997., str. 29.

⁹ V. Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, Kaštela, 2001., str. 179.; *Commissiones et relationes Venetae* (Zagreb), IV, 333; VI, 179.

¹⁰ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 139.

¹¹ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 144.; Državni arhiv u Zadru, Arhiv trogirske općine, kt. 74, extraord. II f.479.

¹² V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 145.; *Commissiones et relationes Venetae* (Zagreb), IV, str. 194.

¹³ G. Novak, *Povijest Splita II*, Split, 1961., str. 173.

ti te krajeve, ali iz Dalmacije su bili potpuno potisnuti tek kada je godine 1722. konačno povučena stalna granica između mletačke Dalmacije i turske Bosne¹⁴.

4. Gospodarski i društveni odnosi unutar naselja

Težaci koji su se naselili unutar utvrđenih kaštelanskih naselja morali su gospodaru kaštela davati godišnji najam i »regalije« (darove) za zemlju na kojoj su izgradili kuću i za zemlju koju su rabili kao vrt. Postojala je i radna obveza. Time su težaci došli u mnogo nepovoljniji položaj nego što su ga imali u svojim selima na padinama Kozjaka.

Osnivači kaštela posjedovali su tjesak za masline koji su njihovi težaci morali rabiti dajući petnaestinu ulja što se dijelilo između vlasnika tjeska i državne vlasti. Taj su privilegij posjednici dobili kao nadoknadu za izgradnju kaštela. Svako selo imalo je svoga »gaštalda« koji je objavljivao naredbe vlasti, brinuo se o njihovom provođenju i pazio na red. Birao ga je na godinu dana gospodar kaštela. Za vrijeme svog službovanja »gaštald« je bio oslobođen javnih radova i darova svome gospodaru, a od svakog proglašenja ili naredbe državnih vlasti, koje je javno obavljao, dobivao je malu naknadu u novcu. Svaku večer morao je zaključati vrata naselja i predati ključ gospodaru kaštela. Posjednik je imao župana ili dvornika. On je nadzirao težake, procjenjivao urod i uzimao dohodak od težaka¹⁵.

»Za vrijeme mletačke vlasti selo je bilo na poseban način organizirana zajednica koja se službeno nazivala komuna (općina). Glavnu ulogu u seoskoj zajednici ima Velika skula, odnosno bratovština, u koju su učlanjeni svi glavari obitelji. Velika skula ima osnovno vjersko obilježje i obično se naziva po svecu zaštitniku mjesta. Njeni članovi morali su se držati statuta zvanog »matrikula«. Bratovština se brine da njeni članovi obavljaju vjerske dužnosti, ali se brine o svakome svom članu, pomažući ga materijalno u slučaju potrebe. Na Skupštini Velike skule redovito je bio nazočan predstavnik vlasti. Koristili su se hrvatskim jezikom. Najstarija poznata matrikula je Bratovštine Gospe od Doca ili Gospe od Dilata, danas nazvane Sv. Marija na Hladih (Sućurac) iz 1545. godine pisana bosančicom na hrvatskom jeziku«¹⁶.

Poštujući uspomenu na svoje pretke, starohrvatske plemenitaše »didiće«, Kaštelani su sačuvali svoje stare nadarbine (beneficije) Stomoriju, Sv. Ivana od Birnja, Sv. Mihovila od Lažana i Sv. Martina od Kruševika, te su, i pored toga što su u novim naseljima osnovane župe, birali i dalje nadarbenike tih starih beneficija.

5. Razvitak naselja primjer Kaštela Staroga

Na području današnjeg naselja Kaštela Staroga nalaze se kaštel Cippico s utvrđenim naseljem, kula Cega i Kaštel Andreis.

Pretpostavljeno stanje 1481. godine

Trogirski plemić Koriolan Cippico izgradio je 1481. godine kaštel i nad ulazom postavio natpis:

CORIOLANUS CEPIO P(ERTI) F(ILIIUS) SUB FELICISSIMO IM(PERATORE) P(ETRO) MOCENIGO PRAEFECTUS TRIREMIS A MANIBUS ASIATICIS HANC VILLAM AEDIFICAVIT MCCCCLXXXI

(Koriolan Cippico sin Petra zapovjednik galije pod veoma slavnim vojskovođom Petrom Mocenigom izgradio je ovu zgradu od azijskoga plijena)¹⁷

Slika 5. Plan Kaštela Staroga

1. Linija izvorne obale, 2. Kaštel Cippico, 3. Utvrđeno naselje kaštela Cippico, 4. Crkva Sv. Josipa, 5. Brce, 6. Balkun, 7. Župna crkva Sv. Ivana, 8. Kula Cega, 9. Kaštel Andreis

¹⁷ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 121.

¹⁴ J. Pera, *Povijest Kaštela*, Kaštela 1997., str. 137.

¹⁵ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 136–138.

¹⁶ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 139,140.

Kaštel se sastojao od stambene dvokatnice na jugu i obrambenoga zida s kruništem i kulom na sjeveru. Izgrađen je na morskim hridima, 20 metara udaljen od prirodne obale. Naziv trga »Brce«, koji je nastao s njegove sjeverne strane, potvrđuje da je s obalom bio spojen mostom¹⁸.

Nedugo poslije izgradnje Koriolanov je kaštel stradao u požaru. Godine 1493. popravljen je i dograđen uz pomoć mletačke vlasti. U sjevernom dijelu, oko dvorišta izgrađena su dvokatna krila, s trijemom u prizemlju, na kojemu je postavljen natpis:

CORIOLANUS CEPIO P(ETRI) F(ILIIUS) VILLAM INCENDIO
CONFLAGRATAM SENATU VENET(U) BENEGNITATE ET
S(UO) P(ONDERE) MELIUS IN STATU RESTITUIT
MCCCCLXXXIII

(Koriolan Cipiko sin Petra zgradu spaljenu požarom dobročinstvom mletačkog Senata i svojim troškom obnovio je u još bolje stanje 1493.)¹⁹

Pretpostavljeno stanje oko 1600. godine

Prema odobrenju za gradnju iz 1474. godine²⁰ Koriolan Cippico obvezao se da s obje strane svoga kaštela uz morsku obalu drvenim pregradama ogradi prostor dužine oko 120 metara (60 *pertika*). Godine 1507. mletački je senat pomogao izgraditi obrambene zidove. O tome svjedoči natpis na jednoj kući na »Balkunu«, na zapadnom zidu utvrđenog naselja, koji glasi:

HAEC ILLV VENETOR PRINCIPE LEONARDO LAVREDANO QVA BERNARDINI CONTARENI TRAGVRI PRAEFECTI VIRTUTE: QVA PVBLICO MAGALIA SENATVS IMPENDIO MURORUM: AMBITU STIPATA NOTESCIT MDVII X KAL NOVEMBRIS

(Natpis govori o tome da je u vrijeme dužda Leonarda Loredana, zaslugom trogirskoga kneza Bernardina Contarena, državnim troškom zbijeno naselje opkoljeno zidovima 1507. godine.)²¹

Tijekom 16. stoljeća Turci su žestoko napadali pojedina kaštelanska naselja. Zabilježen je napad na Kaštel Stari: »U noći 13 lipnja 1512 navališe Turci na kaštel, kako se razabire iz spisa Jerolima Diego, poglavara u Trogiru, sa 450 konjanika i 180 pješaka, prislonivši na zid ljestve. Svi stanovnici koji su noću bili zaklonjeni u kaštelu, branili su se dok su god mogli. Kad više nisu mogli, otvoriše stražnja vrata, gdje ih dočeka 13 brodova iz Trogira. Dođoše im u pomoć na dani znak vatrom i tako se ukrcaše i spasiše. Poginulo je pet seljaka, a pet ih je bilo ra-

njeno. Turci opljačkaše sve što nađoše i odvedoše preko brda 1000 glava marve, što krupnoga zuba, što sitnoga. I baš te godine počеше i Kaštelani i Poljičani plaćati danak Turcima.«²²

Obrambeni zid opkolio je naselje oko kaštela s tri kopnene strane. Veličina utvrđenoga naselja je 160 × 60 metara. Njihova linija sačuvala se u linijama današnjih parcela. Bočni zidovi išli su u more do dubine koja je jamčila sigurnost.²³ Sjeverno je iskopan jarak, a istočno i zapadno su tekli su potoci. Sudeći po ostacima zida na sjeverozapadnom i sjeveroistočnom dijelu, on je izvorno bio visok od 4,5 do 5,5 metara od terena i imao je obrambeno krunište poput ostalih kaštelanskih naselja. Na krajevima i na sredini sjevernoga zida bile su kule.

O vratima naselja piše don Frane Ivasović²⁴: »Selo je imalo dvojna vrata koja bi se uveče zatvarala. Zapadna vrata bila su sa istočne strane današnjeg Balkuna. Imala su svod, gdje bi se za ružnog vremena svijet zaklanjao. Poviše svoda bio je stan, koji je porušen godine 1908, tako da se danas može udobno proći. Istočna vrata nalazila su se sa zapadne strane potoka, koji je pokriven 1913. Ova istočna vrata nazvana »gornja vrata« bila su tako tijesna da se nije moglo proći s kolima, ako su bila mnogo uvis natovarena. I ova su vrata bila posvođena i služila su istoj svrsi kao i ona prva. Ova su vrata bila porušena godine 1900, tako da je danas ostao dosta veliki prostor za prolaz«. Da je nad vratima postojao breteš, svjedoči naziv prostora pred zapadnim vratima »Balkun«, o čemu Ivasović piše: »Balkun je dobio ime po jednom velikom prozoru, koji se nalazio povrh zapadnih vratiju. To je bila kao jedna veranda na koju se penjalo ljestvicama. Govorili bi »andiamo al Balcone«²⁵. Osim istočnih i zapadnih vrata, utvrđeno naselje imalo je i vrata na sredini sjevernoga zida u kuli. Ta su vrata prema naredbi trogirskoga kneza iz 1646. godine zazidana²⁶ zbog opasnosti od neprijatelja.

Unutar utvrđenog naselja Koriolana Cippica mogu se prepoznati parcele dimenzija oko 15 × 25 metara, položene kraćom stranicom uz dvije glavne ulice istok-zapad. Po veličini parcela može se zaključiti da je izvorno osim kuće na njoj bio smješten i vrt. Vrt obitelji Cippico zadržao se unutar utvrđenog naselja uz njegov istočni zid sve do 19. stoljeća. U Moluntu npr. u 15. stoljeću postoji odredba koja kaže da onaj koji se trajno nastani u tom naselju dobiva kuću i vrt u veličini od oko 8 × 100 metara²⁷.

Godine 1588. naselje uz kaštel Koriolana Cippica ima 375 stanovnika²⁸. Zapadno od naselja grade se utvrde Cega i Andreis te župna crkva.

²² F. Ivasović, Kaštel Stari, Split, 1940., str. 15.

²³ F. Ivasović, Kaštel Stari, Split, 1940., str. 19. »Pripovijedao mi je Lukas Ignacio, rođen g. 1859, da je pred 70 godina bio jedan zid kod potoka kod »gornjih vrata« pružen u more prema Čiovu, gdje se i danas vide njegovi temelji.«

²⁴ F. Ivasović, Kaštel Stari, Split, 1940.

²⁵ F. Ivasović, Kaštel Stari, Split, 1940.

²⁶ V. Omašić, Povijest Kaštela, Split, 1986., str. 236.

²⁷ M. Planić Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike, Zagreb, 1980.

²⁸ V. Omašić, Povijest Kaštela, Split, 1986., str. 151.

¹⁸ K. Marasović, Studija prostornog razvoja Kaštel Staroga uz posebnu analizu izgradnje kaštela Cippico, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996.

¹⁹ V. Omašić, Povijest Kaštela, Split, 1986., str. 121.

²⁰ G. Praga, Organizzazione militare nel'Quattrocento e la costruzione di Castel Vecchio Cippico di Trau, Archivio (Roma) XIX/35, str. 371.

²¹ V. Omašić, Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća, Kaštela, 2001., str. 154.

Kaštel Andreis (ranije Cega)

Trogirski plemić Andrija Cega je 1487. godine dobio je odobrenje da: »smije sagraditi u moru jednu zidanu kuću i selo i njega utvrditi jarcima i opkoliti nasipom kako je također bilo dozvoljeno gosp. Koriolanu Cipiku, gosp. Mihovilu Rosaniju, Leonu Andreisu i drugima«, gdje će naći zaklona težaci koje pljačkaju susjedni Morlaci²⁹. Na temelju dozvole izgradio je kaštel na morskim hridima desetak metara udaljen od izvorne obale, zapadno od kaštela Koriolana Cippica. Oko 1600. godine potomci Andrije Cega ustupili su svoj kaštel Ivanu i Pavlu Andreisu³⁰, koji su im za uzvrat ustupili svoju tek izgrađenu kuću. Na temelju tlocrtnog oblika, zabilježenog na planu naselja iz 1704. godine, i katastarskog plana iz 1831. godine, kad se spominje kao ruševina, može se pretpostaviti da je kaštel Andreis pripadao tipu dvokatnih utvrđenih kuća poput kaštela Rosani.

Prema linijama današnjih parcela može se naslutiti da je bilo pokušaja da se na obali pred kaštelom stvori naselje. To potvrđuje dokument vezan za plan naselja iz 1704. godine, gdje se spominje kirurg Lazzaroni koji stanuje »izvan Starog u Andreisovu kaštelu u kući koju mu je iznajmio Donat Civallelli«³¹. Danas se u moru mogu vidjeti samo temelji kaštela Andreis.

Kula Cega (ranije Andreis)

Prema povjesničaru Andreisu kula Cega izgrađena je oko 1600. godine na temelju dozvole Leonu Andreisu iz 1482. godine³². To je građevina kvadratnoga tlocrta, veličine 8 × 7,5 metara, sagrađena na hridima desetak metara udaljenim od obale. Na planu naselja iz 1704. godine kula, tada već u vlasništvu obitelji Cega, nacrtana je u tlocrtu s vratima u oborenoj projekciji kao i na ostalim kaštelima. Dakle, imala je vrata prema kopnu i prema moru. U istražnim radovima na građevini tijekom 1994. godine³³ nisu pronađeni tragovi vrata prema moru niti otvora za topove ili otvora za lance pokretnog mosta nad kopnenim vratima, koji bi, prema usporedbi s drugim sličnim utvrdama, trebali postojati. Iz toga se zaključuje da je kula nanovo izgrađena nakon 1704. godine. U istražnim radovima iz 1994. i radovima obnove 2000. godine³⁴ u drvenim međukatnim konstrukcijama pronađeni su elementi ukrašene drvene kasetirane međukatne konstrukcije, rabljeni kao drvena građa, koji su vjerovatno pripadali ranijoj kuli, što za sada predstavlja jedini poznati primjer drvenoga kasetiranoga stropa na području Kaštela.

²⁹ V. Omašić, Povijest Kaštela, Split, 1986., str. 126 Dozvola za izgradnju Andriji Cega Sveučilišna knjižnica Split, M-31.

³⁰ P. Andreis, Povijest grada Trogira II., Split, 1978., str. 322.

³¹ V. Omašić, Povijest Kaštela, Split, 1986., str. 235.

³² V. Omašić, Povijest Kaštela, Split, 1986.

³³ Istražne radove vodila Miroslava Žic, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu.

³⁴ Radove obnove vodi Anta Gamulin, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Splitu.

Crkva Sv. Ivana Krstitelja

Prema vizitaciji Augustina Valiera iz 1579. godine Ivan i Alviž Cippico obvezali su se da će izgraditi župnu crkvu jer se zbog stalnih turskih provala ne može bez opasnosti ići u crkvu maticu Sv. Petra od Klobuka »udaljenu oko tisuću paša« na slušanje mise i primanje sakramenata³⁵. Stoga su Ivan i Franjo Cippico izgradili crkvu Sv. Ivana Krstitelja na zemljištu Ludovika i Jakova Celia³⁶ pred glavnim (zapadnim) ulazom u utvrđeno naselje, tj. na mjestu postojeće barokne crkve. Ne zna se pouzdano kad je crkva izgrađena. Na najstarijim nadgrobnim pločama upisane su godine 1607. i 1612.³⁷ Njezin tlocrtni oblik i točan položaj mogu se rekonstruirati na temelju plana naselja iz 1704. godine, rasporeda starijih i novijih grobova te istraživanja provedenih u podu današnje crkve prilikom radova uređenja³⁸. Njezine dimenzije bile su oko 7 × 13 m, a nalazila se u sjeveroistočnom dijelu današnje crkve. Linija sjevernog i istočnog zida nove crkve poklapa se sa zidovima starije crkve. Kako je ranije pretpostavljeno,³⁹ ispod poda današnje apsida u istraživanjima 1999. godine⁴⁰ pronađena je apsida renesansne crkve pravokutnog oblika. Može se pretpostaviti da rozeta i preslica današnje barokne crkve, koja je izgrađena 1714. godine, pripadaju renesansnoj crkvi.

Pretpostavljeno stanje 1831. godine

Nakon prestanka opasnosti od Turaka naselje se širi izvan zidina prema zapadu. Naselje dobiva naziv Kaštel Stari jer je nastalo prije naselja Pavla Cippica, koje je zbog istog razloga dobilo naziv Kaštel Novi. Obrambeni zidovi gube svoju ulogu pa se postupno ruše. Nova cesta Trogir – Split izgrađena godine 1807. u urbanističkom smislu predstavlja granicu do koje su se u drugoj polovici 19. stoljeća širila stara naselja⁴¹. Nastavlja se proces nasipanja obale te se izgradnjom novih kuća na tom prostoru formira pročelje naselja prema moru koje prije nije postojalo. Nasipanjem prostora sjeverno od kaštela Cippico nastaje seoski trg »Brce«. Prostor trga je ranije bio veći i pravilniji, ali zbog nedostatka prostora za gradnju uz rubove trga nastaju nove kuće. Na trg je postavljen štandarac (stup za zastavu). Na sjeveru je postojao seoski bunar, koji je šezdesetih godina 20. stoljeća zatrpan jer je smetao prometu. U jugoistočnom dijelu trga izgrađena je kuća bratovštine na kojoj je u 19. stoljeću postavljen javni sat.

³⁵ F. Bego, »Valierova vizitacija u Kaštelima«, Kaštelanski zbornik 3, Kaštela, 1993., str. 69.

³⁶ A. Babin, »Crkva sv. Ivana Krstitelja u Kaštel-Starome«, Kaštelanski zbornik 2, Kaštela, 1989., str. 86.

³⁷ A. Babin, »Crkva sv. Ivana Krstitelja u Kaštel-Starome«, Kaštelanski zbornik 2, Kaštela, 1989., str. 86.

³⁸ Istražne radove vodila Miroslava Žic, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu.

³⁹ K. Marasović, Studija prostornog razvoja Kaštel Staroga uz posebnu analizu izgradnje kaštela Cippico, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996.

⁴⁰ Voditelj istraživanja Miroslava Žic.

⁴¹ I. Babić, Prostor između Trogira i Splita, Trogir, 1984., str. 165.

Pretpostavljeno stanje 1481. godine

Pretpostavljeno stanje oko 1600. godine

1831. godine

1988. godine

Slika 6. Prostorni razvoj Kaštel Staroga, pogled s jugozapada (Katja Marasović 1995.)

Postojeće stanje

U Kaštelima je 19. stoljeće doba gospodarskog napretka koji se bazira na izvozu vina, ulja i smokava. Sredinom stoljeća u Kaštel Starome obitelj Šimetin nasipa dio obale i gradi svoje skladište vina i uz njega manji gat. Godine 1860. postavljena je javna petrolejska rasvjeta⁴². Ruše se dijelovi utvrda koji smetaju prometu. Gradnja nove župne crkve započela je 1871. godine na novoj lokaciji sjeverozapadno od naselja. Dovršena je tek nakon Drugoga svjetskog rata⁴³. Luka je proširena 1905. godine⁴⁴, a obala je u današnjem obliku dovršena 1925. godine⁴⁵. Tridesetih godina 20. stoljeća naselje je dobilo vodu i struju.

⁴² S. Piplović, »Prostorni preobražaj Kaštela kroz XIX stoljeće«, *Kaštelanski zbornik*, k 4, Kaštela, 1994., str. 181.–195.

⁴³ F. Ivasović, *Kaštel Stari*, Split, 1940., str. 39.

⁴⁴ S. Piplović, »Prostorni preobražaj Kaštela kroz XIX stoljeće«, *Kaštelanski zbornik*, 4, Kaštela, 1994., str. 181.–195.

⁴⁵ F. Ivasović, *Kaštel Stari*, Split, 1940., str. 20.

Početak 20. stoljeća bogate obitelji grade kuće koje velikim dimenzijama ili stilom nisu primjerene ambijentu. Tako je npr. izgrađena peterokatnica obitelji Šimetin sjeverno od njihova skladišta na mjestu nekoliko prijašnjih kuća. Oni postupno dograđuju svoje skladište prema jugu. Obiteljska izgradnja širi se bez prethodno izrađenih urbanističkih planova. Starosjedilačke obitelji kaštelanskih naselja grade nove kuće na svojim sitno isparceliranim plodnim poljima izvan naselja, do stare kaštelanske ceste, a i dalje. Svoje stare kuće prodaju došljacima iz unutrašnjosti, slabijeg imovnog stanja. Kuće se dijele po tlocrtu i po katovima na nekoliko dijelova te je danas vrlo teško prepoznati izvornu građevinu.

Slika 7. Kaštel Vitturi

6. Zaključak

Kaštelanska utvrđena naselja, s obzirom na svoj položaj uz obalu zaštićenog morskog zaljeva, zajedno sa Segetom i Marinom kraj Trogira, specifičan su tip renesansnih planiranih naselja. Njihovom izgradnjom osigurana je zaštita težaka i omogućena poljoprivredna proizvodnja za sve vrijeme opasnosti od Turaka. Kule i kašteli posjednika, iako skromnih dimenzija, vrijedni su primjeri renesansne arhitekture. O stvaralaštvu na tom

prostoru Cvito Fisković kaže: »Trogirsko-splitska Kaštela potvrđuju kako smo, odolijevajući osvajačima i nasilnicima i u prvim borbenim redovima kroz stoljeća, kulturno i umjetnički stvarali onoliko koliko nam je u bijedi, pod tuđom vlasti, u krvi dugih ratovanja i u dimu čestih garišta bilo dopušteno«. ■

Slika 8. Panorama Kaštelanskih kaštela

Popis literature

- Andreis, P., *Storia della Citta di Trau*, Split, 1908.
 Babić, I., *Prostor između Trogira i Splita*, Trogir, 1984.
 Bego, F., *Kaštel Kambelovac, Kaštel Gomilica*, Kaštel Kambelovac, 1991.
 Beritić, L., *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, Dubrovnik, 1989.
 Cassi Ramelli, A., *Dalle caverne ai rifugi blindati, Trenta secoli di architettura militare*, Milano, 1964.
 Chiudina, J., *Le Castella di Spalato e Trau*, Split, 1898.
 Ciccarelli, K., »Vitturijev utvrđeni dvorac u Kaštel Lukšiću«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 14*, Split, 1964.
 Fisković, C., »Umjetnički obrt XV–XVI stoljeća u Splitu«, *Zbornik Marka Marulića*, Zagreb, 1950.
 Fisković, C., »Osobitost trogirsko-splitskih kaštela-ljetnikovaca«, *Kulturna baština, 11.–12.*, Split, 1981.
 Freudreich, A., *Narod gradi na ogoljenom krasu*, Zagreb – eograd, 1962.

- Glossarium artis, Burgen und feste platze*, München, 1977.
 Grujić, N., *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, 1991.
 Ivasović, F., *Kaštel Stari*, Split, 1940.
 Karaman, D. F., »Coriolano Cippico di Trau«, *Annuario Dalmatico*, Zadar, 1884.
 Karaman, D. F., »Castel Staffileo«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XII*, Split, 1889.
 Karaman, D. F., »Castel Vitturi«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XIII*, Split, 1890.
 Karaman, D. F., »Castel Nuovo (di Trau)«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XIV*, Split, 1891.
 Karaman, D. F., »Castel Dragazzo«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XV*, Split, 1892.
 Karaman, D. F., »Castel Suzzuraz«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XVI*, Split, 1893.
 Karaman, D. F., »Castel Papali«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XVI*, Split, 1893.
 Karaman, D. F., »Castel Cega«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XVIII*, Split, 1895.
 Karaman, D. F., »Castel Quarco«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XVIII*, Split, 1895.
 Karaman, D. F., »Castel Abbadessa«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XVIII*, Split, 1895.
 Karaman, D. F., »Castel Andreis«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XIX*, Split, 1896.
 Karaman, D. F., »Castel Celio«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XX*, Split, 1897.
 Karaman, D. F., »Castel Vecchio«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XX*, Split, 1897.
 Karaman, D. F., »Castel Rosani«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XX*, Split, 1897.
 Karaman, D. F., »Castel Cambio«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata, XX*, Split, 1897.
 Kečkemet, D., *Kaštel Sućurac*, Split, 1978.
 Lucić, I., *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I.–II.*, Split, 1979.
 Machiedo, S., »Projekt za restauraciju kaštela u Kaštel-Novom«, *Peristil (Zagreb)*, 8.–9., 1965.–1966.
 Machiedo, S. i Diana D., »O jednom konzervatorskom zahvatu u Kaštel Gomilici«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 4./1978.– 5./1979.
 Marasović, K., »Prostorni razvoj Kaštel-Cipika u Kaštel-Starom«, *Kaštelanski zbornik, 1*, Kaštela, 1987.
 Marasović, K., »Poznavanje prostornog razvoja Kaštel Sućurca je temelj obnove i očuvanja«, *Kaštel Sućurac od prapovijesti do XX stoljeća*. Znanstveni skup, Split, 1992.
 Marasović, K., »Kaštel Vitturi u Kaštel Lukšiću«, *Kaštelanski zbornik, 4*, Kaštela, 1994.
 Marasović, K., »Kaštel Gomilica, nova istraživanja i planovi uređenja«, *Kaštelanski zbornik, 5*, Kaštela, 1996.
 Marasović, K., »Kaštel Novi i kula Cippico«, *Kaštelanski zbornik, 5*, Kaštela, 1996.
 Marasović, *Studija prostornog razvoja Kaštel Staroga uz posebnu analizu izgradnje kaštela Cippico*, magistrski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
 Marasović, K., »Utvrde Kaštel Sućurca«, *Kaštelanski zbornik, 6*, Kaštela, 1999.
 Marasović, K., *Kaštelanski kašteli*, Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.
 Marasović, K., »Kaštel Kambelovac«, *Kaštelanski zbornik, 7*, Kaštela, 2003.
 Marasović, K., Viculin, S., »Kaštel Vitturi i program revitalizacije kaštelanskih utvrda«, *Suvremeno korištenje i upravljanje dvorcima kurijama i ljetnikovcima*, Zagreb, 2005.
 Marasović, K., Vojnović I., Istraživanje i prijedlog obnove kule Cippico u Kaštel Novome, Dvorci i ljetnikovci, kulturno naslijeđe kao pokretač gospodarskog razvoja, Zagreb, 2006.
 Marasović, K., »Istraživanje i obnova kaštela Vitturi u Kaštel Lukšiću«, *Ladanjska kultura u povijesti Jadrana*, Zagreb 2006.

- Marasović, K. »Kaštel Kambelovac«, *Kaštelanski zbornik*, 7, Kaštela 2003.
- Marasović, K. »Zaboravljeni kašteli«, *Kaštelanski zbornik*, 8, Kaštela 2007.
- Marconi, P., *I castelli, Architettura e difesa del territorio tra Medioevo e Rinascimento*, Novara, 1988.
- Maretto, P., *La casa veneziana nella storia della città*, Venezia, 1986.
- Mauro, M., *Castelli, Rocche, Torri, cinte fortificate delle Marche*, Ancona, 1985.
- Morini, M., *Atlante di storia dell'urbanistica*, Milano, 1979.
- Novak, G., *Povijest Splita II*, Split, 1961.
- Omašić, V., *Povijest Kaštela*, Split, 1986.
- Omašić, V., »Dva dokumenta iz prošlosti Kaštel-Sućurca«, *Kaštelanski zbornik* 2, Kaštela, 1989.
- Omašić, V., *Kaštela od prapovijesti do početka 20 stoljeća*, Kaštela, 2001.
- Pera, J., *Povijest Kaštel Štafilića*, Kaštela, 1997.
- Perojević, M., *Postanak Kaštela*, Sarajevo, 1934.
- Piplović, S., »Prostorni preobražaj Kaštela kroz XIX stoljeće«, *Kaštelanski zbornik*, 4, Kaštela, 1994.
- Piplović, S., »Izgradnja luka u Kaštelima tijekom XIX stoljeća«, *Kaštelanski zbornik*, 5, Kaštela, 1996.
- Planić Lončarić, M., *Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike*, Zagreb, 1980.
- Popović, M., *Beogradska tvrđava*, Beograd, 1982.
- Praga, G., »Organizzazione militare nel Quattrocento e la costruzione di Castel Vecchio Cippico di Trau«, *Archivio XIX*, Roma, 1935.
- Rodaro, V. N., *Castelli del Friuli e della Venezia Giulia*, Milano, 1985.
- Tabarelli, G. M., *Castelli, rocche e mura d'Italia*, Varese, 1983.
- de Vita R., *Castelli, torri ed opere fortificate di Puglia*, Bari, 1974.
- Wilkinson, J. G., *Dalmatia and Montenegro*, London, 1848.

Adresa autora: doc. dr. sc. Katja Marasović, Arhitektonski fakultet Split,
e-pošta: katja.marasovic@st.htnet.hr

Prošlost Klisa

Marko Madineo

Povijesni razvoj Klisa bio je određen ponajviše njegovim zemljopisnim položajem, kao jednoj od bitnih odrednica nekadašnjega života u južnom dijelu Hrvatske. Podignuta na gotovo nepristupačnoj strmoj hridi, na prijevoju između planinskih masiva Kozjaka i Mosora, tvrđava Klis u prošlosti je imala istaknuti obrambeni položaj jer je nadzirala i branila najvažniju prirodnu komunikaciju kojom se iz unutrašnjosti dolazilo na srednjo-dalmatinsku obalu. Obzirom na svoj strateški značaj i ulogu koju je imala u hrvatskoj povijesti, ona je zasigurno bila jedna od najvažnijih tvrđava na tlu naše zemlje.

Povijest tvrđave Klis

Već od 2. stoljeća pr. Krista na tom području prebivalo je ilirsko pleme Delmata i sigurno je da je hridina na kojoj se uzdiže tvrđava već tada bila naseljena.

Naseljenu zemlju nakon dolaska Hrvati nazivaju svojim imenom, a povijesni izvori govore da se u to doba Hrvatska sastojala od Bijele i Crvene Hrvatske. Bijela se Hrvatska prostirala od Raše do Neretve, a Crvena od Neretve do Bojane. Na području Bijele Hrvatske živjelo je dvanaest hrvatskih plemena, a na teritoriju Crvene Hrvatske trinaest pa je znakovito da suvremeni hrvatski grb ima dvadeset i pet polja (12 srebrnih i 13 crvenih). Tijekom vremena od te dvije hrvatske cjeline, uključujući bizantsku Dalmaciju, nastat će Dalmatinska Hrvatska, koju je kralj Tomislav nakon pobjeda nad Mađarima i Bugarima sjedinio s Panonskom Hrvatskom u jedinstvenu kraljevinu. Svoju su državu hrvatski knezovi administrativno podijelili po županijama. Jedna od njih, sa sigurnošću možemo reći – najvažnija, postala je prema Porfirogenetu Parathalassia ili Kliška županija, sa župskim gradom Klisom. Županija je naziv za upravnu jedinicu kojom upravlja župan (iupanus), povjerenik vladara koji upravlja u njegovo ime, a zadržao se stoljećima

u Hrvatskoj. U prošlosti se na području Bijele Hrvatske nalazilo dvanaest županija: Ninska, Lička, Podgorska, Sidraga, Bribirska, Kninska, Cetinska, Dridska, Zminjska, Kliška, Imotska i Mokron.

Doseljenje Hrvata u ove krajeve nesumnjivo je važan događaj u kliškoj prošlosti jer dva stoljeća kasnije Klis je kao vladarski posjed jedno od središta hrvatske države. Sigurno je da je Kliška županija bila kolijevka hrvatske dinastije Trpimirovića te da su Trpimirovići posjedovali velik dio teritorija (*teritorium regale*) te županije. Nesporno je da je na njezinu tlu vladarska obitelj imala imanja-dvore u Bijaćima i Solinu, a vjerojatno je središnji dvor bio upravo u neosvojivomu Klisu. U prijepisu isprave iz 852. godine Klis se spominje kao imanje-dvor (*ex curte nostra que Clissa dicitur*) hrvatskoga kneza Trpimira i njegova prethodnika kneza Mislava. Uskoro je postao sjedište Primorske ili Kliške županije.

Nakon propasti hrvatske narodne dinastije Klis ne gubi na važnosti, već mu se važnost u nemirnim stoljećima srednjega vijeka upravo povećava zbog njegova strateškoga položaja. Tako je Klis bio u kraljevskim rukama (dinastije Arpadovići), odnosno u rukama njihovih knezova i banova, ali su neki od njegovih upravitelja bili samostalni i upravljali su gradom prema svom nahođenju.

Kada krajem 11. stoljeća odumire hrvatska narodna dinastija, Klis dolazi pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva. Oni ga često daju na upravljanje svojim knezovima i banovima. Godine 1221. uspjelo je hrvatskom velikašu Domaldu zagospodariti Klisom, ali šest godina kasnije u ime kralja oduzeo mu ga je knez Grgur Šubić. Nekoliko godina kasnije ponovno je knez Domald gospodar Klisa, a 1239. godine savladali su ga Stjepko i Jakov Šubić, dovodeći opet grad pod kraljevu vlast.

Početak ožujka 1242. Tataři su neuspješno opsjedali tvrđavu, misleći da se u njoj nalazi kralj Bela IV., koji se sa svojom obitelji i dvorskom pratnjom bježeći pred njima, ranije sklonio unutar njenih zidina.

Krajem 13. stoljeća Klisom je zavladała tada najmoćnija velikaška obitelj bribirskih knezova Šubića, koja će ga više od pedeset godina držati u svojoj vlasti. Od Šubića njime su upravljali Juraj I., Juraj II., Mladin III. i Pavao III. Grad je tada kao slobodna općina imao svoga bilježnika, pečat i sud zvan *kliški stol*.

Od godine 1355. Klis je ponovno pod kraljevom zaštitom i upravom njegovih kaštelana, kada živi u miru i sigurnosti. U srpnju 1387. grad se stavlja pod vlast bosanskogakralja Stjepana Tvrtka I., a od 1391. godine njime kratko upravlja Vuk Vukčić, a tri godine kasnije osvojio ga je ban Nikola Gorjanski.

No, Tvrtkova moć nije potrajala zadugo te je ban Nikola Gorjanski u Sigismundovo ime opet vratio Klis pod hrvatsko-ugarsku krunu 1394. godine.

U drugoj polovici XV. stoljeća postalo je jasno da će se za kršćansku Europu ubrzano početi odvijati nemili događaji, a oni su se počeli ubrzavati nakon 1463. godine, kada je Bosna prešla u turske ruke.

U vrijeme dok Europljani otkrivaju Novi svijet u Klisu se nepovratno gasi jedno doba relativne sigurnosti i blagostanja. Hrvatima je u sljedećim stoljećima preostalo ginuti za oslobođenje domovine u neprestanim sukobima s Turcima.

Krajem petnaestoga stoljeća turska je vojska provalila preko Bosne do hrvatskih zemalja. U to vrijeme teškoga stanja u državi, nakon smrti kralja Matije Korvina, hrvatski je narod pretrpio i velik poraz od turske vojske 1493. godine na Krbavskom polju, gdje je poginulo ili zarobljeno više od trinaest tisuća vojnika. Nakon te pobjede Turci ne osjećaju prepreke za svoje pohode prema moru. Zalijeću se prema Trogiru, napadaju Sinj, Knin, Klis. Iz sjeverne Hrvatske Gradovi na jugu Hrvatske ne mogu dobiti pomoć iz sjeverne Hrvatske jer je vojska oslabljena građanskim ratom i porazom pod Udbinom, a Turci kontroliraju sve ceste i prolaze prema moru. Da bi učvrstili svoj položaj na međi između dalmatinske obale i zaleđa prema Bosni na i putovima koji vode u hrvatsku unutrašnjost, trebali su snažno uporište za svoju vojnu silu. Najbolje mjesto koje će im pružiti stratešku prednost u odnosu na Veneciju i hrvatsko-ugarskoga kralja bio je Klis. Odlučiše ga, stoga, uzeti. Uzalud su Hrvati tražili od europskih vladara da se zajedno odupru turskoj najezi.

Najburnije povijesno razdoblje Klisa nastaje početkom 16. stoljeća, u vrijeme najvećega turskoga prodora u hrvatske krajeve. Tada će istaknutu ulogu u njegovoj obrani imati Petar Kružić, kapetan i knez kliški, koji je dva i pol desetljeća zajedno sa svojim uskocima odolijevao brojnim turskim napadima i opsadama, istovremeno otklanjajući mletačka posizanja za tim gradom.

Dok je turska vojska gradila utvrde, prilazne putove i priječila prolaz do Klisa, paleći polja i odvođeci stanovništvo u ropstvo, Kružić je morao, osim vojnika, u Klis dovesti hranu i streljivo. Godina 1537. započela je strašnom zimom; u Klisu je nestajalo hrane, streljiva je bilo sve manje; moral branitelja bio je sve slabiji, jer morali su ginuti za vodu jer cisterne u tvrđavi nisu bile dovoljne za veliko ljudstvo i za konje, a Turci su bili zauzeli sve izvore pitke vode izvan grada (Belimovaču, Tri kralja, Bađanu, Ilijino vrilo); tako da je među braniteljima dolazilo i do nehumanih postupaka.

Kružić se noću između 11. i 12. ožujka 1537. uoči blagdana svetoga Grgura neopaženo iskrcao u solinskoj luci vodeći pomoć gradu kojeg je branio više od dvadeset godina. Prvo je morao spaliti utvrde oko Klisa te je, u prvom naletu, srušio utvrde na Ozrni i Kučinama, a nakon toga navalio je na solinsku Gradinu, ne znajući kako je jaka njezina posada. Murat-beg Tardić, Hrvat, šibenski poturica, i Malkoč-beg, s 2.000 konjanika i nešto pješaka napali su Kružićevu vojsku.

Petar Kružić

Kružić se borio rame uz rame sa svojim malobrojnim uskocima. Strani plaćenici, iako dvostruko brojniji od Turaka, odmah su pobjegli na brodove. Kružić je sa svojih dvjestotinjak ljudi davao otpor deseterostruko brojnijem neprijatelju koji ga je stalno potiskivao prema brodovima. U posljednji trenutak svi su se ukrkali. Međutim, brod pretrpan ljudima i opremom, nasukao se na pješčano dno i Turci su opet žestoko napali. U tom metežu Atli-aga ubio je Petra Kružića, odsjekavši mu glavu, koju je Murat-beg Tardić slavodobitno nataknutu na koplje donio pokazati kliškim braniteljima. Ostavši bez svoga kapetana, kliški su se branitelji povukli i napustili Klis. Većina ih je otišla u Senj, u sjedište svoje kapetanije, te nastavili borbu protiv Turaka u budućim desetljećima – kao senjski uskoci.

Kružić je pokopan u crkvi Blažene Djevice Marije na Trsatu, gdje je kasnije položena i njegova glava koju je njegova sestra Marija otkupila od Turaka, a grob mu se nalazi i danas pred oltarom, s desne oltarne strane.

Kršćanska je Europa je Kružićevom pogibijom izgubila jednog od svojih najvećih branitelja, ali mogla je uživati u svojoj sigurnosti i razvijati se gospodarski, uživati u no-

Klis 1596. godine

vim prekomorskim posjedima, a Hrvatima su namijenili cinične riječi utjehe kao što je kralj Ferdinand I. Habsburški pisao Kružiću, hrabreći samoga sebe: »Znajte da smo već dugo i dosta nastojali pomoći vam i da smo sve odredili za vaše izbavljenje, te se čvrsto nadamo da će ta opsada biti sasvim raspršena i razbijena, kao što ćete zbilja za malo dana čuti.«

Nakon što je kralj Ferdinand Kružiću doista poslao u pomoć tri tisuće vojnika, izazvao je njegovu smrt jer je Kružić, ne znajući da je dobio kukavnu vojsku poginuo vjerujući da je ta pomoćna vojska dostojna boriti se s hrvatskim uskocima.

Početkom travnja 1596. stotinjak Hrvata pod vodstvom splitskih plemića Ivana Albertija i Nikole Cindra uspjelo je na prepad zauzeti tvrđavu, a u pomoć su im stigli uskoci, Poljičani, Kaštelani, Bračani i drugi domaći ljudi. Turci su nedugo potom organizirali protunapad i uskoro ih je oko osam tisuća opsjedalo tvrđavu i njezinih tisuću i petsto branitelja. Krajem svibnja braniteljima je u pomoć stigao zapovjednik hrvatske krajine general Juraj Lenković s oko tisuću vojnika i uskoka, ali je podno tvrđave, u borbi protiv mnogobrojnih Turaka i Vlaha, kojih bijaše preko deset tisuća, bio poražen i ranjen. Tom su prilikom Ivan Alberti, Nikola Cindra i više od tisuću drugih boraca poginuli. Kad je nakon gotovo dvomjesečne opsade kliška posada ostala bez zapovjednika, a time i bez nade za daljnju obranu, bila je prisiljena 31. svibnja iste godine predati tvrđavu Turcima. Ponovni gubitak tvrđave uglavnom

General Juraj Lenković

su skrivili Mlečani, koji su spriječili Hrvatima, papinskoj i napuljskoj vojsci, dolazak u pomoć okruženim Klišanima.

Osim nekoliko neostvarenih uskočkih planova o ponovnom osvajanju tvrđave, ništa se važno nije dogodilo oko Klisa u idućih pedeset godina.

Tijekom Kandijskog rata u ožujku 1648. oko deset tisuća mletačkih vojnika pod vodstvom generala Leonarda Foscola, uz brojno sudjelovanje domaćeg puka, predvođenog braćom Jankom i Šimunom Marjanovićem, popom Stjepanom Sorićem i Vukom Mandušićem, opsjelo Klis, kojeg je tada branilo oko tisuću Turaka.

General Leonardo Foscolo

Župan Kruno Peronja uz pomoć maloga Nikole Cindra, plemićkog potomka, otkrio je spomen ploču povodom četrstote godišnjice oslobođenja Klisa od Turaka

Nakon desetodnevnih krvavo vođenih borbi, tijekom kojih su pojedini obrambeni položaji tvrđave više puta naizmjenice prelazili iz jednih ruku u druge, Turci su 31. ožujka, prema prethodno utvrđenim uvjetima predaje, napustili Klis. Prilikom njihova izlaska iz tvrđave, ranjeni je Ahmed-aga (Mustafa) Baraković, poznat kršćanima po okrutnosti, svojim prijateljima o osveti za pretrpljeni poraz izazvao Poljičane, koji su, prekršivši prethodni dogovor o predaji, ubili njega i pratnju na Megdanu. To su iskoristili Vlasi, mletački vojnici, te njemački i albanski plaćenici te su opljačkali i ubili više od dvjesto Turaka koji su se već bili predali.

Za vrijeme Kandijskog rata u borbama pod Klisom sudjelovali su istaknuti i opjevani junaci Stojan i Ilija Janković, Petar i Ilija Smiljanić te Vuk Mandušić. Stojan Janković bio je zapovjednik Ravnih kotara u mletačkoj službi te je vodio Hrvate prilikom oslobođenja Klisa 1648. godine. Poginuo je 1687. godine. Ilija Smiljanić tijekom Kandijskog rata bio je uskočki četovođa pod Klisom, a poginuo je 1654. godine.

Osvajanjem Klisa Mlečani su postigli svoj najveći uspjeh tijekom Kandijskog rata, što su proslavili zvonjavom zvona svih crkava, pucnjavom topova i svečanim »Te Deumom« u crkvi Sv. Marka u Veneciji.

Dolaskom pod vlast Venecije, to područje uređeno je kao posebna vojno administrativna oblast kojom je upravljao providur sa sjedištem u Klisu. Zastava Republike Sv.

Marka vijorit će se nad zidinama tvrđave sve do 1797. godine. Tada je nakratko, do 1813. godine, preuzimaju Francuzi, a nakon njih nastupa razdoblje druge austrijske uprave sve do 1918. godine. Propašću Austrougarske Monarhije, Klis kao utvrda bez vojne važnosti, zajedno s ostalom Dalmacijom dijeli sudbinu svih hrvatskih zemalja. Konačno 1990. godine na kliškoj je tvrđavi bio postavljen stijeg nezavisne države Republike Hrvatske.

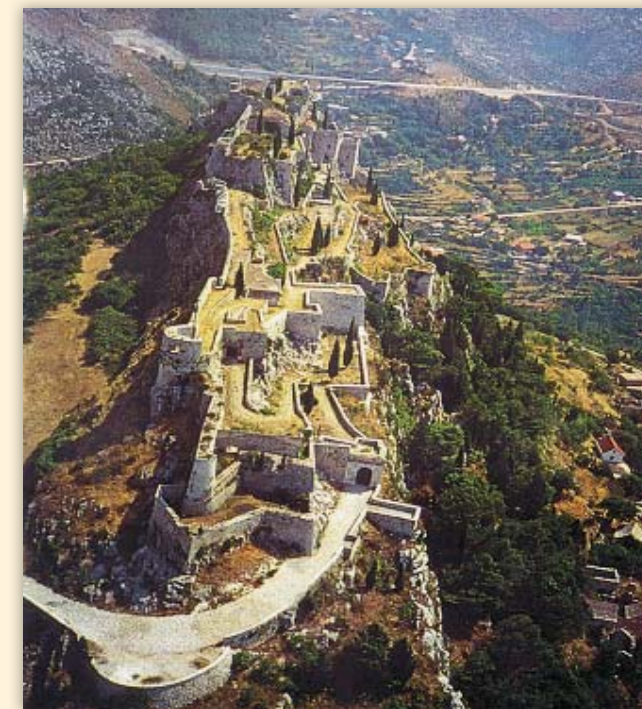
Graditeljski razvoj tvrđave Klis

Klis nije nastao kao planski građena utvrda, nego je izrastao spontano bez prethodno izrađenog urbanističkoga koncepta. Njegove su graditeljske strukture nataložene jedna na drugu kao logičan slijed njegova povijesnog razvoja. Naslijedivši zacijelo lokaciju prijašnjeg prethistorijskog naselja, Klis je oblikovan u dugom vremenu od kasne antike do početka 19. stoljeća. Doživio je niz promjena postupno se razvivši od rimske utvrde, preko starohrvatskog i hrvatsko-ugarskoga srednjovjekovnog grada, do turske, a potom mletačke, te austrijske utvrde.

U vrijeme svoga dolaska Hrvati su zasigurno na hridini zatekli dobro očuvane rimske utvrde koje su mogli koristiti za obranu. U tvrđavi nema cjelovito očuvanih kasnosrednjovjekovnih utvrđenja i objekata jer su i oni često bili rušeni i ponovno nadograđivani. Godine 1445. spominju se prvi poznati graditelji tvrđave, korčulanski majstori Marko Pavlović i Ivan Karlović. U vrijeme dok je rukovodio obranom tvrđave od Turaka, kapetan Petar Kružić brinuo se o njezinoj gradnji i održavanju prikupljajući u tu svrhu sredstva od domaćih ljudi i stranaca.

Iako je pri čestim turskim opsadama Klis bio izložen snažnim topničkim gađanjima koja su urušavala njegova utvrđenja, padom u turske ruke tvrđava nije bila znatnije oštećena. Držeći je u svojoj vlasti više od stoljeća, Turci su je, čini se, samo povremeno popravljali nakon rijetkih uskočkih napada, pa je ona sve do mletačkog osvajanja 1648. godine, za vrijeme kojeg je dosta stradala od topničkoga gađanja i miniranja, u cjelini zadržala srednjovjekovnu graditeljsku strukturu.

Tek će razdoblje mletačke uprave ostaviti vidljiv trag u oblikovanju nekoliko bastionskih fortifikacijskih sklopova u prvom i trećem obrambenom obzidu tvrđave. Stoga

Tvrđava Klis

je Klis danas složena fortifikacijska cjelina u kojoj prevladavaju graditeljski elementi mletačkog obrambenog sustava 17. i 18. stoljeća.

Sustav fortifikacija i objekti u tvrđavi

Prvi obrambeni zid

Smješten je na krajnjem zapadnom dijelu tvrđavskoga prostora. U unutrašnjost se, a time i u tvrđavu, pristupa kroz prvi ulaz. U njegovoj se blizini, ali nešto sjevernije, već su prije postojala srednjovjekovna gradska vrata, ali ona su s obližnjim utvrđenjima, već dijelom bila porušena tijekom mletačke opsade 1648. godine.

Prvi ulaz (glavni)

drvenih dovratnika za unutrašnje vratnice. Nekada su i stariji ulazi u tvrđavu također imali dvostruke vratnice. Međuprostor se u vrijeme opsade mogao ispuniti zemljom, koja je davala čvrstoću u slučaju topničkoga gađanja. Vratnice su ulaza, prema sačuvanim ostacima, također bile dvokrilne i drvene, s vanjske strane su bile ojačane velikim klinovima, a s unutrašnje su se strane zatvarale bravama, zasunima i poprečnim gredama.

Prvi put se spominje kao prednji položaj (*Posto Avanzato*) 1648. godine, a namjena mu je bila zaštita prvog i drugog ulaza koji su zbog svog položaja i veće primjene opsadnoga topništva bili slaba točka obrane tvrđave. Mlečani su ga do sredine 18. stoljeća više puta obnavljali, kada su mu sa sjeverne strane podigli visoki ispadni pramac, a zbog njegove se L tlorisnog oblika spominje i kao položaj Tenaglia »klijesta«.

Prvi ulaz

Taj polukružno nadsvođeni ulaz podignuli su Austrijanci dvadesetih godina 19. stoljeća nakon, što je s tog mjesta uklonjen stari mletački ulaz (*Porta del Primo Recinto*) jednostavnijeg oblika. Njegova terasa na vrhu ograđena je niskim zidom.

Ulaz je prije imao dvostruke vratnice, što je vidljivo po sačuvanim utorima na njegovim zidovima. Oni su bili namijenjeni postavljanju

Ulazno utvrđenje i položaj Avanzato

Drugi obrambeni obzid

Prostire se središnjim dijelom tvrđave između prvog i trećeg obrambenog obzida, od kojih je odijeljen pojasevima zidova i utvrđenja

Drugi ulaz

Tom utvrđenom ulazu (*Porta del Secondo Recinto*), s terasom na vrhu, prilazi se sa zapadne strane strmom kosinom popločanom tridesetih godina ovog stoljeća. Tu je već prije postojao srednjovjekovni tvrđavski ulaz koji je u spomenutoj opsadi 1648. godine također bio znatno oštećen, ali Mlečani su ga nakon toga potpuno obnovili.

Drugi ulaz

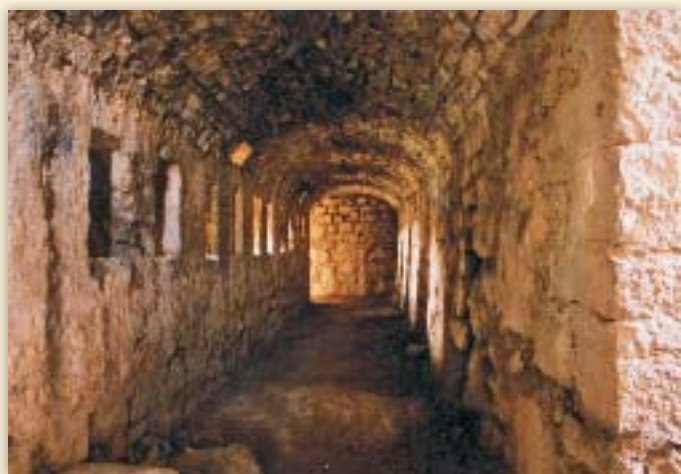
Oprah kula

Oprah kula

Ta srednjovjekovna kula nekad je bila najvažnije obrambeno uporište zapadnoga dijela tvrđave. Prvi se put spominje u izvješću Pavla III. Šubića 1355. godine pod nazivom Oprah, a u tursko je vrijeme dobila ime Pašina kula, a sredinom 17. stoljeća Mlečani su joj dali fortifikacijski naziv Torretta, kojeg su kasnije rabili Austrijanci. Međutim, kula je čitavo vrijeme zadržala svoj prvotni hrvatski naziv Oprah.

Kortina prema megdanu

Oprah kulu i udaljeni istočni položaj zvan Scala spaja duga kortina prema Megdanu (*Cortina verso il Meidian*) s nizom izrađenih otvora strijelnica. S njezine južne strane pruža uska stražarska staza koja je ujedno služila kao obrambeni položaj. Kortina je sve do sredine 17. stoljeća imala kasnosrednjovjekovni izgled s karakterističnim zupčastim kruništem kojemu je visina bila nešto niža od sadašnje.

Kortina prema megdanu

Položaj Scala

Smješten podno zapadne strane bastiona Bembo, položaj Scala zauzima manji prostor nepravilnoga kvadratnog oblika, ograđen razmjerno tankim zidovima na kojima su se prije nalazile četiri puškarnice, a danas dvije široko oblikovane toparnice.

Topnička vojarna

Austrijanci su na tom mjestu dvadesetih godina 19. stoljeća napravili zavojitu zemljanu rampu i zgradu topničke vojarne, kojoj je 1931. godine porušen gornji kat, a do danas je ostalo sačuvano prizemlje.

Bočna utvrđenja

Bočna utvrđenja

Ispod topničke vojarne pružaju se očuvani zidovi bočnih utvrđenja nepravilnih pravokutnih oblika, od kojih se onaj veći izduženi nazivao položaj Mezzo »srednji«. U mletačkom se razdoblju, nešto istočnije odavde, uzdizala zgrada straže, dva manja kvartira i utvrđeni ulaz kroz koji se do početka 18. stoljeća komuniciralo prema istočnom i južnom dijelu tvrđave.

Cisterne

Opskrba vodom bio je važan činitelj obrane Klisa koji je često bio izložen dugotrajnim neprijateljskim, osobito turskim opsadama, a u takvim su okolnostima njegovi branitelji najviše oskudijevali upravo vodom. Budući da u tvrđavi nisu postojala prirodna izvorišta, a nije se mogao izraditi bunar, jedino rješenje bila je ugradnja cisterni za vodu, raspoređenih na mjestima gdje bi u slučaju opsade bile najpotrebnije.

Južni dio obzida

Na istočnom kraju kortine nalaze se dva manja zazidana otvora nekadašnjih sporednih ulaza, kroz koja se u slučaju opasnosti moglo neopaženo izlaziti i ulaziti u tvrđavu.

Treći obrambeni obzid

Na povišenom dijelu hridi, strateški vrlo pogodnom za obranu, nalazi se treći obrambeni obzid tvrđave, koji je ujedno bio i njezin najvažniji dio. Uzdignut iznad ostalih fortifikacijskih položaja, bio je tvrđavska dominanta, odnosno njezino središte i istovremeno krajnja obrambena linija Klisa. Nekada se na tom položaju na kojem se sada uzdižu istaknuta utvrđenja i objekti, vjerojatno nalazila ilirska gradina, a zatim stara tvrđavska jezgra, rimski »castrum«. Na njegovim je temeljima niknula jedna od prvih starohrvatskih utvrda, sjedište starohrvatske Primorske županije i hrvatskih vladara.

Treći ulaz i bočna kula

Cisterna i mali kvartir

Treći ulaz

Prilazi mu se širokim popločanim stubištem. Ono vodi do ulaza napravljenog kao prolaz kroz stražaru. Ispred prolaza nalazi se manji obrambeni pretprostor (*Barriera*), a na njegovim su zidovima uski prorezi puškarnica.

Uz jugoistočni kut ulaza oslanja se visoka bočna kula (*Torre Bastionata*) nepravilnoga pravokutnog oblika. Njezini zakošeni zidovi različite kamene strukture kazuju da je građena u nekoliko faza. Utemeljena zacijelo sredinom 18. stoljeća, a prema podacima završena 1763. godine, kula je bila namijenjena obrani tog obzida i dijela naselja Varoš.

Položaj spremišta oružja

Sredinom 18. stoljeća taj se prostor zvao utvrđenje – položaj spremišta oružja (*Piazzetta della Monizion*), a zapadni dio njegova južnoga zida zvao Corner (*Mura Corner*).

Uz stube iza ulaza uzdiže se jedna od najstarijih cisterni za vodu, poznata s crteža iz 1668. godine. Nepravilnog je pravokutnog oblika, s polukružno napravljenim svodom iznad kojega se nalazi ograđena terasa s krunom.

Nasuprot cisterni stoji ruševno spremište oružja i vojne opreme (*Munizione*) koje je Mlečanima poslije služilo za čuvanje alata, a u vrijeme austrijske uprave za spremanje topovskih postolja.

Mali kvartir

S položaja oružja uspinje se visoko podignutim stubištem do gornjega, prostranijega dijela tog obzida, koji je također imao ulaz, ali je za razliku od prethodnih bio jednostavnog lučnog oblika.

U početku je bio stan upravitelja oružja, zatim namijenjen smještaju vojnika i časnika, a kasnije je služio i čuvanju dvopeka.

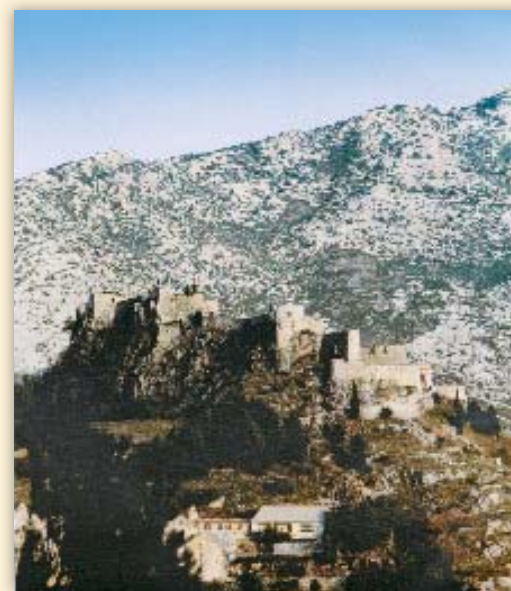

Kneževa kuća – providurov stan

Prema mletačkim izvorima, kod ulaza je bio smješten providurov ured (*Officio provisorio*) ili pisarnica (*Cancelleria*), u prizemlju su se nalazila spremišta, te sobe namijenjene časnicima, vojnicima straže i posluži, a na katu, koji je imao dva manja sjeverna

Kneževa kuća – providurov stan

Na stjenovitoj uzvisini sa sjeverne strane spomenutoga stubišta i položaja spremišta oružja proteže se ruševan sklop objekata providurova stana (*Alloggio del N.H. Providitor*) ili palače (*Palazzo del Providitor*), što su možda podignuti na temeljima najstarijih zgrada iz razdoblja hrvatskih vladara, a zatim kliških knezova, zvan Kneževa kuća (*Knesi Cucha*).

Bastioni Bembo i Malipiero

Prema istoku on je kortinom iza crkve spojen sa središnjim peterokutnim bastionom Malipiero, koji opasuju visoko podignuti prsobrani na kojima su umjesto prijašnjih širokih, sada uski otvori toparnica. Ispod njega proteže se nadsvođen prolaz koji vodi do istočnoga položaja Maggiore.

Položaj Maggiore

Ovom drugom po veličini položaju u tvrđavi prostor je također zaštićen visokim prsobranima, na kojima se nalaze ljevčasti otvori toparnica. U njegovu sjeverozapadnom kutu uzdiže se veliko, tzv. Novo spremište barutaa koje su Austrijanci napravili dvadesetih godina 19. stoljeća.

Oslonjen na prsobranima položaja Maggiore i Malipiero taj fortifikacijski objekt koncipiran je za strogo određene namjene i tipskog je obilježja.

Šperun

Najistaknutiji kraj tog obrambenog obzida, a time i tvrđave zauzima uski uzdignuti pramac položaja Šperun (*Sperone, Spiron*), s kojeg se nekada nadzirala uzvisina Ozrna i cesta koja prolazi s istočne strane. Tu se sve do mletačkog osvajanja tvrđave uzdizala viso-

ulaza, bile su časničke sobe, sobe za prijem i dnevni boravak, soba za poslugu, kuhinja i smočnica.

Početkom francuske uprave u providurovu su stanu kratko boravili sudac i njegov kančelir, ali zbog njegove trošnosti morali su ga napustiti. Nakon što su ga Austrijanci u 19. stoljeću popravili, u njemu je bilo smješteno zapovjedništvo tvrđave i inženjerija.

Bastioni Bembo i Malipiero

Na krajnjem zapadnom dijelu tog obrambenoga obzida, na mjestu gdje se nekada uzdizala Kružičeva kula, danas se nalazi bastion Bembo, najveći topnički položaj u tvrđavi.

Položaj Maggiore

Šperun

Crkva Sv. Vida

Natpis na latinskom uklesan je na kamenoj ploči postavljenoj iznad ulaza, spominje kasniji popravak crkve koji u prijevodu glasi: 1743. Što je vjera sagradila vjera će sačuvati

mu je dodana velika kamena školjka namijenjena za škropionicu. Na niskom osmerokutnom stupcu, s desne strane ulaza, oblikovana je jedna manja škropionica s urezanim godinom 1658., koja zacijelo označava vrijeme njezina postavljanja.

ka Kneževa kula, koja je tijekom opsade bila teško oštećena. Od nekadašnjih visokih prsobrana tog položaja, osobito sjevernoga, ostali su sačuvani samo niski parapeti s nizom izrađenih puškarica.

Crkva Sv. Vida

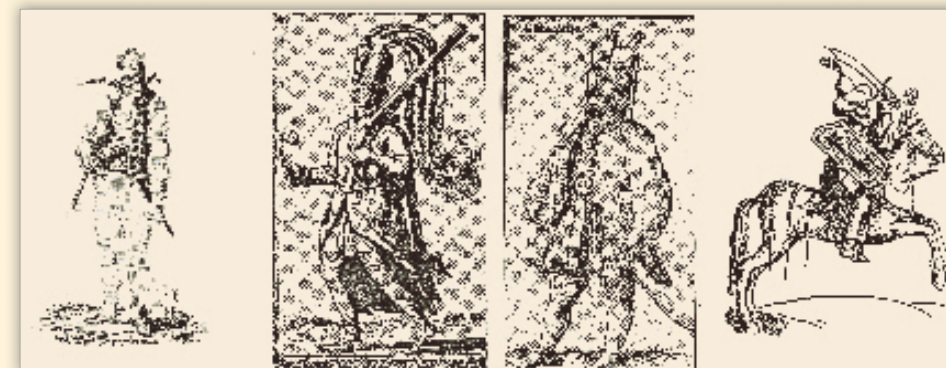
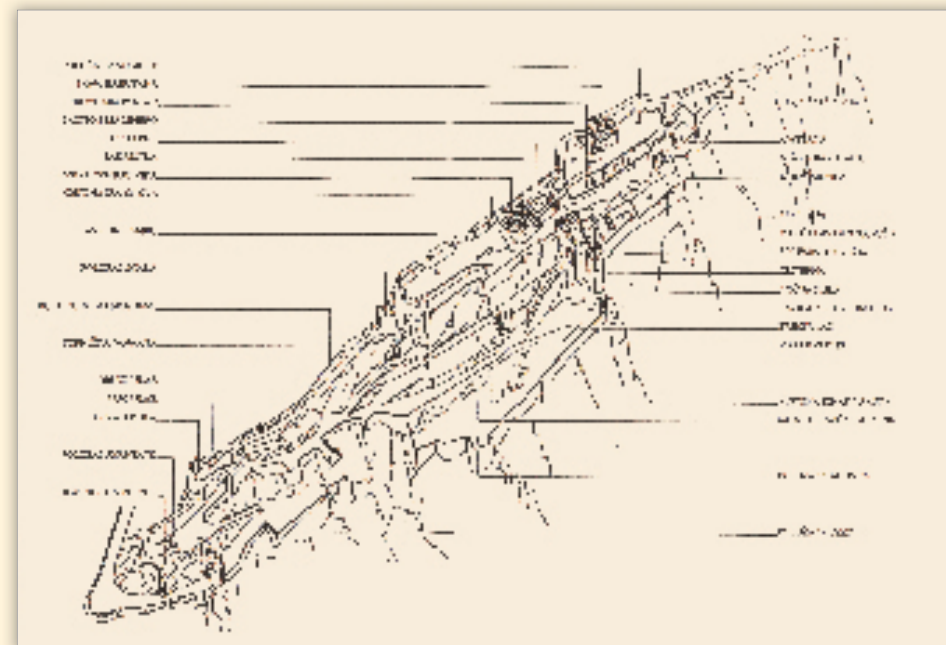
Smještena između bastiona Bembo i Malipiero, crkva Sv. Vida graditeljskim se izgledom ističe kao najljepši objekt kliške tvrđave. Sačuvana je gotovo u cijelosti, ta nekadašnja turska džamija, a za koju se misli da je podignuta na mjestu prijašnje katoličke crkve, jedan je od rijetkih primjera islamske arhitekture nastao na tlu Dalmacije. Izgrađena je neposredno nakon pada Klisa 1537. godine kao zadužbina njegova osvajača Murat-bega Tardića, a služila je turskoj posadi za obavljanje vjerskih obreda.

Mletačkim zauzimanjem tvrđave 1648. godine, džamija je pretvorena u crkvu Sv. Vida i u njoj je već sutradan služena sveta misa kojoj je prisustvovao general Leonardo Foscolo.

U dijelu zapadnoga zida nalazi se plitka pravokutna niša s ugrađenim umivaonikom kamenog okvira, ukrašenog plitkim reljefom s motivima trofejnog oružja i drugim dekorativnim elementima. Taj barokni umivaonik datira se u 17. stoljeće i smatra se da je nekada stajao u providurovu stanu, iz kojeg je prenesen u crkvu gdje

U crkvi su postojala tri oltara s palama: glavni koji je bio posvećen Sv. Vidu, zaštitniku tvrđave, oltar Blažene Djevice i oltar Sv. Barbare. Od nekad bogatog acrkvenog inventara u crkvi Sv. Vida do danas nije ništa sačuvano.

Nakon osvajanja tvrđave Mlečani su sa zapadne strane džamije srušili njezin minaret i na njegovu mjestu podigli kvartir za časnike, koji se tu nalazio do početka 19. stoljeća, kada je bio uklonjen.

Uskok

Turski janjičari

Turski konjanik

Oružje tvrđave Klis

Pri obrani i osvajanju tvrđave Klis koristilo se raznovrsno oružje tipično za 16. i 17. stoljeće i to topovi raznih kalibara, puške fitiljače, puške kremenjače, bedemske puške ili kukače, te pištolji na kremen i na kolo.

Osim vatrenim oružjem ratovalo se i sabljama, mačevima, kopljima, bodežima, ratnim sjekirama i buzdovanima.

Tvrđavska oprema Klisa sastojala se od raznih tipova topničkog oružja. O njihovom broju i rasporedu na tvrđavi znamo iz nekoliko sačuvanih dokumenata iz 17. i 18. stoljeća. Najveći dugocijevni, dalekometni topovi u naoružanju Klisa bile su Kolubrine i imale su domet 8000 koračaja. Također dugocijevni dalekometni topovi, ali manjeg kalibra, bili su Falkoni i Falkoneti, s domašajem od 3000 do 4500 koračaja. Gađanje topovima nije bilo precizno, a bilo je razorno i efikasno samo ako je neprijatelj nastupao u zbijenoj gomili. Pripaljivanje praha obavljalo se kroz mali otvor – falju, uz pomoć užarenog željeza, a kasnije upaljenog fitilja. Po kišnom vremenu, ako su stajali vani, topovi su bili gotovo neupotrebljivi.

Topovske kugle bile su ispočetka od kamena, a polovinom 16. vijeka zamijenile su ih željezne kugle.

Puške fitiljače rabile su se do konca 17. stoljeća a fitilji su se upredali od lana ili koplje. Budući daje fitilj uvijek trebao biti u tinjajućem stanju, on se često gasio pri kišnom i vlažnom vremenu. Najpoznatija fitiljača bila je poznata Musketa koju su nosili mušketiri i bila je u početku teška oko 10 kg.

Puške kremenjače za pripalu baruta rabile su iskru izazvanu trenjem kremen a metal. Mehanizmu se pridodao oroz, u koji se stavljao kremen i pločica u koju on udara. Neke puške kremenjače imale su s donje strane željeznu kuku s pomoću koje su se usađivale na bedeme tvrđave. Služile su za obranu bedema i za davanje signala u slučaju opasnosti.

Pištolji na kremen ili na kolo upotrebljavali su se u borbi na male udaljenosti a često su bili podesni za naoružanje konjanika jer se iz njih moglo pucati u trku.

U borbama se mnogo rabilo oružje na motki jer je omogućavalo da se neprijatelju zada ubod ili udarac s udaljenosti izvan dometa njegova mača, sablje ili drugog oružja na dršku. Najčešće su svakako rabljeno koplje kojim se prvenstveno bolo. Jedno od oružja bila je sjekira, a jedna od varijanti sjekire bila je i bradva s trbušastim sječivom. Naravno korisno oružje u borbi bila je Helebarda, koja je imala višestruku namjenu. To je vrsta bojne sjekire koja se sastoji od koplja (šiljka), sjekirice za sječju, i kljuna, a s pomoću tuljca i dugih šina nasadena je na drvenu motku. Jaki kljun služio je kao udarni šiljak, ali i kao zakačka kojom se mogao zahvatiti dio konjanikove opreme te ga zbaciti s konja.

Ostala koplja bila su sponton, trozub i spetum u obliku ljiljana, kojemu je srednje bodilo dulje, a dva su bočna kraća i svinuta.

Helebarda

Bradva

Sponton

Spetum

U bliskim borbama uskoci su rabili buzdovan, izrađen najčešće od mjedi ili željeza. Na osnovu broja pera buzdovani su razvrstavani u troperac, šestoperac, osmoperac i t.d. Služili su za razbijanje protivničkog oklopa i za zbacivanje konjanika.

Obješen o sedlo, utaknut ili s pomoću kuke zataknut o pojas, u osmanskoj i u mletačkoj vojsci rabio se nadžak. Njega su rabili pješaci. Sastojao se od kljuna, ušice i hrpta. Kljun je služio da bi se njime prodrlo u pukotine oklopa a hrptom se nanosio udarac.

Konjanici i pješaci često su koristili topuz ili kijaču, izrazito udarno i bacačko oružje, koje se bacalo s dvije ruke. Kugla ili kruška glave bila je glatka, nareckana ili sa šiljcima, natakuta na dršku.

Od ručnog hladnog oružja u opremi uskoka i mletačkih vojnika bili su mačevi za dvije ruke i sablje, a najpoznatije bile su schiavone, s rukobranom od prepletenih željeznih vrpca.

Mač Schiavone

Oklop

Konjanička kaciga

Buzdovan

Bodeži su služili za nanošenje uboda ili za skraćivanje muka nanesenih drugim oružjem. Najpoznatiji su bili talijanski stileti.

Da bi zaštitili najosjetljivije dijelove svoga tijela, borci su nosili zaštitno oružje.

Štit se koristio u naoružanju pješaka do konca 16. stoljeća. Na glavi se nosila kaciga. Konjanici su nosili kacige zatvorenog tipa s viziorom koji je imao otvore za gledanje, a mornari na galijama imali su željezne zaobljene kalote obodom. Kacige običnog pješaka bile su Morioni, oblikom izduljene polukalote s uskim obodom i višom ili nižom krijestom.

Turska kaciga

Jatagan

Suvereni viteški malteški red

Nikola Adamović

Geslo *Tuitio fidei et obsequium pauperum,*
(*obrana kršćanstva i služenje siromasima*)

»Naše će bratstvo biti neprolazno, jer tlo u kojem ta biljka svoje korijene ima bijeda je ovoga svijeta, i jer će – s Božjom voljom – uvijek biti onih koji će se truditi da učine patnju manjom, a bijedu podnošljivijom.«

Brat Gerard, osnivač Reda malteških vitezova (1099.)

Uvod

Godine 1999. Suvereni malteški viteški red slavio je 900. godišnjicu svojeg postojanja. To je jedini viteški red koji postoji neprestano od srednjovjekovnih križarskih ratova. Nekoć je osim zbog skrbi za hodočasnike u Svetoj zemlji, bio priznat i kao ozbiljna vojna sila za obranu kršćanskoga svijeta. Današnje mu je značenje prije svega u humanitarnom radu širom svijeta. Red ima danas milijune kontribuirajućih članova, a njihov angažman omogućuje uzdržavanje mnogih humanitarnih ustanova. Aktivnostima Reda osim toga pogoduju prednosti statusa suverene države. Njegovi stalni predstavnici pri međunarodnim organizacijama i diplomati akreditirani u pojedinim zemljama teže afirmaciji kršćanskih vrijednosti u politici.

Povijesni pregled

Red Sv. Ivana osnovan je prije osvajanja Jeruzalema (1099.) u Prvom križarskom ratu. Zajednica redovnika posvećena Sv. Ivanu Krstitelju prvo je vodila hospicij za zbrinjavanje hodočasnika u Svetoj zemlji.

Važan dio zaštitnog oružja bio je oklop. Njegovoj izradi posvećivala se velika pažnja. Ispod oklopa uglavnom se nosila pancirna košulja koja je služila kao zaštita od uboda ili sječe. Nosile su se i pancirne hlače i rukavice.

Uskoci su nosili dugu pancirnu košulju, preko koje su imali prebačen kaput (dolamu) kraćih širokih rukava. Nosili su mač i koplje, obično Helebardu, zatim kacigu Morion, prsne i leđne oklope sa štitom.

Svaki turski konjanik imao je pištolj i jatagan zategnut za pojas, sablju, sjekiru ili buzdovan i luk sa strijelama. Janjičari su bili naoružani mačevima i bodežima pričvršćenim o bedra, a glavno oružje u 16. stoljeću bila im je puška fitiljača.

Sablja je bila najomiljenije oružje osmanske vojske. Njom su bili naoružani konjanici (spahije) i pješadija (janjičari). Teški tip turske sablje bio je najefikasniji tip oružja. Kao osmanska specijalnost pojavio se u 16. stoljeću jatagan sa zakrivljenim sječivom, simbolično oružje turskih vladara na Balkanu. ■

Literatura:

Firić, V., 1996: *Tvrđava Klis*, Hrvatsko društvo »Trpimir«, Klis

Slike: Muzej grada Splita

Adresa: Marko pl. Mladineo, 21000 Split, Slavićeva 2 (e-mail: m.mladineo@gmail.com)

Na početku duhovno povezana s redom benediktinaca, zajednica je stekla samostalnost pod bl. Gerhardom († 1120.). Papa Paskal II. u buli od 15. veljače 1113. Gerhardu priopćava priznavanje bolnice sv. Ivana u Jeruzalemu. Stavio ju je pod zaštitu Svete Stolice i dodijelio joj pravo da slobodno od zahvata duhovne ili svjetovne moći sama bira svoje poglavare. Snagom te bule i kasnijih papinskih uredbi hospicijska je zajednica postala *izuzetnim* (eksteritorijalnim) *redom* Crkve.

S obzirom na političku situaciju nakon križarske uspostave Jeruzalemske Kraljevine, Red se pod vodstvom fra Raymonda de Puya prihvatio i bojne obrane bolesnika i hodočasnika. Isto se tako od tada bavio obranom teritorija koje su križari osvojili. Tako je od Reda Sv. Ivana (hospitalaca) postao viteški red, pripadnici reda bili su *istodobno i vitezovi i redovnici*. Polagali su sva tri redovnička zavjeta siromaštva, čistoće i poslušnosti.

Od fra Raymonda de Puya, drugoga poglavara reda, potječe, osim prvih poznatih regula i bijeli osmokraki malteški križ, i danas poznati simbol Malteškog reda, koji simbolizira *osmerostruku nevolju* kojoj se red odlučio suprotstavljati: *bolest, napuštenost, beskućnost, glad, nedostatak ljubavi, grešnost, ravnodušnost i nevjera*.

Iako se Red i nadalje posvećivao karitativnoj službi u bolnici (tzv. *obsequium pauperum*, služenje siromašnima), djelatno se uključio i u obranu kršćanstva (*tuitio fidei*). Ipak je 1291. pao i Akko, posljednja kršćanska utvrda u Svetoj zemlji. Nakon toga Red se naselio na Cipru.

Od početka su neovisnost, zasnovano na Papinoj odluci, kao i opće priznato pravo na uzdržavanje i korištenje oružanih snaga, činile temelj međunarodno priznatoga suvereniteta Reda. Zauzimanjem *otoka Rhodosa* pod velikim mešтром fra Foulquesa de Villaretta 1310. Red je postao i zemaljskim vladarom. Pripadnici Reda tada su se nazivali i »vitezovima od Rhodosa«. Rhodos se ispriječio osmanlijskoj kopnenoj i pomorskoj sili te je postao predziđem kršćanstva u istočnom Sredozemlju. Radi obrane kršćanstva Red je izgradio moćnu flotu koja je svoju snagu potvrdila u brojnim poznatim bitkama. Vitezovi i snage Reda sudjelovali su u križarskim pohodima na Siriju i Egipat te su podržavali Kršćansko Kraljevstvo Armeniju (u Kilikiji), koje se branilo od napada Muslimana.

Članovi Reda dolazili su iz svih dijelova Europe na Rhodos, a od početka 14. stoljeća svrstavali su se u tzv. »jezike«, koji su obuhvaćali priorate ili velepriorate, balije i komende. Prvotno je bilo sedam jezika: Provansa, Auvergne, Francuska, Italija, Aragon (Navarra), Engleska (sa Škotskom i Irskom) i Njemačka. Godine 1462. Kastilija i Portugal odvojili su se od Aragona i osnovali osmi jezik.

Više od 200 godina vitezovi su uspješno odolijevali brojnim napadima Osmanlija. Tek kad je sultan Sulejman Veličanstveni 1522. napao Rhodos s velikom flotom i moćnom vojskom, Red je nakon duge opsade 1523. napustio otok s vojnim počastima. Sljedećih sedam godina Red nije posjedovao vlastiti teritorij, ali međunarodni je suverenitet ostao neoskrvrnjen. Godine 1530. je car Karlo V. u svojstvu kralja Sicilije predao je Redu otoke *Maltu, Gozo i Comino* te Tripoli u sjevernoj Africi kao suvereno leno. Veliki je meštar fra Phillippe de Villiers de l'Isle Adam, uz odobrenje pape Klementa VII. stupio u posjed Malte. Red je preuzeo obvezu neutralnosti u ratovima između kršćanskih sila.

U međuvremenu se nastavio rat za obranu kršćanstva protiv Osmanlija. Velika turska *opsada Malte* od svibnja do rujna 1565. završila je potpunom pobjedom vitezova Reda pod vodstvom junačkoga *Jeana de la Valleta* (prema kojem je glavni grad otoka Malte nazvan La Valleta). Tim je razornim porazom započela propast osmanlijske pomorske sile. Flota Malteškog reda, kako se u ono vrijeme počeo nazivati, postala je jednom od najmoćnijih sila na Sredozemlju te je 1571. u bitci kod Lepanta pridonijela konačnom uništenju osmanlijske pomorske sile.

Godine 1798. Maltu je zauzeo *Napoleon Bonaparte*, tijekom pohoda na Egipat, pa je Red protjeran s otoka. Nakon gotovo 270 godina vitezovi Reda tako su ponovo izgubili teritorij. Slijedio je tzv. »ruski državni udar«: umjesto velikog meštra fra Ferdinanda von Hompescha, koji je Maltu morao prepustiti Francuzima, ruski se car Pavao I. (1798.–1803.), inače prijateljski naklonjen Redu, dao proglasiti velikim mešтром od nekoliko vitezova koji su se našli u Rusiji. Ta je proklamacija oženjena nekatolika za poglavara katoličkog monaškog reda bila protupravna i ništavna, pa je ni Sveta Stolica nikada nije priznala, jer prijeko potreban uvjet za legitimitet proglašenja ostao neispunjen. Pavla I., kojeg su priznali mnogi vitezovi i vlade, možemo stoga smatrati velikim mešтром *de facto*, ali ne i *de iure*. Njegov se nasljednik Aleksandar I. potrudio da Redu opet priskrbi legitimnu vlast, tako da je 1803. fra Giovanni Battista Tommasi mogao biti izabran za velikog meštra.

Amijski je mir (1802.) Redu donio međunarodno priznanje njegovih prava suvereniteta na otoku Malti. Maltu je, međutim, 1801. zaposjela Engleska koja je tada odbijala predati otok. Zbog toga Red više nikad nije mogao koristiti potvrđena mu prava.

Nakon privremenog stolovanja u Messini, Cataniji i Ferrari Red se 1834. udomio u *Rimu*, gdje i danas posjeduje Palazzo di Malta u ulici Via Condotti i vilu na Aventinu. Oba se posjeda eksteritorijalna te čine sjedište vlade Reda.

Nakon 1805. Malteškim su redom vladali namjesnici, dok papa Lav XIII. 1879. nije ponovno uspostavio službu velikog meštra i s njome povezane kardinalske časti. Izvorna *hospicijska služba* postala je iznova, kao i u doba osnivanja, središnjom svrhom Reda. U Prvome svjetskom ratu Red se intenzivno bavio karitativnim aktivnostima i njegov bolesnika, što je u Drugom svjetskom ratu pod velikim mešтром fra Ludovicom Chigi della Rovere Albanijem nastavljeno još i više. Ta je djelatnost po cijelom svijetu proširena pod velikim meštrima fra Angelom de Mojana di Colognom (1962.–1988.) i fra Andrewom Bertiearom (1988.–2008.), prethodnicima sadašnjeg velikog meštra fra Matthewa Festinga.

Ustrojstvo reda

Red koji je danas nadaleko poznat pod nazivom »Malteški red« jedinstven je po tome što u sebi ujedinjuje svojstvo redovničke zajednice Katoličke crkve i viteškog reda. Osim toga poseban je po svojem međunarodnom suverenitetu.

Glavni kapitel predstavlja najviši sabor vitezova, a saziva se najčešće svakih pet godina. U pravilu iz redova zavjetovanih vitezova bira članove *Suverenog vijeća* koje podupire velikog meštra koji mu je na čelu. U sastavu Suverenog vijeća su četiri visoke časti – veliki komtur, veliki kancelar, hospitalir i receptor zajedničkoga blaga (rizničar), te četiri vijećnika i dva zamjenika.

Papa imenuje kardinala Svete rimske crkve kao predstavnika pri Redu, tzv. »Cardinalis Patronus«. Njemu je pridružen također od pape imenovani prelat reda, prema crkvenoj hijerarhiji nadređen redovničkom kleru, koji pomaže velikom meštru u pitanjima duhovnih potreba Reda.

Vitezovi Reda podijeljeni su prema činu u tri skupine. Prva skupina jesu svećenici redovnici i *zavjetovani ili justicijalni vitezovi*, koji su položili zavjete siromaštva, čistoće i poslušnosti. Justicijalni se vitezovi smatraju izravnim nasljednicima osnivatelja te se iz njihovih redova biraju veliki meštra i većina članova Suverenoga vijeća. Po činu su nadređeni vitezovima-laicima, kojih od gubitka Malte ima sve više. U drugu skupinu pripadaju *obedijencijalni vitezovi* (u najnovije vrijeme obedijencijalne gospe), koji su se zavjetovali na kršćanski život u duhu Reda. Treća se kategorija sastoji od *vitezova i gospa*, koji nisu položili ni zavjet ni prisegu, ali svoj život usmjeravaju prema pravilima Crkve te se zalažu za Red. Gospe Reda i nadalje čine manjinu.

Danas Red broji *12.500 članova*, organiziranih u velepriorate, subpriorate i asocijacije koje djeluju u 120 zemalja diljem svijeta.

Život i rad Reda uređeni su u *Konstituciji* koja podliježe odobrenju Svete Stolice i u kodeksu. I nadalje je na snazi tzv. »Code Rohan«, kao supsidijarni propis ako su mu odredbe primjenjive i ne proturječe drugim dvama pravnim izvorima.

Red ima vlastite sudove prvog stupnja i prizivne sudove. Za financijska pitanja nadzornu funkciju ima fiskalna komora koju bira glavni kapitel. Red dandanas kuje vlastiti *novac* i izdaje *poštanske marke*. Postoje poštanski ugovori o međusobnom priznavanju poštanskih maraka s više od četrdeset zemalja.

Kao međunarodno priznati subjekt Red uzdržava *diplomatske odnose* s oko 100 zemalja. Među njima je i Sveta Stolica kojoj je Red kao vjerska zajednica, do duše, podređen, ali se kao suvereni viteški red s njome ophodi neovisno. Veleposlanici Reda svoju službu za Red obnašaju počasno. U nekoliko drugih država te pri Vijeću Europe i Komisiji Europske unije akreditirani su osim toga predstavnici ili delegati. Od 1994. Red je prihvaćen kao Stalni promatrač pri Ujedinjenim narodima te u tom svojstvu uzdržava stalne misije pri međunarodnim organizacijama u New Yorku, Ženevi, Parizu, Rimu i Beču.

Današnje djelovanje i značenje

Malteški red djeluje kao zajednica, a njezini članovi dobrovoljno i počasno služe svojem bližnjemu. Njihov je angažman usmjeren na potrebite, prije svega na bolesnike i invalide. Životni je prostor Reda u Katoličkoj crkvi, a područje rada u cijelome svijetu u kojem

su danas, kao i svagda, ljudi u mnogočemu upućeni na pomoć. *Očuvanje vjere (tuitio fidei)* za Malteški red danas znači da konkretnim djelovanjem iz kršćanske ljubavi prema bližnjem širi znakove vjere u sve manje religioznom svijetu. Nadalje, ono znači neograničeno zastupanje dostojanstva čovjeka u svim fazama njegova života. Geslo *pomagati potrebitima (obsequium pauperum)* nije izgubilo nimalo od svojeg značenja jer nijedna socijalna država ne može nadomjestiti osobnu brigu za bližnjega u nevolji. Stoga se maltežani aktiviraju tamo gdje se državna socijalna skrb pokazuje manjkavom ili gdje ne postoji institucionalna pomoć. Istodobno djeluju kao supsidijarni nositelji javnih socijalnih zadaća, npr. u bolnicama i domovima za njegu starijih osoba ili u svojim ambulantskim socijalnim službama. Aktivno zalaganje za čovjeka u nevolji i služna pomoć patniku obilježja su djelovanja Malteškog reda danas kao i nekoć.

Opći podatci za 2007.

članovi Reda	oko 12.500
stalni dobrovoljci	oko 80.000
redoviti donatori	oko 1.000.000
zaposleni u karitativnim ustanovama	oko 15.000
osobe primatelji pomoći	oko 15.000.000
vrijednost pomoći	više od 900.000.000 USD
obrazovni programi godišnje	oko 280.000
Red je pružao pomoć u	oko 100 zemalja

Posebno mjesto među aktivnostima Reda pripada *invalidskim hodočašćima* koja su tijekom desetljeća u redovitim organiziranim putovanjima iz mnogih europskih zemalja odvela desetke tisuća hodočasnika ponajviše u Lourdes i Rim. Štićenici se tamo nalaze u zajednici s pomagačima koja im daje snage i povjerenje u Boga i u Majku Božju pa nakon toga iskustva lakše mogu podnositi svoju tešku sudbinu, bolove, a često i samoću. Pomagačima doživljaj hodočašća pruža poticaj i energiju za aktivno zalaganje u službi potrebitima i kršćanskoj ljubavi prema bližnjima.

Bitan je temelj malteških službi *počasna aktivnost* njihovih članova. Iako plaćeno zapošljavanje suradnika načelno nije isključeno, upravo je besplatna suradnja za bližnjega u nevolji i za Boga bitno obilježje Malteškog reda.

Financiranje aktivnosti ovisno o vrsti i zemlji, počiva na vrlo različitim osnovama. U stacionarnim ustanovama financiranje je redovito uglavnom zajamčeno u sklopu nacionalnih zdravstvenih i socijalnih sustava. Isto vrijedi uvelike za službe bolesničkih transporta. Djelovanje u zemljama u razvoju često olakšavaju financijske pripomoći različitih vlada ili sve više i Europske komisije u Bruxellesu. Povrh toga postoje raznoliki daljnji modeli kofinanciranja. Ostatak se financira iz priloga ili pomoći osoba koje redovito podržavaju službe Reda.

Maltežani u Hrvatskoj

U vrijeme izbijanja rata u bivšoj Jugoslaviji njemačka je Malteška služba (Malteser-Hilfsdienst, MHD) u rujnu 1991. odaslala jednog koordinatora i jednog medicinara u Hrvatsku. Njihova je zadaća bila da, u dosluhu s hrvatskim Ministarstvom zdravstva ispituju mogućnosti humanitarnih akcija te ih u pogodnom slučaju pokrenu. U središtu je bila izravna pomoć u obliku medicinskog zbrinjavanja ratnih žrtava i zbrinjavanja izbjeglica.

U to vrijeme u Hrvatskoj nije bilo dovoljno lokalnih koordinacijskih službi niti pouzdanih informacija. S tim u vezi radni su se uvjeti za maltežane poboljšavali samo postupno kroz suradnju s europskim promatračima, Ministarstvom zdravstva i drugim državnim ustanovama.

U studenom 1991. njemački je MHD zajedno s austrijskom (Malteser-Hospital-Dienst) i mađarskom Malteškom službom znatno sudjelovao u *evakuaciji* ljudi iz Vukovara, koji je bio pod opsadom. Neka djeca od spašene vukovarske djece kasnije su smještena i zbrinuta u dječjem vrtiću »Mali Princ«, koji je posebno za njih uređen u okolici Zagreba. U srpnju 1992. četrdesetorici te vukovarske djece omogućen je odlazak u ljetni kamp na njemačkom Baltičkom moru. Također u studenom 1991. maltežani su uz pomoć zagrebačke gradske uprave otvorili prvu *Javnu kuhinju za izbjeglice i prognanike, siromašne i potrebite* u parku Maksimiru. Tamo je dnevno do 3.500 ljudi opskrbljivano toplim obrokom. Slijedilo je otvaranje još dviju javnih kuhinja u Dubravi i na Peščenici. U rujnu 1993. tako je izdan milijunti obrok u malteškim kuhinjama. Potrebne namirnice do 1995. uvijek su se nekako mogle nabaviti iz stvarnih i novčanih priloga.

Kao primjer za brojne pomoći inozemnih ogranaka malteške službe neka bude spomenuta i pomoć pri obnovi koju su 1992. pružali austrijski maltežani, koji su isporučili *građevni materijal za obnovu* uništenoga slavonskoga sela Nuštar a pokrili su krov nuštarske crkve. Iz Njemačke su naročito ogranci MHD-a iz Limburga i Paderborna zaslužni za rad u Hrvatskoj. Poglavitno njemačka malteška služba, ali i organizacije iz Austrije, Italije, Švicarske, Francuske i SAD-a poslali su do kraja 1993. u Hrvatsku *lijekove i humanitarnu pomoć* iz službenih i privatnih donacija u vrijednosti od otprilike 150 milijuna njemačkih maraka. Ukupno je 17 nacija sudjelovalo u tim malteškim humanitarnim akcijama. Nakon 1995. humanitarna pomoć maltezera koncentrirana je na Bosnu i Hercegovinu.

Kao okvir humanitarnih aktivnosti u Hrvatskoj 1993. osnovana je Hrvatska malteška služba, koja i danas postoji pod imenom Udruga Malteser Hrvatska. Već je devet puta uspješno organizirano sudjelovanje hrvatske skupine u redovitom godišnjem međunarodnom ljetnom kampu Malteškog reda za mlade invalide.

Do sada ne postoji hrvatska asocijacija Malteškog reda. Osim veleposlanika Nikole baruna Adamoviča Čepinskog, trenutno u Hrvatskoj žive samo četiri daljnja viteza Reda: barun Nikola Adamovich mlađi i njegova supruga Camilla, g. Henry Sire, te grof Georg Eltz Vukovarski, sadašnji predsjednik Udruge Malteser Hrvatska.

Nekoliko vitezova Reda hrvatske narodnosti živi u SAD-u i Južnoj Americi te u mnogim zemljama Europe. ■

Adresa: barun Nikola Adamović Čepinski, Becićeve stube 2, Zagreb,
e-pošta: nikola.baron-adamovic@zg.htnet.hr

*Predavanja održana na Sjednici VPV-a u Splitu 2007.
(pretisak iz Povijesnih priloga)*

Odnosi gradskoga plemstva i bribirskih knezova Šubića

Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih
velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna

Damir Karbić

Odnos hrvatskih velikaša i plemstva srednjovjekovnih dalmatinskih komuna jedna je od najčešće razmatranih tema unutar hrvatske historiografije. Za to ima dva temeljna razloga. Prvi je historiografska tradicija, koja je postavila gradove u središte istraživanja, a drugi, usko povezan s prvim, nalazi se u prirodi sačuvanih izvora, koji su puno više sačuvani za gradove nego za izvangradsko područje. Upravo zbog toga, odnos hrvatske historiografije prema ovom problemu bio je prilično jednostran i promatrao je zbivanja uglavnom iz točke motrišta gradova, stvarajući time u javnosti anakronu i netočnu sliku srednjovjekovne zbilje i zbivanja te dojam da su u poligonu sila, koji su u razvijenom srednjem vijeku oko dalmatinskih gradova činili ugarsko-hrvatski kralj, hrvatski velikaši, Venecija i dalmatinske komune, predvođene svojim plemstvom, upravo dalmatinske komune najvažniji i gotovo nadmoćni čimbenik. Treba napomenuti da se historiografska tradicija formira već od početaka kritičke historiografije te da je povijesti gradova i njihovih odnosa s hrvatskim velikašima znatnu pažnju pridao već sam »otac hrvatske historiografije« Ivan Lučić-Lucius, i sam član trogirskoga patricijata,¹ a i njegovi renesansni i baro-

¹ Lučić se ovim problemom, posebice o odnosu knezova Bribirskih prema gradovima, zapravo bavio i u svojoj povijesti srednjovjekovne Hrvatske (*De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666.) i u svojoj povijesti rodnoga Trogira (*Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venecija, 1673.–74.). Potonje djelo postoji i u hrvatskom prijevodu koji je izradio Jakov Stipišić, a opremljeno je i kritičkim

kni prethodnici, poput šibenskoga povjesničara i patricija Dominika Zavorovića,² te sačuvana djela srednjovjekovnih kroničara-povjesničara nastala na hrvatskom području uvelike su se bavili navedenim problemom. Takva situacija vrlo je vidljiva baš na primjeru povijesti hrvatskoga velikaškoga roda knezova Bribirskih (od 14. st. zvanih Šubići), jer su oni od svih hrvatskih velikaša i imali najjače i najdugotrajnije veze s gradovima te tako uglavnom bili i junaci i anti-junaci već spomenutih srednjovjekovnih kronika. Oni su tako dobili zapaženo mjesto u djelima splitskih srednjovjekovnih povjesničara Tome Arhiđakona³ i Mihe Madijeva de Barbazanisa,⁴ djelu anonimnoga zadarskog autora *Obsidio Iadrensis*⁵ te djelu *Cronaca Iadertina* također anonimnoga mletačkog pisca.⁶

aparatom: Ivan LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 2. sv., Split, 1979.). O životu i povjesničarskom radu Ivana Lučića-Luciusa opširnije vidi u: Miroslav KURELAC, *Ivan Lučić Lucius: otac hrvatske historiografije*, Zagreb, 1994. (s bogatom bibliografijom).

² To se ponajprije odnosi na njegovo djelo o šibenskoj povijesti sačuvano u više rukopisa (*Trattato sopra le cose di Sebenico*; u svojim istraživanjima ja sam koristio rukopis koji se čuva u Arhivu HAZU, Zbirka kodeksa, signatura II.b.42), a slični podaci mogu se naći i u njegovoj, također još neobjavljenoj, povijesti Dalmacije. O Zavoroviću i njegovu potonjem djelu, vidi opširnije u: Iva KURELAC, Dinko Zavorović i njegov rad na staroj povijesti u I. knjizi djela *De rebus Dalmaticis*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, neobjavljena magistarska disertacija, 2006.

³ Toma Arhiđakon n, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Thomae Archidiaconi *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, prir. Olga Perić i Mirjana Matijević Sokol, Split, 2003.; Thomae Archidiaconi ni Spalatensis *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Archdeacon Thomas of Split *History of the Bishops of Salona and Split*. prir. Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić i James Ross Sweeney, Central European Medieval Texts, sv. 4., Budimpešta – New York, 2006. O Tomi Arhiđakonu vidi više u: Mirjana Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko, 2002. O vijestima Tome Arhiđakona o povijesti knezova Bribirskih vidi: Damir Karbić, »Split i Bribirski knezovi u doba Tome Arhiđakona«, *Toma Arhiđakon i njegovo doba* (ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić), Split, 2004., str. 235.–242.

⁴ Kronika je do sada objavljena više puta, ali još uvijek ne postoji kritičko izdanje. Najnovije, ali teško dostupno izdanje, objavio je Vitaliano Brunelli pod naslovom »Incipit historia edita per Micam Madii de Barbazanis de Spaleto de gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum pars secundae partis de anno Domini MCCXC« u *Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di prima classe in Zara alla fine dell'anno scolastico 1877–78* (1878.), str. 3.–61. (pretisak u: *Archivio storico per la Dalmazia* 1/1926/, svč. 1., str. 33.–36., svč. 2., str. 33.–36., svč. 3., str. 45.–48., svč. 4., str. 41.–48., svč. 5., str. 45.–48., svč. 6., str. 45.–47.). Hrvatski prijevod s komentarom Vladimira Rismonda objavljen je u: Vedran Gligo i Hrvoje Morović (ur.), *Legende i kronike*, Split, 1977., str. 151.–184. i faksimili na str. 365.–386. Više o autoru i djelu vidi u: Ferdo Šišić, »Miha Madijev de Barbazanis«, *Rad JAZU*, knj. 153. (1903.), str. 1.–46.

⁵ *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Rukopis †Veljka Gortana priredili Branimir Glavičić i Vladimir Vratović u suradnji s Damirom Karbićem, †Miroslavom Kurelcem i Zoranom Ladićem, *Monumenta spectantia historiis Slavorum Meridionalium*, sv. 54., Scriptores, sv. 6., Zagreb, 2007. O samom djelu i pitanju autorstva vidi studiju: Miroslav Kurelac i Damir Karbić, »Ljetopis 'Obsidio Iadrensis', njegovo historiografsko i povijesno značenje,« u istom izdanju, str. 3.–20.

⁶ Ovo djelo nije do sada objavljeno u originalu, a jedini rukopis čuva se u Biblioteca Marciana u Veneciji (Mss. Latini, Cl. 10, No. 300, coll. 3801). Talijanski prijevod objavljen je u: Jacopo Moreli, *Monu-*

Drugi navedeni razlog, tj. činjenica da izvori koje posjedujemo puno više govore o gradskim nego o izvangradskim područjima, velikim je dijelom rezultat činjenice da su srednjovjekovni arhivi dalmatinskih gradova barem do neke mjere sačuvani, što se ne može reći za arhive koji se odnose na područja srednjovjekovne Hrvatske. Štoviše, čak i dokumenti sačuvani u kasnijim prijepisima (posebice oni koje su izradili već spomenuti povjesničari poput Ivana Lučića⁷), uglavnom se odnose na povijest gradova (zbog svoje provenijencije iz pretežno gradskih arhivskih fondova i zbog interesa povjesničara koji su ih kopirali). Arhiv knezova Bribirskih, ako je u pravom smislu ikad postojao, ili arhivi središnjih ustanova, poput banskog arhiva ili županijski arhivi, nisu sačuvani.

Arhivi kaptola koji su, kao i na područjima srednjovjekovne Slavonije i Ugarske, obavljali zadatke vjerodostojnih mjesta (bilježeci privatnopravne spise) također su samo fragmentarno sačuvani.⁸ Tako najveći broj dokumenata kojima možemo rekonstruirati povijest izvangradskih područja zapravo dolazi iz gradskih arhiva te ponajviše govori o problemima odnosa upravo gradova, i to uvijek iz gradskog motrišta. U konkretnom slučaju o kojem ovdje raspravljamo, o povijesti knezova Bribirskih, postoje i drugi izvori koji se prvenstveno bave njihovom političkom ulogom, ali su i oni zapravo sličnog obilježja i potječu iz stranih arhiva, arhiva centara s kojima su oni održavali intenzivne diplomatske dodire (napuljski dvor, papinska kurija, Venecija) te isto tako osvjetljavaju njihovu politiku isključivo kroz prizmu tih drugih centara.

* * *

Članovi roda počeli su zadobivati kneževske položaje u dalmatinskim gradovima početkom 13. st., a vlast nad njima postaje od trećega desetljeća istoga stoljeća važnom stavkom u političkim planovima vodećih Šubića (knezova Višena, Grgura, Stjepana, Stjepka), koji svoju vlast uspijevaju do početka pedesetih godina nametnuti većini gradova, ali za-

menti Veneziani di varia letteratura, Venecija, 1796., str. i-xxxvii., te je prema tom prijevodu do sada korišteno u hrvatskoj historiografiji. Vidi posebice: Dane Gruber, »Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji s hrvatskim velmožama i s Mlečanima i t. d. (1342–1348.)«, *Izvišće kralj. velike gimnazije u Požegi koncem školske godine 1887./88.* (1888.), str. 3.–101.

⁷ Najveći dio Ostavštine Ivana Lučića-Luciusa čuva se u Kaptolskom arhivu u Splitu u više svezaka (Scr. B). Rukopisni prijepis iste ostavštine, koji su pod rukovodstvom Mihe Barade izradili don Mate Hailo i Marin Bego početkom pedesetih godina XX. st., čuva se u Arhivu HAZU u Zagrebu (Ostavština Ivana Lučića-Luciusa). U daljem tekstu dokumente iz Lučićeve ostavštine navoditi ću pod nazivom *Ostavština*, s obje signature odvojene kosom crtom. Pri tome će prvo biti navedena signatura sveska iz Kaptolskog arhiva u Splita, a potom bilježnice iz Arhiva HAZU u Zagrebu.

⁸ U trenutku kada su članovi roda knezova Bribirskih (banovi Pavao I. i Mladen II. te njihova braća, sinovi i nećaci) bili na vrhuncu moći u Hrvatskoj je u tom svojstvu vjerojatno djelovao isključivo ninski kaptol, dokumenti kojega su sačuvani isključivo u pojedinačnim slučajevima, a ostali su kaptoli (zadarski, splitski, skradinski i kninski) takvu djelatnost započeli tek u anžuvinskom razdoblju ili čak u 15. st.

dobiti i položaj vodećih velikaša u Hrvatskoj u cjelini. U razdoblju vladavine Pavla I. i njegove braće Šubići su taj svoj položaj uspjeli i ozakoniti te za njega dobili legitimaciju Pavlovim postavljanjem za hrvatskoga bana. U tom razdoblju svi gradovi na prostoru od Velebita do Omiša, uz iznimku Zadra, dolaze pod njihovu izravnu vlast. Važnost vlasti nad dalmatinskim gradovima dobila je još na značenju kada su se Šubići izravno upleli u dinastičku krizu u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu te postali jednim od najvažnijih pristaša napuljskih Anžuvina u borbi za krunu, za što im je bila potrebna i nesmetana pomorska veza s južnom Italijom.

Prvi gradovi nad kojima su članovi roda počeli uspostavljati svoju vlast bili su Split i Trogir. Prvi zabilježeni podatak o tome da je netko od članova roda obnašao neki položaj u tim gradovima potječe s početka 13. st., kad je stanoviti Vučina bio trogirski knez, a istovremeno je obnašao i položaj načelnika (potestata) u Splitu, vjerojatno kao zamjenik tadašnjega splitskoga kneza Martinuša.⁹ Od tog vremena započinje postupno, iako ne i neprekidno, širenje vlasti članova roda na sve dalmatinske gradove, koje će svoj vrhunac doseći početkom 14. st., kada će se, barem kratko vrijeme, pod njihovom vlašću nalaziti svi obalni gradovi između Senja i Dubrovnika.

Kronologija vlasti Šubića nad dalmatinskim gradovima dobro je utvrđena, a ovdje ću je samo ukratko rezimirati prema pojedinim gradovima.¹⁰ U slučaju Splita, nakon već spomenutog Vučine, položaj kneza od 1221. do 1223. obnašao je drugi član roda, Višen, a nakon njegove smrti i kratkotrajnoga prekida knezovi Grgur (1227.–1235.) i njegov sin Marko (1237.–1239.). Reforme gradske uprave, prvo one inicirane u samom Splitu i

okrunjene uspostavom komune i njezina potestata (*Regimen Latinorum*),¹¹ a potom i one koje je uveo kralj Bela IV. i kojima su na kneževski položaj u gradu postavljeni uglavnom banovi čitave Slavonije, dovele su do privremenog udaljanja Šubića od vlasti nad gradom. Prvi član roda koji je ponovo obnašao neki položaj u njemu bio je član pobočne grane roda Vučina, sin Vučete, koji je bio potestat 1272. (kao zamjenik gradskoga kneza bana Joakima Pektara). Već sljedeće godine na položaju splitskoga kneza nalazi se Pavao I.,¹² čime započinje razdoblje neprekinute vlasti Šubića nad gradom, koje će potrajati do 1323. godine.¹³

Trogir je bio grad s kojim su Šubići na određeni način imali trajniju vezu, iako ni tu bez prekida i trzavica. Nakon već spomenutoga Vučine s početka 13. st., na položaj trogirskoga kneza došao je knez Stjepan, brat splitskoga kneza Grgura.¹⁴ Stjepanov neposredni nasljednik na tom položaju bio je njegov sin Stjepko, vodeća osoba te generacije roda, čime je osigurana kontinuirana vlast članova roda nad gradom. Kao trogirski knez Stjepko primio je i kralja Belu IV. tijekom njegova bijega pred Tatarima te time ojačao svoj položaj na dvoru. Unatoč tome, spomenuta reforma, koju je kralj poduzeo nakon tatarske provale, dovela je i do njegova uklanjanja s položaja trogirskoga kneza (iako tek razmjerno kasno, 1250. godine), a mjesto trogirskog kneza počeli su također popunjavati banovi čitave Slavonije.¹⁵ Ipak, čini se da je Stjepko ubrzo pronašao način da ipak

¹¹ O tom procesu i njegovoj teoretskoj pravno-političkoj podlozi vidi opširnije u: Mirjana Matijević Sokol, »*Regimen Latinorum* Tome Arhiđakona u teoriji i praksi«, *Historijski zbornik* 52 (1999.), str. 17.–32. Bit reforme bila je zamjena dotadašnjega sustava vladavine kojim je rukovodio knez postavljen od kralja kao kraljev predstavnik onim kojim je rukovodio profesionalni načelnik s naslovom potestata, odgovoran komunalnom vijeću, a koji je morao biti stranac (tj. osoba koja nije član komune i prema tome nema u njoj političke i druge osobne interese). O tome vidi opširnije dalje.

¹² O tome vidi opširnije u: D. Karbić, »Split i bibrski knezovi«.

¹³ Pavao se spominje kao splitski knez od 5. svibnja 1273. (CD, 6., dok. 30., str. 30.) do 2. rujna 1277. (A., »Serie dei Reggitori di Spalato«, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, sv. 9./1886./, str. 28.–32.). Na tom položaju naslijedio ga je mlađi brat Mladen I., koji se kao splitski knez spominje od 22. studenog 1278. (CD, 6., dok. 226., str. 267.) do 17. veljače 1303. (Lucius, fasc. 538, fol. 155/15, str. 1.), a njega Pavlov sin Juraj II., koji se prvi put sigurno spominje od 20. listopada 1303. (Josip Barbarić i suradnici /prir./, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Dodaci. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa* /dalje: CD-S/, sv. 2., dok. 225., str. 314.; A., »Serie,« *BASD*, 9., 76.–80.), a posljednji put 14. srpnja 1322. (A., »Serie,« *BASD*, 9., str. 123.–128). Prvi dokument u kojem se izričito vidi da Juraj nije više splitski knez izdan je tek 26. kolovoza 1323. (A., »Serie,« *BASD*, 9., 143.–144.).

¹⁴ Stjepan je prvi put spomenut kao trogirski knez u rujnu 1229. (CD, 3., dok. 277., str. 311.–312.), a posljednji put u siječnju 1238. godine (CD, 4., dok. 43., str. 47.).

¹⁵ Stjepko je isprva kratko nosio naslov trogirskog načelnika (od svibnja 1239.; CD, 4., dok. 75., str. 80.; Lucius, fasc. 528, fol. 35/27, str. 78) kao trogirski knez spominje od 11. srpnja 1239. (CD, 4., dok. 79., str. 86.) do 22. srpnja 1250. godine (CD-S, 1., dok. 106., str. 143.).

⁹ Knez Martinuš najvjerojatnije je bio također hrvatski velikaš, ali njegovu rodovsku pripadnost za sada nisam uspio utvrditi. Ponavljanje imena Martinuš i među kasnijim Vučetinim potomcima moglo bi upućivati na to da su njih dvojica bili u nekoj vezi, najvjerojatnije povezani nekim oblikom svojte, ali to za sada ostaje samo pretpostavka. Točno razdoblje Vučetine vladavine u oba grada ne može se također definirati jer se on spominje samo u jednom dokumentu koji nije pobliže datiran. Martinuš se kao splitski knez spominje od listopada 1201. (Tadija Smičiklas /prir./, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* /dalje: CD/, sv. 3., Zagreb, 1905., dok. 6., str. 5.) do 1205. (CD, 3., dok. 48., str. 54.). Njegov prethodnik knez Grubeša posljednji se put spominje na dužnosti 1198. (CD, 2., dok. 288., str. 308.), a kao mrtav već krajem 1199. ili na samom početku 1200. (CD, 2., dok. 323., str. 348.–349.). Martinušev nasljednik knez Domald spominje se kao splitski knez nešto prije 25. ožujka 1207. (CD, 3., dok. 60., str. 67.). Za Trogir stanje je još gore, jer, kako smo već vidjeli, nema nikakvih preciznih podataka o samom Vučetinu razdoblju. Njegov prethodnik, knez Marin, spominje se posljednji put 1194. (Lucius, fasc. 528, fol. 34/27, str. 76.), a njegov nasljednik Ilija Grubešin prvi put 13. ožujka 1213. (Lucius, fasc. 528, fol. 35/27, str. 76.).

¹⁰ O širem kontekstu širenja moći Šubića u tom razdoblju vidi opširnije u: Damir Karbić, »Šubići Bibrski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 22 (2004.), str. 6.–14.

zadrži kontrolu nad gradom i postavio da bude postavljen za potestata.¹⁶ Nakon kraćeg prekida 1260., kad je potestat bio stanoviti Pribislav, sin župana Branivoja, na položaj gradskoga potestata ponovno se vraća jedan član roda, Stjepan Martinušev, koji je držao položaj potestata tijekom kneževanja bana Rolanda.¹⁷ Nakon kratkoga pokušaja jačanja komunalne autonomije krajem šezdesetih godina 13. st., Šubići uspijevaju ponovno uspostaviti svoju vlast nad gradom, koja će neprekinuta potrajati sve do pada bana Mladena II. 1322. godine.¹⁸

Vlast Šubića nad Šibenikom također je uspostavljena relativno rano, a bila je i još stabilnija od vlasti nad Trogirom. Prvi član roda koji je obnašao položaj gradskoga kneza bio je već spomenuti knez Grgur, koji se spominje kao šibenski knez oko 1234. godine. Čini se da je vlast Šubića nad gradom bila neprekinuta od 1242. godine do 1322., iako su tijekom pedesetih i šezdesetih godina, kao i u drugim gradovima, bili prisiljeni napuštati položaj kneza i prihvaćati i manje uzvišene položaje (iako ne nužno manje efektivne) poput potestata.¹⁹ Čini se da je i vlast nad Ninom bila kontinuirana od 1267. do

¹⁶ Stjepko se spominje kao načelnik u dokumentima iz ožujka (Lucius, fasc. 542, fol. 313⁷/4, str. 2.) i svibnja 1258. godine (CD-S, 1., dok. 185., str. 234.).

¹⁷ Ban Roland od roda Rátót spominje se kao trogirski knez od rujna 1262. (Franjo Rački, »Notae Joannis Lucii«, *Starine*, sv. 13. /1881./, str. 212.) do listopada 1267. (CD, 5., dok. 911., str. 443.). Moguće je da je i Stjepanovo načelništvo trajalo tijekom čitavog tog vremena, ali se on izričito spominje kao trogirski načelnik samo od svibnja 1263. (F. Rački, »Notae«, str. 212.) do 29. ožujka 1264. godine (CD, 5., dok. 788., str. 293.).

¹⁸ Povratak Šubića na vlast u gradu započeo je dolaskom Pavla I. na položaj načelnika, koji je zabilježen kao takav od 18. rujna 1272. (Miho Barada /prir./, *Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisci pisarne općine Trogirske*, sv. 1., Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium /dalje: MSHSM/, sv. 44., Zagreb: JAZU, 1948. /dalje: MT, I-1/, dok. 281., str. 416.) do 6. veljače 1273. (MT, I-1, dok. 372., str. 460.). U travnju 1273. Pavao je već obnašao položaj gradskog kneza (F. Rački, »Notae«, 214.), ali čini se da ga je ubrzo prepustio nekom drugom članu roda po imenu Stjepan (vjerojatno već spomenutom Stjepanu Martinuševu), a nakon njegove smrti 6. kolovoza 1274. (Miho Barada /prir./, *Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisci pisarne općine Trogirske*, sv. 2., MSHSM, sv. 45., Zagreb: JAZU, 1950. /dalje: MT, I-2/, dok. 73., str. 34.) na taj položaj dolazi Pavlov bratić Ivan. Ivan je stupio na vlast 19. kolovoza (MT, I-2, dok. 86., str. 40.), a posljednji se put spominje kao knez 22. srpnja 1279. (MT, I-2, dok. 20., str. 188.). Nakon Ivana, položaj kneza držali su Pavlov brat Juraj I., spomenut od rujna 1281. (Miho Barada /prir./, *Trogirski spomenici. Dio II.: Zapisci sudbenog dvora općine trogirske*, sv. 1., MSHSM, sv. 46., Zagreb: JAZU, 1951. / dalje: MT, II-1/, dok. 32., str. 143.) do prosinca 1304. (F. Rački, »Notae«, str. 221.), a nakon njegove smrti Pavlov mlađi sin Pavao II. Pavao II. prvi se put spominje 15. siječnja 1305. (CD, 8., dok. 88., str. 94.), a ostao je na njoj do predaje grada Veneciji 17. travnja 1322. godine (Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike* /dalje: Listine/, sv. 1., MSHSM, sv. 1., Zagreb: JAZU, 1878., dok. 514., str. 336.–340.).

¹⁹ O uspostavi vlasti članova roda nad Šibenikom vidi opširnije u: Damir Karbić, »Uloga bibrirskih knezova u osnutku Šibenske biskupije«, u: *Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998. godine* (ur. Josip Čuzela, Vicko Kapitanović i Slavko Kovačić), Šibenik, 2001., str. 53.–56. Nakon smrti dugogodišnjeg šibenskog kneza Jurja I.,

predaje grada Veneciji 6. siječnja 1328. godine.²⁰ Za razliku od ta četiri grada koji su imali jaču komunalnu tradiciju, a koju je vlast Šubića nad njima morala uvažavati, Skradin i Omiš bili su od razdoblja bana Pavla pod njegovom puno izravnijom vlašću te su ubrzo pretvoreni u nasljedne posjede njegovih potomaka.

Poseban slučaj bio je Zadar, jedini grad koji se najveći dio vremena nalazio pod mletačkom vlašću, a koji je zbog svog položaja glavnoga grada Dalmacije (naslijeđenog iz razdoblja bizantske vlasti nad dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku) bio posebno važan cilj Pavlove politike te politike njegova nasljednika Mladena II. Šubići su i ranije ostvarili manji uspjeh u zadobivanju vlasti nad gradom, kad je 1243. knez Marko, sin kneza Grgura, tijekom zadarske pobune protiv Venecije obnašao dužnost zadarskoga potestata,²¹ ali je tek u Pavlovu razdoblju vlast nad gradom postala jedan od dugoročnih ciljeva politike Šubića. Čini se da je Pavao pripremao preuzimanje grada još od svog dolaska na političku scenu sedamdesetih godina trinaestoga stoljeća. U pripremanju toga važnu ulogu imale su i veze koje je održavao sa zadarskim plemićima, povjeravajući nekima od njih različite prestižne položaje na područjima pod svojom upravom, o čemu će se više govoriti. Sva njegova nastojanja okrunjena su uspjehom 1311., kad je iskoristio sukob Venecije s papom oko Ferrare te potaknuo zadarski ustanak. Vlast nad gradom tada je preuzeo njegov sin Mladen II. Unatoč tom uspjehu, zbog nesretnoga stjecaja okolnosti (smrt bana Pavla I. svibnja 1311.) te mletačke odlučnosti, sukob oko Zadra završio je nagodbom kojom je gradu zajamčen najveći stupanj autonomije koji je ikad imao pod mletačkom vlašću, ali Šubići su se morali odreći vlasti nad njim. Iako je to vjerojatno za Mladena II. bio samo taktički ustupak, kasniji razvoj događaja nikad nije omogućio ponovni pokušaj preuzimanja grada.²²

šibensko kneštvo bilo je apanaža najmlađeg sina bana Pavla I., Grgura, koji se kao šibenski knez prvi put spominje 21. veljače 1305. (CD, 8., dok. 89., str. 96.–97.), a taj je položaj držao do predaje grada Veneciji 1. ožujka 1322. godine (Listine, 1., dok. 512., str. 330.–335.).

²⁰ Kao ninski knezovi zabilježeni su Stjepkov brat Jakov (24. ožujka 1267.; CD, 5., dok. 896., str. 426.) i Jakovljevi sin Radoslav, koji se na toj dužnosti spominje 1277. (MT, I-2, dok. 99., str. 171.) i 1281. godine (CD, 6., dok. 288., str. 342.). God. 1282. na položaju kneza nalazio se neki Mihovil, za kojeg se ne može utvrditi da je bio član roda, ali sigurno je da je priznavao vlast bana Pavla jer se nalazio u njegovoj pratnji prilikom jednog suda (Stjepan Antoljak, »Ban Pavao Bibrirski 'Croatorum dominus'«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 19./1972./, str. 8.–9., bilj. 24.). U siječnju 1284. položaj kneza držao je osobno ban Pavao I. (Giuseppe Praga /prir./, »Atti e diplomi di Nona /1284–1509/,« *Archivio storico per la Dalmazia*, sv. 21./1936./, dok. 1., str. 21.; CD-S, 2., dok. 65., str. 130.), a od veljače 1290. (CD, 6., dok. 578., str. 684.) na tom se položaju do svoje smrti spominje njegov brat knez Juraj I. Jurja je naslijedio Pavlov sin Juraj II., koji se spominje kao ninski knez od 14. ožujka 1305. (G. Praga, »Atti«, dok. 5., str. 24.–25.) do predaje grada Veneciji (Listine, 1., dok. 550., str. 373.–376.).

²¹ Marko je zabilježen kao zadarski načelnik u svibnju (CD, 4, dok. 170, str. 189.) i lipnju 1243. (CD-S, 1., dok. 77., str. 116.).

²² Detaljnije o tome vidi u: D. Karbić, »Šubići bibrirski,« str. 18.–20.

Iako su se gradovi (ponajviše najrazvijeniji Split i Trogir) i njihovo plemstvo do sredine osamdesetih godina pokušavali oduprijeti prejakom utjecaju Pavla i njegove braće, ubrzo su morali shvatiti da to ne mogu pa su se morali se pomiriti s tim stanjem.

Ono im je osim toga pružalo i opipljivu korist, jer su se našli u sklopu jake i sređene teritorijalne cjeline koja im je jamčila siguran razvoj. Nakon što su Bribirci učvrstili svoj položaj na području pod njihovom vlašću uglavnom je vladao mir.²³ Sredinom sedamdesetih godina 13. st. problem su donekle stvarali omiški gusari pod vlašću Kačića, ali tada su i oni bili uglavnom u defenzivi. Sukob s Omišanima ujedno je omogućio i početak uspostave dobrih odnosa s južnotalijanskim Anžuvincima, koji su i sami bili zainteresirani za slamanje moći Kačića, a čije je područje bilo u tom trenutku jedno od gospodarski najsređenijih i najbogatijih dijelova Europe, dalmatinskim gradovima posebice zanimljivo kao žitnica.²⁴ Sukob s Kačićima omogućio je čak i kratkotrajno privremeno širenje splitske vlasti i na otok Brač u 1278. godini.

Uklanjanje vlasti Kačića i dolazak Omiša pod vlast bana Pavla i njegove braće imali su kao negativnu posljedicu izbijanje sukoba s Venecijom, ali to je potpuno uklonilo opasnost od omiškoga piratstva.²⁵ Gradovi su morali sudjelovati i u ekspanziji u Bosnu i Hum koja je slijedila početkom 14. st., ali dobitci koje su ostvarili očito jako su nadilazili uloženo jer im se otvorilo veliko tržište u unutrašnjosti.²⁶ Iako su povremeno zabilježeni manji otpori gradova politici bana Pavla te politici njegovoga nasljednika Mladena II., oni zapravo nisu imali obilježje pravih pobuna, a ni načelne razloge za to.²⁷ Takvo će obilježje poprimiti tek na kraju Mladenove vladavine (početak dvadesetih godina 14. st.),

a i tada ponajviše kao rezultat vanjskih utjecaja i za Šubiće nesretnoga stjecaja okolnosti.²⁸ Ni bibrirska se vlast nad gradovima u tom razdoblju uglavnom nije postavljala izvan dotad definiranih konstitucionalnih okvira te je zapravo u gradovima samo zamijenila oslabljenu (poljuljanu) kraljevsku vlast.²⁹

Organi gradske samouprave (iako pod više ili manje čvrstom kontrolom) nastavili su i dalje djelovati, a izvedeni su i važni koraci u pravcu kodifikacije statutarnoga prava (doneseni su statuti Splita, Šibenika, Skradina).³⁰ Graditeljska aktivnost (koja se najjasnije može naslutiti u Splitu) u gradovima pod njihovom vlašću također je bila zamjetna, često i reprezentativna.³¹

Posebnu važnost u odnosima između gradova i Šubića imala je i njihova politika kojom se određeni broj gradskih plemića uključivao u sastav njihove klijentele te su im povjeravani različiti zadaci i položaji unutar njihove vladajuće oligarhije. To je, s jedne strane, za Šubiće bila metoda stvaranja pristalica u tim gradovima, a s druge, za gradske plemiće, sredstvo koje je omogućavalo njihovo napredovanje na društvenoj ljestvici i unutar gradova, mijenjajući međusobne odnose snaga u njima,³² i na razini Kraljevstva u cjelini.

Najviši upravni položaji do kojih su se mogli uspeti gradski plemići kao članovi klijentele Šubića u osnovi su bili položaji potestata i kapetana. Najviši položaj, položaj gradskog kneza, bio je u načelu pridržan za članove banove obitelji, a tek iznimno u njemu su mogli participirati njihovi najbliži suradnici.³³ Osoba na tom položaju ujedno je pred-

²⁸ O tome vidi opširnije u: D. Karbić, »Šubići bibrirski«, str. 20.–23.

²⁹ Dobar primjer takvog slučaja predstavlja i podatak da je ban Pavao postigao da mu Zadar (koji tada čak nije ni bio pod njegovom nego pod mletačkom vlašću) isplaćuje regalia koja je dugovao ugarsko-hrvatskom kralju (CD, 8., dok. 249., str. 297.–298.).

³⁰ Splitski statut donesen je 1312. godine, a redigirao ga je splitski potestat Percival Ivanov iz Ferma (Jaromir J. Hanel /prir./, *Statuta et leges civitatis Spalati*. MHJSM, 2., Zagreb, 1878., lib. 1., Proemium, str. 1; *Statut grada Splita. Srednjovjekovno pravo Splita* (prir. Antun Cvitanić), Split, 1987. /2. izdanje/, str. Xvii. i 1.). O šibenskom statutu i njegovoj dataciji vidi opširnije u: Zlatko Herkov, »O Šibenskom statutu«, u: *Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika* (ur. Slavo Grubišić), Šibenik, 1982., str. 354.–356. O skradinskom statutu i njegovoj dataciji vidi: Ante Birin (prir.), *Statut grada Skradina. Statuta civitatis Scardonae*, Zagreb – Skradin, 2002., str. 125.–131.

³¹ O mogućnosti da je izgradnja zvonika splitske katedrale započela upravo u razdoblju njihove vladavine vidi: Ivana Prijatelj Pavičić – Damir Karbić, »Prikazi vladarskog dostojanstva: likovi vladara u dalmatinskoj umjetnosti 13. i 14. stoljeća«, *Acta Histriae*, sv. 10. (2000.), str. 415.–416.

³² Dobar primjer kojim se može demonstrirati takav razvoj pružaju događaji vezani uz tzv. pobunu Mateja Zorijeva u Trogiru 1315.–1318. O tome vidi opširnije u: D. Karbić, »Šubići bibrirski«, str. 20.–21.

³³ Vrijedno je napomenuti da su takvi slučajevi bili jedino knezovi Skradina (o tome vidi nešto dalje) i Omiša, dakle gradova koji su po svojoj tradiciji pripadali izravno Hrvatskoj, a ne Dalmaciji. U Omišu položaj kneza obnašali su Petar Bogdanov, jedan od najbližih suradnika kneza Jurja II. i stanoviti Vukša. Petar je zabilježen na položaju kneza od lipnja 1312. (CD, 8., dok. 256., str. 308.–310.) do ožujka 1316. (F. Rački, »Notae«, 227.–228.). Vjerojatno je knez postao upravo oko vremena kad je i spomenut, a najvjerojatnije je na njemu bio i kasnije, no nema podataka kojima bi se to moglo točnije odrediti.

²³ U srednjem vijeku mir unutar neke države nije nužno značio da ne postoje sukobi između pojedinih više ili manje samoupravnih zajednica na njezinu teritoriju. U slučaju vladavine bana Pavla i njegove braće dobar primjer za takvu situaciju pruža sukob Trogira, Splita i Šibenika u sedamdesetim godinama 13. st., koji je konačno i razriješen upravo nastojanjem Šubića. Knez Juraj bio je i jedan od arbitara čijom je presudom sukob okončan 1277. godine (CD, 6., dok. 182., str. 201.–203.; Lucius, fasc. 539, fol. 259–260/12, str. 68.–70.; Lucius, fasc. 539, fol. 264–264/12, str. 73.–74.; CD, 6., dok. 185., str. 206.–211.).

²⁴ Apulija je bila glavni opskrbnik žitom dalmatinskih gradova tijekom čitava srednjega vijeka. Opširnije vidi: Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., str. 402.

²⁵ Opširnije o sukobima i ratovanju oko Omiša vidi u: D. Karbić, »Šubići bibrirski«, str. 12.–14.

²⁶ Dobar primjer za to jest darovnica kojom je ban Mladen I. podijelio trgovačke slobode Splićanima (vjerojatno su kao splitski poslanici nastupili Splićani koji su se tada nalazili u njegovoj vojsci) po uspješnog okončanja osvajanja Bosne u Foči u lipnju 1302. (CD, 8., dok. 24., str. 27.–28.). Opširnije o tim događajima vidi u: D. Karbić, »Šubići bibrirski«, str. 16.–17.

²⁷ Tako je, npr., u travnju 1285. ban Pavao tražio je vojnike za sukob sa Splitom od Trogirana, iako su se oba grada tada nalazila pod njegovom vlašću (F. Rački, »Notae«, str. 215.; opširnije: CD, 6., dok. 442., str. 524.–525.). Isto tako, 1306.–1308. postojale su napetosti između Trogira i Šubića, ali ni u tom trenutku grad nije zapravo osporio njihovu vrhovnu vlast. O tim događajima vidi više u: F. Rački, »Notae«, str. 221.–224.

stavljala vladara u gradu te nije odgovarala nikakvim gradskim ili komunalnim ustanovama. Druga dva spomenuta položaja bili su druge vrste te su se lakše mogli i prepustiti.

Položaj potestata svoj je korijen imao u već spomenutom pokušaju zamjene sustava kneževske vladavine sustavom zvanim *regimen Latinorum*. Taj su koncept razvili talijanski pravni stručnjaci u prvoj polovici 13. stoljeća, a potestat je bio njegov glavni element. U skladu s teorijom, on je morao biti stranac izabran na taj položaj od gradskoga vijeća, i to na određeno vrijeme (obično na jednu godinu). Sa sobom je dovodio druge članove svoje administracije (zamjenika zvanog *miles* ili *socius* te bilježnika i sl.). Budući da je bio stranac, moglo se pretpostaviti da će biti nepristran u frakcijskim borbama u gradu, a isto tako bilo je teško očekivati da će svoj privremeni položaj moći pretvoriti u trajniji utjecaj (za razliku od kneza). Štoviše, njegova pratnja također je bila sastavljena od stranaca i tako prihvatljiva svim frakcijama, za razliku od kneževske. Knežev vikar obično je bio ili građanin toga grada ili član kneževske družine; u prvom slučaju bio je pristran u stranačkim borbama, u drugom slučaju je pazio isključivo na kneževu interese.³⁴

Unatoč privremenom uspjehu početkom četrdesetih godina 13. st., kad je Split zamijenio kneževski sustav vladavine s »latinskom vladavinom«, taj sustav vladavine u izvornom obliku nije uspio zamijeniti sustav koji je bio tradicionalno uspostavljen.

Drugi gradovi nikad nisu ni uspjeli uspostaviti ga. Nova promjena nastala je u pedesetim godinama kad je kralj Bela IV. uveo reformu kojom je uveo pravilo da su banovi ujedno i kneževi važnijih gradova, uklonivši na taj način hrvatske velikaše s tih položaja.

Budući da banovi nisu osobno bili upleteni u lokalnu politiku i da su uglavnom bili odsutni iz gradova, ta je reforma mogla pomoći razvoju lokalne samostalnosti, ali ujedno je lišavala gradove i zainteresiranoga zaštitnika te ostavljala mogućnost za razbuktanje lokalnih sukoba. Hrvatski velikaši (među kojima su se posebice isticali Šubići pod vodstvom Stjepka) također nisu željeli prihvatiti takvo ograničavanje svojih prihoda i utjecaja. Da bi doskočili kraljevoj reformi, oni su ponovno uveli službu potestata. Tada je to bila poluslužbena zamjena za kneza, koju su birali gradovi, ali među velikašima ili njihovim ljudima pod više ili manje otvorenim pritiskom.

Nova etapa razvoja počela je u sedamdesetim godinama, kad je kraljevska moć opala.

Banovi više nisu bili gradski knezovi, a kneževske položaje ponovno su preuzeli okolni velikaši, uglavnom Šubići. Ipak, služba potestata i dalje je zadržana, ali njezina su

Vukša se kao omiški knez spominje samo u prosincu 1322. (Ivan Krstitelj Tkalčić – Josip Gelčić (prir.), *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, sv. 1., MSHSM, knj. 10., Zagreb, 1879., str. 73. i 124.). Moguće je da su i neki drugi pojedinci obnašali položaj kneza u nekoj od stečevina Šubića, jer su uz ime nosili i naslov kneza (npr. trogirski plemić Marin Andreis), ali nedostaju nam podaci kojima bi se to moglo utvrditi.

³⁴ O uvođenju takva sustava vladavine u Splitu i o njegovim karakteristikama vidi opširnije u: M. Matijević Sokol, »*Regimen Latinorum*«.

se definicija i sadržaj ponovno promijenili. Potestat tada postao knežev predstavnik u gradu i njegov izvršni organ, njegov lokalni, no zapravo ne i autonomni, upravitelj.³⁵

Njeza je još uvijek biralo gradsko vijeće, ali knez je imao izravni ili neizravni utjecaj na taj izbor. Dokazi za to malobrojni su, iako o tim gradskim dužnosnicima ima puno podataka. Najizravniji pokazatelj jest odredba o izboru novoga potestata u Trogiru 1303., u kojoj je izričito rečeno da se izbor mora izvršiti uz pristanak i po volji kneza Jurja I.³⁶ Potestat je oslovljavan kao *fidelis* – termin koji je obično rabljen za članove družine – od strane bana, čak i kada je bio sve prije nego lojalan. Dobar primjer takva slučaja jest pismo bana Mladena II. upućeno prilično nevjernom Mateju Zorijevu 1316. godine.³⁷ Isti izraz rabljen je i za šibenskoga potestata Kozu Ilijina 1314. godine.³⁸ Mišljenje da su potestati bili ovisni od bana implicirana je i u invektivi Mihe Madijeva protiv bana Mladena II.³⁹

Drugi položaj, blizak položaju potestata, bio je položaj gradskoga kapetana. Ne čini se da je njegov položaj bio znatno različit od položaja potestata, ali izvori ne dopuštaju pobliže definiranje njegovoga sadržaja. Generički pojam koji je objedinjavao oba položaja bio je *rector*. Naslov kapetana pojavio se prvi put u Trogiru 1276., u trenutku, kad je Mladen I. bio izabran za potestata. Istovremeno, položaj kneza držao je drugi član roda, knez Ivan. Za vrijeme Mladenova načelnništva (*potestaria*), položaj kapetana držao je zadarski plemić Stane de Varicassis, koji je kasnije naslijedio Mladena kao potestat 1278. Budući da je Stane de Varicassis bio jedan od važnijih pristaša Šubića i da je držao različite položaje na području pod njihovom vlašću, čini se prihvatljivim da je on zapravo bio Mladenov zamjenik u gradu.⁴⁰ Kapetani se spominju kao zamjena za potestate u Trogiru

³⁵ Prva pojava takva slučaja može se zapravo naći već u 1247., kada je dokument iz Šibenika datiran istovremeno sa Stjepkom kao knezom i nekim Desom kao potestatom. Razlog za usporedno postojanje te dvije funkcije vjerojatno se može naći u činjenici da je Stjepko u tom trenutku obnašao dužnost kneza istovremeno u Trogiru i Šibeniku te je tako trebao u Šibeniku imati nekakva zamjenika dok je odsutan iz grada.

³⁶ »Rectoris novi electio fiat de conscientia et voluntate comitis Georgii« (CD, 8., dok. 53., str. 57.; naglasio D. K.).

³⁷ »Mladinus Croatorum et Bossne (sic) banus nobili uiro domino Matheo Sori, honorabili potestati et capitaneo ciuitatis Traguriensis, suo fideli, salutem et omne bonum.« Pismo je objavljeno u: Miho Barada-Marin Berket (prir.), *Trogirski spomenici* (dalje: TS), Split, 1989., dok. 134., str. 498. (naglasio D. K.).

³⁸ Listine, 1., dok. 427., str. 275.

³⁹ »O Dei clementia, quae nullum malum permittit impunitum, nec bonum irremuneratum, ostendens in hac vita super peccatores iudicium cum misericordia nolens tolerare tot mala, quae in regno Croatiae atque Dalmatiae per rectores et officiales ipsius bani perpetrabantur quotidie« (V. Bru neli (prir.), »Incipit«, cap. 18., str. 44.–45.; naglasio D. K.).

⁴⁰ Stane de Varicassis navodi se u izvorima kao *capitaneus* od 3. lipnja do 4. kolovoza 1277.: Lucius, fasc. 539, fol. 264–264/12, str. 73.–75.; MT, 1/2, dok. 98., str. 170.–171., dok. 3., str. 175.; CD, 6.,

od 1286. do 1287.,⁴¹ 1299.,⁴² i od 1301. do 1305.,⁴³ a u Splitu 1291.,⁴⁴ 1292.,⁴⁵ od 1296. do 1300.⁴⁶ i puno kasnije 1324.,⁴⁷ ali ne čini se da su im ovlasti i dužnosti bile bitno različite. Jedini poseban slučaj mogao bi biti slučaj od siječnja 1305., kad je inače pobliže nepoznati Andalo de Pesco bio kapetan Trogira, a knez je bio Pavao II., u to vrijeme još maloljetan.⁴⁸ U studenom iste godine nisu bili popunjeni niti položaj potestata niti položaj kapetana i gradom je upravljalo kolektivno tijelo konzula.⁴⁹ Zbog pomanjkanja izvora ne može se utvrditi koliko je točno taj interregnum trajao, niti što je bio razlog za njegovo uspostavljanje. Iz dokumenata se može zaključiti da je 1306. nastala nekakva napetost između grada i bana Pavla, iako se ne čini da je njegova vlast bila time ozbiljnije osporena. Knez, još maloljetan, i dalje je zadržao svoj položaj. Problemi su konačno razriješeni za vrijeme načelnštva Olivera de Rubeisa iz Ancone 1308., a jedina privremena promjena administrativne strukture koja je tada provedena bila je to da je Juraj II., stariji banov sin i u to vrijeme već splitski knez i istovremeno »knez dalmatinskih gradova«, izabran uz potestata na položaj gradskoga kapetana na jednu godinu. Potestat je zadržao svoj položaj i ne čini se da ga se smatralo odgovornim za prethodne sukobe. Novi tip gradskoga kapetana pojavio se 1312. kao rezultat buntovnoga ponašanja Mateja Zorijeva, koji je postigao to da ga narodna skupština izabere za kapetana i konzula,⁵⁰ a kasnije za kapetana puka (*capitaneus populi*).⁵¹ Čini se da je Matejev postupak bio prešutno prihvaćen od kneza Pavla II., jer se od 1313. godine nadalje Matej nazivao i »*potestas et capitaneus*,«⁵² a nema nikakva znaka da bi se on otvoreno suprotstavljao knezu Pavlu.

dok. 185., str. 206.–211.; kao *potestas* spominje se prvi put 6. travnja 1278.: Lucius, fasc. 539, fol. 274–274¹/12, str. 77.–79.

⁴¹ MT, 1/2, dok. 1., str. 250.; CD, 6., dok. 491., str. 583.

⁴² Lucius, fasc. 539, fol. 362–364/13, str. 23.–29.

⁴³ *Listine*, 1., dok. 292., str. 194.–195.; CD, 8., dok. 35., str. 41.–42., dok. 53., str. 57.–58., dok. 88., str. 94.–95.

⁴⁴ CD, 7., dok. 35.–36., str. 46.–48.

⁴⁵ Lucius, fasc. 538, fol. 152/14, str. 116.

⁴⁶ CD, 7., dok. 200., str. 220., dok. 256., str. 296., dok. 278., str. 321., dok. 330., str. 374.; Lucius, fasc. 538, fol. 152/14, str. 116.

⁴⁷ Lucius, fasc. 542, fol. 132–133¹/2, str. 12.–15.

⁴⁸ CD, 8., dok. 88., str. 94.–95.

⁴⁹ Lucius, fasc. 542, fol. 14/1, str. 4.

⁵⁰ CD, 8., dok. 252., str. 304.–305.

⁵¹ Lucius, fasc. 542, fol. 312/3, str. 122.

⁵² CD, 8., dok. 275., str. 334.–335., dok. 307., str. 370.–371., dok. 321., str. 392.–393., dok. 324., str. 397.–399., dok. 326., str. 401., dok. 338., str. 416., dok. 346., str. 421.–422., dok. 351., str. 428.; *Listine* 1., dok. 429., str. 276.–277.; Lucius, fasc. 542, fol. 45–45¹, 48–49¹; 53/1, str. 22.–26., 26.–30., 30.–31.; TS, dok. 134., str. 498.–499.

Iako je rabio isti termin, čini se da je naslov kapetana u Matejevu slučaju bio nešto potpuno drukčiji od prethodnih slučajeva. On je postavljen za kapetana od narodne skupštine, a ne od gradskoga vijeća, i njegov izbor bio je rezultat frakcijskih borbi u gradu.⁵³ Takav slučaj nije izoliran u širem mediteranskom kontekstu te se kao bliska usporedba mogu naći primjeri frakcijskih borbi u susjednim talijanskim komunama.⁵⁴ Takva sličnost bila je rezultat sličnih problema i upravnih tradicija, ali je bila jedinstvena u upravnim strukturama na području pod vlašću Šubića. Izbor potestata opisan je u jednom trogirskom dokumentu iz 1287. Procedura je započela kad je tadašnji rektor (u tom slučaju kapetan, Roger de Todinis iz Ancone) predložio gradskom vijeću mjesto (u tom slučaju grad Fermo) iz kojeg bi trebao biti izabran budući potestat i listu ljudi pogodnih za tu dužnost: pet ljudi koje je predložilo gradsko vijeće Ferma. Nakon što je trogirsko vijeće prihvatilo taj prijedlog, izabran je poslanik koji je trebao ići u Fermo i pitati predložene ljude, prema poretku u listi, prihvaćaju li dužnost. Ako nitko od njih ne bi prihvatio, poslanik se trebao posavjetovati s bivšim trogirskim potestatom, Palmeriom de Falco, građaninom Ferma, i u skladu s njegovim savjetom napraviti novi prijedlog.⁵⁵ Iako gradski knez nije izravno spomenut u vezi s tim izborom, vrlo je vjerojatno – posebice uzevši u obzir da kapetan koji je predlagao taj izbor nije potjecao iz istoga grada kao predloženi kandidati – da je on tu zastupao i kneževe interese.

Po mjestima svog podrijetla poznati nosioci dužnosti potestata i kapetana mogu se podijeliti u nekoliko grupa. Prvu grupu činili su hrvatski velikaši (7 osoba), drugu osobe podrijetlom iz različitih talijanskih komuna (27 osoba), treću dalmatinski plemići (12 osoba), a četvrtu Mlečani (11 osoba). Njihova distribucija mijenjala se tijekom razdoblja, a uglavnom je ovisila o političkim planovima vodećih Šubića. Pri tome je važno napomenuti da su (osim hrvatskih plemića) gotovo svi ostali dužnosnici birani iz mjesta koja se nisu nalazila pod njihovom vlašću.

Budući da je Zadar bio jedini dalmatinski obalni grad koji nije bio pod vlašću Šubića, a koji je bio stalno glavni cilj njihove politike usmjerene prema vlasti nad Jadranom, prirodno je da su zadarski plemići bili osobe koje su oni željeli vezati uz sebe. Ujedno, možda je i činjenica da Zadar nije bio pod njihovom izravnom vlašću omogućavala njegovim plemićima da dobivaju položaje više od onih koje bi Šubići željeli povjeriti svojim podanicima.

Prvi zadarski plemić koji je držao rektorski položaj u nekom od gradova pod vlašću bana Pavla i njegove braće bio je Preste de Cotopagna, potestat Trogira pod knezom Iva-

⁵³ Vidi gore, bilj. 32.

⁵⁴ Za primjere sličnog razvoja vidi npr. John Larner, *The Lords of Romagna: Romagna society and the origins of the signorie*, London-New York, 1965. i Benjamin G. Kohl, *Padua under the Carrara, 1318–1405*, Baltimore, 1998.

⁵⁵ CD, 7., dok. 491., str. 583.

nom 1274. i 1275.⁵⁶ On je također bio i jedan od arbitara (zajedno s knezom Jurjem I. i Domaldom de Zadulinis) u spomenutom sporu Trogira i Splita u svibnju 1277.⁵⁷

Više podataka može se naći o Vidu, sinu Črne de Mergia, koji je bio splitski potestat od 1275. do 1284., dok su gradski kneževi bili ban Pavao i knez Mladen I.⁵⁸ Vid je držao i položaj kneza otoka Brača za vrijeme već spomenute kratkotrajne kontrole Šubića nad tim otokom 1278. godine.⁵⁹ Možda je bio i u rodu s njima, jer je njegova majka Draga imala neki zemljišni posjed na mjestu gdje su se nalazili posjedi više članova roda.⁶⁰ Činjenica da je njegov brat Gallo bio jamac, među drugim zadarskim plemićima, za kneza Jurja I. tijekom mirovnih pregovora s Venecijom 1294., s velikom svotom od 700 libara, također upućuje na čvrstu povezanost sa Šubićima.⁶¹

Stane de Varicassis, već spomenut kao kapetan i potestat Trogira,⁶² također je imao blisku vezu sa Šubićima. Njegova kćer Kaća udala se za kneza Ivana 1278.⁶³ Također je vrijedno spomena da se jedan od njegovih sinova, koji je bio jedan od zadarskih rektora tijekom protumletačkog ustanka 1345.–1346. zvao Pavao, što do tada nije bilo uobičajeno ime u obitelji. Možda je čak to ime dobio po banu Pavlu, koji mu je mogao biti kum. Veza obitelji Šubića nije završila u Stanovoj generaciji, jer je i njegov sin Madije bio potestat Šibenika 1296. i 1297.⁶⁴ te potestat ili kapetan Trogira početkom 14. stoljeća.⁶⁵ Dru-

⁵⁶ CD, 6., dok. 71., str. 84.–85.; MT, 1/2, dok. 189., str. 88.

⁵⁷ Vidi gore, bilj. 23.

⁵⁸ Lucius, fasc. 538, fol. 147/14, str. 111., fasc. 539, fol. 259–260; 282–282/12, str. 68.–70., 91.–93.; CD, 6., dok. 101., str. 115., dok. 110., str. 125., dok. 116., str. 129., dok. 158., str. 172., dok. 182., str. 201.–203., dok. 226., str. 267., dok. 228., str. 269., dok. 283., str. 338., dok. 323., str. 381., dok. 349., str. 410., dok. 424., str. 507.–508.

⁵⁹ CD, 6., dok. 226., str. 267., dok. 228., str. 269.

⁶⁰ CD, 6., dok. 112., str. 126.

⁶¹ Listine, 1., dok. 263., str. 183.–184.

⁶² Vidi bilj. 40; Stane se posljednji put javlja kao potestat u dokumentu od 22. srpnja 1279. (MT, I/2, dok. 20., str. 188.)

⁶³ MT, 1/2, doc. 98.–99., str. 170.–171. Vrijedno je napomenuti da se Kaća nakon Ivanove smrti udala za kneza Podinu iz Omiša, vjerojatno pripadnika roda Kačića i člana družine Šubića, koji ih je kasnije iznevjerio i izdao Omiš Mlečanima (Državni arhiv u Veneciji [Archivio di Stato di Venezia], Cancelleria inferiore. Notai, b. 31, br. 7.). Unatoč tome, odnosi Šubića s obitelji de Varicassis ostali su dobri.

⁶⁴ Lucius, fasc. 528, fol. 56/28, str. 108.; CD, 7., dok. 242., str. 281.

⁶⁵ Dokument od 5. kolovoza 1308. spominje da je Madije prethodno bio potestat Trogira (CD, 8., dok. 175., str. 196.–197.). Točan se datum nažalost ne može utvrditi. Godine 1306. kao kapetan Trogira zabilježen je stanoviti Vid Madija de Varicassis, ali taj podatak nam je sačuvan isključivo u Luciusovoj kratkoj bilješki te je možda to zapravo Madije i da je ime Vid zapravo lapsus calami za riječ »vir« (F. Rački, »Notae«, str. 221.).

gi član obitelji iz Stanove generacije, Paško, također je imao blisku vezu s banom Pavlom te je bio njegov poslanik u Veneciji 1290. godine.⁶⁶

Druga zadarska obitelj čiji su članovi držali položaje pod vlašću Šubića bila je obitelj de Civalellis. Njoj su pripadali Ivan, potestat Nina pod knezom Radoslavom, bratićem bana Pavla, u 1280. godini,⁶⁷ i Lovro, potestat Šibenika pod knezom Jurjem I. 1293. godine.⁶⁸ Lovro je također jamčio za kneza Jurja u prije spomenutim mirovnim pregovorima, s najvećom svotom od svih zadarskih plemića (800 libara).⁶⁹

Najistaknutija osoba među svim zadarskim plemićima koja je držala neki rektorski položaj pod Šubićima bio je spomenuti Domald de Zadulinis. Prvi poznati dodir između njega i Šubića dogodio se 1277. kad je, kako je rečeno, zajedno s knezom Jurjem I. i Prestom de Cotopagna, bio jedan od arbitara u sporu između Splita i Trogira u svibnju 1277.⁷⁰ Godine 1286. i 1287. bio je potestat Splita pod Mladenom I.,⁷¹ a od tada se sve češće spominje u vezi sa Šubićima. Više je puta služio kao poslanik; tako je 1290. (zajedno s Paškom de Varicassis) bio kod mletačkoga dužda,⁷² a 1292.,⁷³ 1299.,⁷⁴ 1300.,⁷⁵ i 1301.⁷⁶ na Anžuvinskom dvoru u Napulju. O njegovu ugledu i povezanosti sa Šubićima svjedoči i činjenica da ga je 1292. pretendent na ugarsko-hrvatsku krunu Karlo Martel uzeo u posebnu zaštitu te zabranio da mu se prave problemi zbog eventualnih zločina omiških pirata (tada već pod vlašću Šubića).⁷⁷ Od 1293. do 1303. bio je knez Skradina, što je tim više osobito zato što je Skradin bio *de facto* prijestolnica bana Pavla.⁷⁸ Godine 1294. bio je među već spomenutim jamcima za mir s Venecijom,⁷⁹ a iste je godine (zajedno s Jakovom de Zadulinis) u ime bana Pavla isplatio neke dugove preceptoru Ivanovaca Loquetu de Busqueu.⁸⁰ Osim uspješnog uspona unutar hijerarhije klijenata Šubića Domald je

⁶⁶ CD, 6., dok. 587., str. 696.–699.

⁶⁷ CD, 6., dok. 288., str. 342.

⁶⁸ CD, 7., dok. 62., str. 70.–73.; Listine, 1., dok. 253., str. 154.

⁶⁹ Listine, 1., dok. 263., str. 183.–184.

⁷⁰ Vidi gore, bilj. 23.

⁷¹ Lucius, fasc. 538, fol. 151–151/14, str. 115; CD, 6, dok. 477, str. 562, dok. 489, str. 579, dok. 494, str. 585.

⁷² CD, 6., dok. 587., str. 696.

⁷³ D, 7., dok. 131., str. 150.

⁷⁴ CD, 7., dok. 297. str. 344.

⁷⁵ CD, 7., dok. 347., str. 393.

⁷⁶ CD, 8., dok. 2., str. 1.

⁷⁷ CD, 7., dok. 49., str. 58.

⁷⁸ CD, 7., dok. 62., str. 70.–73.; CD, 8., dok. 49., str. 55.

⁷⁹ Listine, 1., dok. 263., str. 181.–184. Domald je jamčio sa 600 libara, ukupno treća svota po visini među Zadranima.

⁸⁰ CD, 7., dok. 150., str. 171.–172.

ostvario uspjeh i na anžuvinskom dvoru u Napulju te postao i dvorjanik (*familiaris*) kralja Karla II. Hromog.⁸¹ Za razliku od spomenutih Zadrana, plemići gradova koji su se nalazili pod vlašću Šubića (Šibenika i Trogira) uspijevali su se domoći važnijih položaja isključivo u svojim gradovima. Ipak, i u ta dva grada vidljiva je znatna razlika u stavu Šubića prema njima. Od šibenskih plemića važnu ulogu odigrali su Ilija Radovanov i njegovi sinovi Koža i Saracen. Ilija se spominje kao šibenski potestat od 1286. do 1291. godine.⁸² Koža je također bio potestat i spominje se kao takav od 1313. do 1317.,⁸³ a Saracen ga je vjerojatno naslijedio tijekom kratkog razdoblja krajem drugog desetljeća 14. stoljeća.⁸⁴ Činjenica da su svi oni bili potestati u Šibeniku i da su uživali veliko povjerenje banova Pavla I. i Mladena II. zabilježena je i u spisima sudskog procesa koji se vodio između Zadra i Šibenika 1324. zbog nekih teritorijalnih pitanja.⁸⁵ Povjerenje se vidi i iz činjenice da je Saracen bio i njihov predstavnik u Veneciji u ožujku 1314. kad je Mladenu II. i njegovoj braći Jurju II. i Pavlu II. podijeljeno mletačko građanstvo.⁸⁶

Ilija je vjerojatno podrijetlom bio sitni hrvatski plemić, ali se to za sada ne može bliže utvrditi. On je također bio i predstavnik šibenske gradske elite, zainteresiran da Šibenik dobije puni status grada i izjednači se po statusu s ostalim dalmatinskim gradovima.

Budući da je prvi preduvjet za to bilo postojanje neovisne biskupije, a Šubići su bili vrlo važni kao potpora takvim stremljenjima i šibenski sponzori na papinskoj kuriji, interesi gradske elite i njih u tom trenutku su se vrlo podudarali te su oni mogli računati na šibensku lojalnost.⁸⁷ Nakon što je grad dobio biskupiju i s njom povezana prava, kao i različite teritorijalne dobitke na štetu susjednih teritorijalnih jedinica, situacija se počela mijenjati. Čvrsta uprava bana Mladena II. počela je biti prepreka daljem razvoju. Stoga zapravo i ne čudi da je gospodstvo Šubića počelo slabiti upravo u Šibeniku, a da su Koža i njegova braća bili vodeće osobe gradske oporbe. Iako ih je Mladen uspio fizički eliminirati, nakupljeno nezadovoljstvo gradske elite, koju su tada počeli podržavati nezadovoljni hrvatski velikaši i Venecija, jedino se pojačalo tim činom i dovelo do pobune koja će označiti kraj Mladenove vladavine.⁸⁸

U Trogiru situacija je opet bila malo drukčija. Za razliku od veza sa Šibenčanima, nijedan od Šubića nije uspostavio jači kontakt s nekim trogirskim plemićem te oni nisu bili postavljani na položaje potestata i kapetana u gradu pa su na ta mjesta postavljani

isključivo stranci, osobe s prebivalištem izvan grada (uključivo već spomenute Zadrane). Određene veze su ipak postojale, pogotovo s članovima obitelji Andreis.

Kako smo već rekli, jedan od članova obitelji, Marin, nosio je titulu kneza te je možda da je u nekom trenutku obnašao kneževski položaj u nekom drugom gradu, no to se ne može naći niti u jednom izvoru. S Andreisima je očito postojala i neka neizravna veza, jer je 1278. više članova obitelji zajedno s kneževima Jurjem I. i Radoslavom jamčilo prilikom sklapanja braka kneza Ivana s već spomenutom Kaćom de Varicassis da je Ivan neće otjerati nakon što brak bude sklopljen.⁸⁹ Tijekom sukoba oko prevlasti u Trogiru između Andreisa i Mateja Zorijeva iz obitelji Cega u drugom desetljeću 14. st. ban Mladen II. stao je na njihovu stranu, što je zapravo i dovelo do njegova sukoba s Trogirom, koji će uvelike doprinijeti i njegovu kasnijem slomu. Taj slučaj povezan je i s drugom trogirskom posebnosti, tj. sa činjenicom da je to bio jedini grad pod vlašću Šubića u kojem su članovi lokalne elite nekoliko puta uspjeli kratkotrajno uspostaviti stvarnu samoupravu u kojoj je gradom upravljalo kolektivno tijelo konzula (članova lokalne elite), a jedan od njih, spomenuti Matej Zorijev uspio je tu vlast pretvoriti u načelničku te uvesti spomenute inovacije.

Ni u Splitu nije zabilježen slučaj da su lokalni plemići obnašali važnije položaje unutar klijentele Šubića. Kao posebnost može se primijetiti činjenica da je jedino u Splitu zabilježeno da je neki rektor nakon završetka službe uselio u grad i da je njegova obitelj postala članica splitskoga gradskoga plemstva. Takav je slučaj bio Egidija Rajnaldova iz talijanskoga grada Monte Santo Maggiore, koji je bio gradski kapetan 1291. godine.⁹⁰ Po svemu sudeći on se ubrzo nakon toga uselio u grad i stekao tamo plemićki status te je više puta zabilježen kao gradski sudac (1304.,⁹¹ 1313.⁹² i 1318.⁹³).

O njegovoj uklopljenosti u lokalnu sredinu svjedoče i podaci iz splitskoga statuta, gdje se 1312. spominje kao član odbora uspostavljenog za kontrolu rada potestata,⁹⁴ a 1314. bio je član odbora za dopunu statuta.⁹⁵

* * *

Iz prije spomenutih pridjeva vidljivo je da je politika Šubića, posebice u razdoblju vlasti banova Pavla i Mladena II. te njihovih rođaka, bila različita prema pojedinim dalmatinskim gradovima i njihovim elitama te je uglavnom ovisila o političkim planovima vode-

⁸¹ Kralj Karlo II. spominje ga kao svog familijara 1300. godine (CD, 7., dok. 347., str. 393.).

⁸² Lucius, fasc. 528, fol. 56/28, str. 107.

⁸³ Lucius, fasc. 528, fol. 56/28, str. 109.

⁸⁴ Nažalost, nije sačuvan nijedan document u kojem se Saracen spominje dok se nalazio na tom položaju.

⁸⁵ Listine, 1., dok. 530., str. 351.–359.

⁸⁶ Listine, 1., dok. 427.–428., str. 274.–276., dok. 431., str. 277.–278.

⁸⁷ O tome vidi opširnije u: D. Karbić, »Uloga bibrirskih knezova«.

⁸⁸ O tim događajima vidi opširnije: D. Karbić, »Šubići bibrirski«, str. 22.–24.

⁸⁹ MT, 1/2, dok. 98.–99., str. 170.–171.

⁹⁰ D, 7., dok. 35.–36., str. 46.–48.; A., »Serie«, BASD, 9., str. 46.–48.

⁹¹ A., »Serie«, BASD, 9., str. 79.–80.

⁹² A., »Serie«, BASD, 9., str. 95.–96.

⁹³ A., »Serie«, BASD, 9., str. 126.

⁹⁴ J. J. Hanel, *Statuta et leges*, lib. 2, cap. 31, str. 36.; *Statut grada Splita*, str. 43.

⁹⁵ J. J. Hanel, *Statuta et leges*, lib. 4, Correctiones, str. 191.–192.; *Statut grada Splita*, str. 246.–247.

ćih članova roda. U tom kontekstu, uključivanje pripadnika gradske elite pojedinih gradova u sastav klijentele Šubića imalo je važnu ulogu pridobivanja pristalica u njihovim gradovima te je broj takvih osoba znatno varirao. Najviše su bili zastupljeni Zadrani kao pripadnici gradske elite jedinoga dalmatinskoga grada koji se nije nalazio pod njihovom vlašću, a pripadnici ostalih gradova bili su vrlo malobrojni.

Rezultat takve politike doveo je i do toga da su sa Zadranima zbilja uspostavljeni srdačni odnosi koji se nisu poremetili niti nakon što je vlast nad gradom stečena te ubrzo izgubljena, ali grad je zaslugom Šubića postigao najviši stupanj autonomije koji je ikad imao pod mletačkom vlašću. Nasuprot tome, uzdizanje gradskih elita u Šibeniku i Trogiru i njihovi unutrašnji sukobi bitano su utjecali na zbacivanje vlasti bana Mladena i predaju gradova Veneciji u dvadesetim godinama 14. stoljeća. ■

Adresa: Dr. sc. Damir Karbić, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Strossmayerov trg 4, Zagreb,
e-pošta: dkarbic@mahazu.hazu.hr

Problematika proučavanja dalmatinskoga plemstva u srednjem vijeku

Serđo Đokoza

Gradsko plemstvo nije baš *ono pravo plemstvo* iz viteških romana, nisu to gospodari srednjovjekovnih krajobraza iz utvrđenoga zamka. Sve viteške tradicije nisu povezive s gradom i njegovim vodećim slojem koji se, usprkos tome, ipak naziva plemstvom.

Gradska kultura i viteška kultura postoje kao dvije zasebne cjeline nastale na potpuno oprečnim temeljima. *Septem artes liberales*, politika i ratovanje, kao duhovna razina i zanimacija srednjovjekovnoga plemstva, jako odudaraju od najvažnije djelatnosti gradskoga plemstva, bavljenja trgovinom.

Prema tome, gradsko se plemstvo razlikuje od feudalnoga plemstva po svojim osnovnim obilježjima, po načinu privređivanja i duhovnom obzorju. Ono kao gradska elita ne predstavlja vlast plemenitih, nego vlast bogatih ljudi, najčešće trgovaca, koji se kasnije pojavljuju s plemićkim naslovima. Usprkos tom naslovu oni su ipak predstavnici građanstva, koje po svojoj prirodi nosi klicu onoga društvenog sloja koji će srušiti srednjovjekovni feudalni poredak.

Može se reći da su oni, kao nositelji gradske vlasti kroz stoljeća, najzaslužniji za nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada. Ustrojili su komunu u svim njezinim oblicima, od trgovine, školstva, računovodstva, javnih radova, policije i vojske, do veličanstvenih građevina. Cijelu sliku komunalnoga života što nam je pružaju statuti pojedinih gradova ustrojio je praktično vodeći plemićki stalež na vlasti.

Gradsko plemstvo povjesničari nazivaju još i patricijat, a u izvorima ga spominju isključivo kao *nobiles*. U novijoj literaturi uvedena je podjela na protopatricijat i patricijat, a prvim se nazivom žele označiti oni plemići (*nobili*) iz ranih dokumenata koji se još ne daju posložiti u poznate srednjovjekovne rodove pojedinih gradova.

Dvojbena je međutim, gdje bi trebalo povući granicu između te dvije faze u razvoju. Je li to početak XII. st., kada se u većim gradovima počinju pojavljivati imena rodova,

kasnije poznatih u svakom gradu, ili pak trenutak kad je doista patricijat postao ono što sama riječ kaže: poseban stalež, točno definiran svim društvenim odlikama i povlasticama. To je trenutak kada se u gradovima gornji sloj zatvara u Veliko vijeće, a statuti u pojedinim gradovima to kodificiraju. Dok nema zatvaranja Velikog vijeća (u Veneciji poznatog kao *serata*), nema ni staleškoga plemstva. Do tada je ono pred zakonom ravnopravno sa svim ostalim građanima, pa se može utvrditi da su do tada oni društveni sloj, a nakon toga pretvaraju se u stalež. Tek *serata* definira plemstvo i daje mu okvir i prerogative.

Proučavanje gradskoga plemstva uvodi nas korak dalje u spoznavanju gradske društvene strukture. Taj najvažniji stalež ujedno je i najbolje obuhvaćen izvorima pa to omogućuje neposredno motrenje svakodnevnih povijesnih zbilja grada i stjecanje slike društvene stratigrafije, odnosno dobivanje određenoga horizontalnoga presjeka fizionomije cijeloga gradskoga društva. Proučavanje plemićkoga staleža, pojedinih važnih rodova i istaknutih pojedinaca, pruža uvid u odnose političke moći u svakom gradu.

U nas to proučavanje ima i specifičnosti. Dalmatinski grad u političkom pogledu nikada nije bio potpuno samostalan. Vrhovništvo nad njime imao je Bizant, Venecija te hrvatski, odnosno hrvatsko-ugarski kraljevi. Stoga je, zajedno s gradom, i plemstvo imalo određen status kod vrhovnih vlasti, poseban kad su gradovi bili pod hrvatsko-ugarskim vladarima, a poseban kad su bili pod mletačkom vlašću. Naročito su važna zbivanja na lokanoj razini, jer je gradsko plemstvo stalno bilo u dodiru sa zaleđem, gdje je svoje posjede imalo hrvatsko plemstvo. Neposredni dodir gradskoga i hrvatskoga gornjega društvenoga sloja stvaralo je posebne odnose, vrlo zanimljive i vrijedne proučavanja. Svi ti odnosi utjecali su na jačanje ili slabljenje pojedinih plemićkih rodova, njihovu gospodarsku orijentaciju te na odnose moći u gradu, što bi još trebalo podrobnije istražiti.

Od literature o plemstvu u dalmatinskim gradovima navest ćemo samo osnovna djela. Prvo ozbiljnije proučavanje plemstva dalmatinskih gradova obavila je Irmgard Mahnken 1960. studijom *Dubrovački patricijat u XIV. st.*,¹ izdanom u Beogradu 1960. godine. Na bogatoj građi dubrovačkog arhiva za XIII. i XIV. st. ona je načinila genealogije i povijesti obitelji svih poznatih dubrovačkih plemićkih rodova toga vremena. Time je stvoren čvrst temelj za njihovo dalje proučavanje.

Nakon više od trideset godina dubrovačkim plemićkim obiteljima pozabavila se Zdenka Janeković Römer u studiji *Rod i grad*, gdje je utvrdila strukturu plemićkih obitelji i odnose unutar obitelji u srednjovjekovnom Dubrovniku.²

Korak dalje u proučavanju gradskoga plemstva načinila je ista autorica monografijom *Okvir slobode*.³ U njoj je oslikan položaj dubrovačkoga plemstva u svim dimenzijama društvene stvarnosti kasnosrednjovjekovnoga Dubrovnika, od njegovih korijena,

mita na kojem počiva njegov društveni status, udjela u vlasti i odnosa s pučanima, pa do plemićkih simbola i službenih ceremonijala toga vladajućeg staleža, i to tako sveobuhvatno da dolazi do granice na kojoj počinje povijest svakodnevnice. Druga autorica, Zrinka Nikolić, pozabavila se najranijom fazom postojanja srednjovjekovnoga gradskoga plemstva u Dalmaciji, tzv. protopatricijatom, i na temelju oskudnih izvora nastojala ga je što bolje opisati.⁴ U prvom dijelu autorica je prikazala obiteljsku strukturu protopatricijata, utvrdila način funkcioniranja rodbinskih veza i nasljeđivanja te način funkcioniranja bračne zajednice i kućanstva, a u drugom je dijelu nastojala omeđiti protopatricijat prikazujući njegove odnose sa svim svjetovnim i duhovnim vlastima, da bi na kraju prikazala podjelu vlasti unutar same gradske zajednice.

* * *

Ovim radom želi se samo upozoriti na probleme pri proučavanju srednjovjekovnoga gradskoga plemstva u Dalmaciji, i to osobito na one probleme koje uzrokuje pomanjkanje izvora iz određenih faza tog razvoja.

No, počnimo od prvih tragova.

Već se u početku postavlja pitanje podrijetla, odnosno nastanka gradskoga plemstva. Za ta rana razdoblja dokumenti nam slabo mogu pomoći. Koliko srednjovjekovni *nobiles* vuku podrijetlo iz antičkih vremena, a koliko su novijeg datuma i kompleksnija postanja, pitanje je više ili manje uvjerljivih pretpostavki. Problem nastanka vladajućega gradskoga sloja nije riješen ni u talijanskim gradovima, gdje je sačuvana mnogo starija i brojnija građa nego u nas.⁵ Svakako je odgovor na to pitanje teško svediv na neko jednoznačno rješenje.

Plemstvo se u dalmatinskim gradovima spominje još prije doseljenja Slavena, odnosno Hrvata. Iz intitulacije pisma pape Grgura I. vidi se vrlo jasna slika gradskoga stanovništva: *presbiteribus, diaconibus et clero, nobilibus ac populo Jadere consistentibus et militibus*.⁶ Plemići se spominju i u najstarijim sačuvanim dokumentima nakon njihova doseljenja.⁷

Slijedi prvo razdoblje hrvatske povijesti za koje pisanih izvora ima samo toliko da svi stanu u jednu knjigu.⁸ Od toga se tek dio, istina veći dio, odnosi na dalmatinske gra-

⁴ Zrinka NIKOLIĆ, *Rodaci i bližnji, dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 2003.

⁵ Renato BORDONE, *Le «elites» citadine nell'Italia comunale, Melange de l'ecole Francaise de Roma*, tome 100, 1988./1., 47.

⁶ Frane BULIĆ, *S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni con la Dalmazia, Bullettino archeologico*, XXVII., 1904.

⁷ *Diplomatički zbornik*, 1. 44.

⁸ To je Franjo RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM 7, Zagreb 1877. Njoj treba pripojiti suvremenije izdanje istih isprava, *Diplomatički zbornik 1.* (ur. Jakov STIPIŠIĆ, Miljen ŠAMŠALović, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije 1.*

¹ Irmgard MAHNKEN, *Dubrovački patricijat u XIV. st.* Beograd, 1960.

² Zdenka JANEKOVIĆ-RÖMER, *Rod i grad*, Dubrovnik, 1994.

³ Zdenka JANEKOVIĆ-RÖMER, *Okvir slobode*, Zagreb – Dubrovnik, 1999.

dove. Međutim, taj dio najviše čine spisi crkvene provenijencije nastali u pojedinim samostanima, i oni nisu baš najprikladniji izvor za proučavanje plemstva. Premalo je izvora da bi se moglo bolje osvijetliti društvo pojedinih dalmatinskih gradova te obaviti sva ona istraživanja kakva se mogu obaviti u zemljama s većom količinom sačuvanih izvora (npr. u Italiji).

U nas se, uz ostalo, u rješavanje toga problema umiješao i nacionalizam XIX. st., i to s obje strane. Poznato je, naime, da je upravo pitanje romanstva i slavenstva dalmatinskih gradova bilo jedno od ključnih pitanja u definiranju nacionalnih interesa Hrvata i Talijana na istočnoj obali Jadrana te da je tu nastala bogata tzv. iredentistička historiografija.⁹ Povijest tih gradova obrađivana s obje strane uglavnom je svedena na pitanje etničke pripadnosti njihova stanovništva, što je dobrano zamutilo povijesna istraživanja. To je osobito važno za proučavanje plemstva jer je prema talijanskim povjesničarima načinjena podjela prema kojoj je gornji gradski sloj trebao biti romanski, a donji slaven-ski. Ta se podjela bila uvukla i u hrvatsku literaturu.

O romanstvu dalmatinskih gradova napisana je još prije jednog stoljeća cijela knjiga, ali na žalost pretenciozno. Konstantin Jireček,¹⁰ njezin autor, inače vrstan povjesničar, napisao ju je vjerojatno po narudžbi tadašnjih austrijskih vlasti, da bi se pokazalo da je romanski element u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima prevladavao.

Jirečku je relevantan samo broj slavenskih i romanskih imena te bi odnos među njima trebao bi biti pokazatelj romanstva i slavenstva u dalmatinskim gradovima.

Nakon tog djela nekoliko se autora potrudilo ispraviti Jirečekove netočnosti i sustavnije obraditi tu problematiku. Na prvom je mjestu svakako Petar Skok sa svojim lingvističkim studijama o romanstvu u Dalmaciji, u kojima nastoji pobiti neke od Jirečkovih tvrdnji.¹¹

Oslanjajući se na onomastiku, najveći dio Jirečkovih postavki pobila je u svojim radovima Vesna Jakić Cestarić. Ona je podrobnim lingvističkim analizama imena u dalmatinskim gradovima, napose u Zadru, utvrdila postojanje njihove posve drukčije etničke slike od slike koju donosi Jireček. Njegovu metodu o broju imena slavenskog ili romanskoga podrijetla, kao dokaz prevladavanja romanstva ili slavenstva, pobija dokazujući da u

Zagreb 1967. – u daljem tekstu DZ. I.).

⁹ S. Antoljak u opisu hrvatske historiografije o iredentističkoj historiografiji kaže: Nažalost ... glede ovakvog pristupa povijesti ... sve do danas se nije opširnije i konkretnije progovorilo u hrvatskoj historiografiji, Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, knj. 2. Zagreb 1992. 528.

¹⁰ Konstantin JIREČEK, *Die Romanen in den Städten des Mittelalters*, Wien 1901, 1903, 1904. prevedeno u *Zbornik Konstantina Jirečeka II*. Beograd 1962

¹¹ Petar SKOK, *Dolazak Slavena na Mediteran*, Split 1934; isti, Kako bizantski pisci pišu lična i mjesna imena slavenska, *Starohrvatska prosvjeta, nova serija*, I. 1927; isti, O simbiozi i nestanku Romana u Dalmaciji i na Primorju, *Razprave IV*. Ljubljana 1928; isti, Postanak Splita, *Anali historijskog instituta JAZU*, Dubrovnik 1952; isti, Postanak hrvatskog Zadra, *Radovi instituta u Zadru I.*; isti, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Toponomastička ispitivanja I. i II. dio*, Zagreb 1950.

istim obiteljima (uglavnom plemićkim) ima i romanskih i hrvatskih imena, pa prema tome imena očito ne mogu biti siguran etnički pokazatelj.¹² Već je u najstarijim dokumentima vidljivo da je hrvatski element u gradovima prodro do vrha društvene ljestvice, tj. do društvenoga sloja koji obrađuje ovaj rad. Tako su neki članovi patricijske obitelji Madijevaca ili Splicićanin Petar Crni, samo najpoznatiji primjeri koji uspješno opovrgavaju mišljenje da su Slaveni u gradskim središtima Bizantske Dalmacije samo težaci.¹³

Da je nepouzdan utvrđivati etničku pripadnost prema obliku imena ili prezimena (odnosno rodovskog imena) zapisana u dokumentima, pokazuju i primjeri koji se ovdje navode. Zanimljiv je primjer trogirske obitelji Stafileo, u kojoj je običan postolar Štafilčić kad se obogatio promijenio prezime u grčko Stafileo, što bi značilo vinova loza.¹⁴ Također brojne su genealogije plemićkih obitelji koje u jednoj generaciji imaju slavenska, a u drugoj romanska imena. Tako je u onim rodovima koji imaju romansko, a i u onima koji imaju slavensko rodovsko ime. Primjerice u Zadru članovi roda slavenskog imena Varkaša imaju osobna imena kao Rainerius, Pasquale, Tomadius ili Guido, a isto tako i Vidul, Barte, Desača i sl., a članovi roda romanskog imena Ginannis imaju osobna imena Vučina, Kreše, Buna, Lipa, Mišul itd, ali i romanska, odnosno kršćanska imena Pellegrinus, Ginnanus i sl. Takvih kombinacija romanskih i slavenskih imena bez ikakva reda izmiješanih susreće se baš u svim zadarskim rodovima pa prema tome oni doista ne mogu biti pokazatelj etničke pripadnosti. Još jedan prilog navedenome krasan je primjer na koji me je upozorio kolega M. Granić. Naime, u svojoj se prilično ozbiljno napisanoj obiteljskoj povijesti čuveni zadarski plemićki rod Benja poziva na prvog člana i nositelja roda, poznatog priora Dobronju.

Na prvi pogled to se i ne čini posebno zanimljivim, no ako se bolje razmotri veza između imena Dobronja i Benja, može se vidjeti da je to jednostavno prijevod hrvatskog imena na neki romanski jezik, tj. hrvatska riječ *dobro* prevedena na neku romansku jezičnu varijantu glasila bi *bene*, a nastavak *-nja* očito je prenesen s hrvatske na romansku varijantu, pa bi prema tome rodonačelnik obitelji *Benja* doista mogao biti *Dobronja* kojemu je ime kasnije prevedeno. Slučaj je još zanimljiviji ako bi se taj primjer shvatio kao model po kojem je nastao određen broj kasnije poznatih imena rodova.

Gradsko stanovništvo srednjega vijeka doista je rezultat simbioze novopristigloga slavenskoga, odnosno hrvatskoga življa i romanskih starosjedilaca, no u kojem omjeru

¹² Vesna Jakić CESTARIĆ, Antroponomastička analiza isprave zadarskog priora Andrije s početka X. st. *Onomastica Jugoslavica* 6/1976; ista, Ženska osobna imena i hrvatski udio u etnosimbiotskim procesima u Zadru do kraja XII.st. *Radovi Instituta za povijesne znanosti JAZU u Zadru* 21/1974; ista, Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, *Radovi Instituta za povijesne znanosti JAZU u Zadru* 19/1972.

¹³ N. KLAIĆ, Etnički odnosi u bizantskoj Dalmaciji od VII. do XII. st. *Jugoslavenski istorijski časopis*, 4. 1970. 27.

¹⁴ M. ANDREIS, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Trogir 2006. 26.

se to zbilno zasigurno neće nikada moći biti utvrđeno. To ovisi o brojnim čimbenicima i razlikuje se od grada do grada, ovisno o njihovim zemljopisnim, vojnim, strateškim i političkim odrednicama. U svima njima spominju se u najstarijim dokumentima plemići, no osim u Zadaru, toliko malobrojni da se iz tih nekoliko osobnih imena ne mogu izvoditi čvršći zaključci.

Zadar je bio najjači grad u provinciji i vjerojatno su pridošlim barbarima njegovi bedemi doimali impozantno i zastrašujuće.¹⁵ Ostali dalmatinski gradovi (osim isuviše skućenoga Trogira) bili su ili porušeni ili tek netom stvorena pribježišta. Grad opkoljen jakim zidovima, više otok, nego li kopneni grad, osvojiv jedino uz pomoć mornarice, koji je uz to bio opkoljen mnogim otočićima kao sigurnim pribježištima, bio je osvajačima nesavladiva prepreka. Stoga se može pretpostaviti da je Zadar najbolje podnio slavenski val doseljenja, pa je imao i najbolje preduvjete za očuvanje starog romanskoga stanovništva.¹⁶ U njemu se spominju gradski plemići (*nobiles*) već u prvim sačuvanim dokumentima, još 986.,¹⁷ ali i nazivi *maiores* i *minores*, kako se nazivaju oni koji plaćaju veći odnosno manji porez.¹⁸ Jedan od važnih preduvjeta razvoja zadarskoga plemstva svakako je i činjenica da je Zadar bio središte bizantske uprave te da je uloga Zadrana u bizantskom činovništvu bila od nemale važnosti, a u drugim gradovima nije bilo tako. Isto tako taj je grad također zadržao svoj ager, relativno plodan i veći nego što su imali drugi gradovi u to doba. Stoga bi se moglo govoriti o dva izvora moći gornjega gradskoga sloja: činovnički status i zemljišni posjed.

Situacija je u Splitu bila sasvim drukčija. On je bio refugium za izbjeglice iz Salone. Split čuva tradiciju prema kojoj su tamošnji plemići salonitanskoga podrijetla,¹⁹ čime bi splitsko plemstvo predstavljalo kontinuitet iz antike. No, česta nazočnost hrvatskog vladara, koji je već u IX. st. polagao dokument na oltar splitske crkve, kako je to bio običaj prema tadašnjem pravu, a u X. je stoljeću mogao u tom gradu sazivati svoje sabore, po-

kazuje da on tu nije stranac te da je barijera između toga bizantskoga grada i hrvatskoga zaleđa bila vrlo fluidna.²⁰ Stoga bi se moglo zaključiti da je u slavenskoromanskoj simbiozi u Splitu slavenski element imao većeg udjela nego u Zadru.

Prema tome, bez obzira jesu li patriciji iz Salone prešli u Split ili ne, priljev i utjecaj hrvatskoga zaleđa morao je biti prejak da bi taj salonitanski patricijat mogao biti dominantan pri oblikovanju gornjega sloja srednjovjekovnoga splitskoga društva. No o njemu su izvori iz razdoblja prije XII. st. vrlo oskudni. U Splitu se spominju *nobiles* prvi put još 1069.²¹ Tu je poznati prior Prestancije te njegov sin, splitski nadbiskup Pavao. Kasnije Prestancija zamjenjuje neki Nikodem, a zatim se ponovno vraća član Prestancijeve obitelji, njegov sin Zirno. Moglo bi se govoriti o dvije struje koje se na čelu grada bore za vlast: jedna je ona Prestancijeve obitelji, a druga je struja ona koja je postavila spomenutog Nikodema.²² No to je uglavnom sve.

O plemstvu u drugim komunama još se manje zna.

Trogirska ranija povijest uglavnom je ostala nepoznata. Samo središte grada, bez obzira na pogodni strateški položaj, premalo je da bi se sačuvalo izolirano. Stoga je teško pretpostaviti da bi tako malo središte moglo izbjeći priljev većeg broja hrvatskoga življa u grad i njihovu simbiozu. Rušenje Trogira 1123. ili 1171.²³ zasigurno je utjecalo na njegovu društvenu strukturu. Trogirani su nakon rušenja, prema Luciusu, prebjegli u Split. Ponovno naseljavanje Trogira vjerojatno je prilog prekidu s antičkom tradicijom i stvaranju barem dijelom novoga stanovništva, a time i patricijata drukčijeg podrijetla od prethodnoga patricijata. U Trogiru se u ono nekoliko dokumenata koji su sačuvani spominju *boni homines* (1033.),²⁴ zatim *nobiles*, tj. trogirski plemići (1064.),²⁵ te *cives maiores et minores* (1097.).²⁶

Na Rabu se još u dokumentu iz 1018. ne spominju plemići, nego samo *clerus et populus*.²⁷ No već 1059. pri osnivanju samostana navodi se uz biskupa i priora narod (*populus*) koji se dijeli na *nobiles* et *ignobiles*, te na *maiores et minores*.²⁸ To bi značilo da je u to doba društvo već bilo toliko raslojeno da se pored običnog puka (*minores* ili *ignobiles*) pojavljuju oni malo bolji (*maiores*), a da oni najbolji, vjerojatno najbogatiji, već donekle izdvojeni, nose plemićki naslov *nobiles*. No, usprkos prevladavajućoj romanizaciji

²⁰ DZ.I. 23

²¹ *Valica prior cum suis nobilibus cunctis*. DZ.I. 110

²² Grga NOVAK, *Povijest Splita I*, Split 1952.

²³ Ivan LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, Split 1979. 103–105.

²⁴ DZ.I. 67.

²⁵ DZ. I. 99.

²⁶ DZ. I. 208.

²⁷ DZ.I. 54.

²⁸ DZ. I. 85.

¹⁵ Mate SUIĆ, Prolegomena urbanizmu antičke liburnije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 2/1960–61. 91.

¹⁶ Koji je status Zadar tada imao najbolje pokazuje podatak iz *Translatio beati Grisogoni*. Naime analizom ovog spisa vjerojatno iz IX.st. M. Ančić je prvi uočio da se u njemu područje Zadra naziva Jadertina provincija. Ne ulazeći u analizu tog pojma, niti procjenjujući radi li se doista o nekom većem području koje se na određen način sačuvalo od barbarskog osvajanja, na što bi ukazivo naziv, ili je to tek slobodnije korištenje pojmova od pisca *Translatio*, mogli bismo samo pretpostaviti da je zadarsko područje za ondašnje ljude predstavljalo posebnu, a vjerojatno i u određenoj mjeri autonomnu, cjelinu. Mladen ANČIĆ, *Translatio beati Grisogoni martyris* kao povijesno vrelo, *Starohrvatska prosvjeta*; 25/ 1998; 133. Nada KLAJIĆ, Ivo PETRICIOLI, *Prošlost Zadra II*, 63–66. (u daljem tekstu: KLAJIĆ-PETRICIOLI, n dj.)

¹⁷ *Diplomatički zbornik* 1. 44.

¹⁸ KLAJIĆ-PETRICIOLI, n dj. 84.

¹⁹ Željko RAPANIĆ, Prilog proučavanju kontinuiteta u Salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXIV. Split 1971. 189–217.

na tom otoku²⁹ u isto vrijeme (1070.) pojavljuje se i hrvatski element, vjerojatno već dobrano nazočan na tom otoku, te se spominju *parochie seu iuppe*,³⁰ što bi moglo pretpostavljati i postojanje župana, odnosno dijela gornjega gradskoga sloja koji nije samo romanskoga, nego i hrvatskoga podrijetla.³¹

O gornjem društvenom sloju na Braču susreću se tek pabirci. Ima jedna isprava iz 1077. kojom je kralj Zvonimir dao Bračanima pravo trgovanja i u njoj se spominu brački plemići (*nobiles*). No ta se isprava smatra falsifikatom.³² S većom sigurnošću može se govoriti o bračkom plamstvu od 1111. godine, kada se u jednoj darovnici spominju na Braču dva tamošnja plemića, i to poimenično (*nobiles viri Georgius Jurievich et Ciprianus Pobr nich*).³³

Nema ni jedne sačuvane isprave do 1100. koja se odnosi na Hvar, a kamo li da bi se spominjalo plemstvo, pa se stoga za to najranije razdoblje o društvenoj strukturi Hvara ne može ništa reći. Tek se u prvoj polovici XII. st. spominje na Hvaru župan Guhalis³⁴ što nije dovoljno ni za kakav ozbiljniji zaključak. Šezdesetih godina XII. st. jedno papino pismo nalaže Hvaranima, i to knezu i svim plemićima tog otoka (*comiti et universis nobilibus Phare*), da čuvaju svoga biskupa.³⁵

Dubrovnik premda za kasnije razdoblje ima najbogatiju arhivu, za to rano doba gotovo da nema dokumenata. Tek jedna sačuvana isprava iz 1023., koja govori o osnivanju samostana na Lokrumu, spominje i dubrovačko plemstvo,³⁶ i to je sve. I. Mahnken kaže da se u Dubrovniku plemstvo može sustavno pratiti tek od XIII. st.³⁷ pa se prema tome malo može reći o društvenoj strukturi toga grada iz ranijih razdoblja pa i o protopatricijatu koji bi trebao biti njezin gornji sloj.

Pred onima koji istražuju gradsko plemstvo pojavljuje se u sačuvanim ispravama iz ranog razdoblja niz osobnih imena. Nemoguće je među njima povući crtu razdjelnicu između gornjega sloja (tzv. protopatricijata) i običnoga građanstva. Ta bi crta trebala proći između imena osoba koje se u raznim ulogama pojavljuju u ranim ispravama i podijeliti ih na one koji pripadaju plemstvu i one koji to nisu. No to se prema današnjim spoznajama ne može načiniti. U protopatricijat u prvoj fazi sigurno pripadaju pojedini priori koji su domaći ljudi, dio osoba na različitim funkcijama bizantske vlasti u gradu i pokrajini te naravno oni koji uz svoje ime imaju titulu *nobilis*.

²⁹ Petar SKOK, *Romanstvo i slavenstvo na otocima* 56–60.

³⁰ DZ. I. 124.

³¹ DZ. II. 150. 1177–78.

³² DZ. I. 159.

³³ DZ. II. 21.

³⁴ DZ. II. 61.

³⁵ DZ. II. 121. 1168/69.

³⁶ DZ. I. 63. 80.

³⁷ I. MAHNKEN, n dj. 7.

Moglo bi se nadalje pretpostaviti da su i suci pripadali plemićkoj klasi,³⁸ a isto tako i tribuni, koji su zadržavali titulu i nakon isteka mandata te su s vremenom postali skupina u gornjem gradskom sloju.³⁹ No, bilo bi neznatno sve činovnike nazvati protopatricijatom jer tada gornji sloj gradskoga društva nije bio zatvoren samo prema tome nije isključivo ni povjerena sva vlast, odnosno sve upravne funkcije u gradu. Zsigurno se među nositeljima pojedinih funkcija nalaze i ugledniji građani koji nisu, a možda i neće postati *nobiles*. Sve te osobe, bili plemići li ne, susreću se u dokumentima uz gradskoga priora i biskupa vjerojatno kao pratnja ili možda neko neformalno savjetodavno tijelo. Moglo bi se pretpostaviti da je većina onih koji su nosili određene časti bila birana iz redova gornjega gradskoga sloja. No, od te pretpostavke ne može se načiniti i sljedeći korak u spoznavanju.

Teškoća se javlja, kako je već spomenuto, kad se pokušavaju utvrditi rodovi toga protopatricijata u pojedinom gradu. Iz tih oskudnih dokumenata do 1102. jedino je za Zadar povjesničarima uspjelo načiniti genealoško stablo najvažnije plemićke obitelji toga vremena u Dalmaciji, čuvenih zadarskih Madijevaca. Pored malobrojnosti izvora osnovni problem jest to što tada nisu postojala ustaljena prezimena, nego tek pokoji spomen očeva imena. Stoga nam ono što nazivamo protopatricijatom u našim dalmatinskim gradovima u početku izgleda kao skup nepovezanih osobnih imena.

U dokumentima se u to vrijeme pojavljuje već spomenuti pojam, »boni homines«. Literatura pokazuje da se oni pojavljuju diljem Europe i predstavljaju kontraverzni problem historiografije uopće. Neki ih smatraju podrijetlom iz rimske epohe, i nastavljačima nekadašnjih službenika *decuriona*. Susreće ih se od Justinijanovih odredaba te vizigotske i merovinške legislative do dokumenata kasnijih stoljeća u Francuskoj ili Njemačkoj. Često se poistovjećuju s pojmovima *sapientes, meliores, prestantiores, nobiles, honores* itd. U dokumentima se pojavljuju u raznim ulogama. Najčešće kao posrednici u javnim suđenjima, u odnosima građana sa zemljišnim gospodarom, u privatnim arbitražama i sl., no nikad kao službene osobe nego samo kao osobe od povjerenja.

U Italiji ih se susreće među plemićima i među pučanima, a postoje i pretpostavke da su u Italiji možda bili prethodnici komunalnog ustroja i prvih komunalnih činovnika, konzula, no budući da se susreću i kasnije, sve do XIII. st., ta pretpostavka nije vjerojatna.⁴⁰ U tom ozračju trebali bismo promatrati tu kategoriju i u nas. Ne bi bilo uputno govoriti o njima kao o međustaležu ili pak o budućim plemićima. Međutim, prema funkcijama na kojima ih se susreće dobiva se dojam da su im vrlo blizu.

³⁸ To kaže Mayer pri opisu uloge priora i sudaca i poziva se na Splitski statut (Splitski statut, II.37.) No splitski je statut znano mlađeg datuma (Ernest MAYER, *La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane*, Parenzo 1907. 376.)

³⁹ Zrinka NIKOLIĆ, Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću, *Zbornik Odsjeka povijesnih i društvenih znanosti HAZU* 23/2005 3.

⁴⁰ Walter GOETZ: *Le origini dei comuni italiani* (capitolo III. »Boni homines«), Milano 1965 47–56.

U ispravama se također spominju u ulozi savjetodavaca uz priora i biskupa pa stoga neki autori drže da su doista bili plemići.⁴¹ Vjerojatnije je, međutim, da su, kao i u drugim djelovima Europe, oni bili članovi savjetodavnih tijela, povjerenstava ili pak arbitražni suci koji se prema potrebi pozivaju i nakon završenoga posla raspuštaju.

Stoga smatramo da ni u nas ne bi bilo uputno stvarati od njih posebnu društvenu kategoriju. Ipak, budući da ih se u dokumentima susreće u društvu gornjega gradskoga sloja, može se s velikom vjerojatnošću reći da su, bez obzira imaju li u tom trenutku titulu *nobiles* ili ne, boni homines birani među plemićima ili onim gradskim uglednicima od kojih će, barem jedan dio, to uskoro i postati. Bilježnički spisi u nas spominju *boni homines* kao arbitražne suce još u XIV. st, a čine ih najčešće ugledni gradski plemići.⁴²

Posebno bi bilo važno utvrditi gospodarsku osnovu na kojoj je temeljio svoju moć prvi gornji sloj srednjovjekovnoga gradskoga društva. Poznato je da prva obrtnička i pogotovu trgovačka djelatnost nastaje u obiteljskom krugu, što daje plemićkim obiteljima posebnu važnost za gospodarski život komune. Isto tako se zna da je najveći dio trgovačkoga kapitala i trgovačkih društava povezan uz pojedine plemićke obitelji.

No zbog vrlo oskudnih podataka za ranija razdoblja u nas, teško je u izvorima naći odgovarajuće primjere. U Zadru, za koji ima najviše podataka, već je rečeno, jedan dio moći tamošnjega patricijata leži u obnašanju funkcija u bizantskoj upravi na razini cijele pokrajine Dalmacije. No, bilo bi presmiono zaključiti da je sudjelovanje u upravi ujedno i glavni izvor njihova bogatstva ili da je ono stvorilo zadarski patricijat, jer moglo bi biti i obrnuto, tj. da se bizantska vlast oslanjala na već postojeći bogatiji sloj u gradu. U drugim gradovima bizantsku upravu morao je činiti vrlo mali broj ljudi, pa se stoga može pretpostaviti da to nije bio odlučujući čimbenik u određivanju materijalne osnove gradskog vrha. Budući da podataka o trgovini iz tog vremena nema, premda mislimo da je zasigurno postojala, preostaje kao glavni oslonac bogatstva gornjega gradskog sloja zemljišni posjed koji je ovisio o veličini pojedinog gradskog distrikta.

Moglo bi se zaključiti da je prva faza u razvoju patricijata vezana isključivo za Zadar koji ima dovoljno dokumenata da se o vodećoj gradskoj skupini u ranosrednjovjekovnom gradu mogu donijeti i neki zaključci kao o društvenom sloju. O društvenoj strukturi svih ostalih gradova, pa tako i njezinom gornjem sloju, ne da se ništa konkretno zaključiti. No i za Zadar se može posložiti genealogija i povijest tek jednog roda, Madijevaca, koji su više stoljeća obnašali najviše dužnosti u bizantskoj Dalmaciji.

Sva ostala imena koja se pojavljuju u dokumentima ne daju se svrstati ni u određeni rod, a najčešće niti u određenu društvenu skupinu.

⁴¹ Mayer, n dj. 381.

⁴² U zadarskim bilježničkim spisima povremeno se pojavljuju zabilješke o arbitražama i arbitražnim sucima koji se nazivaju *boni homines*. Najčešće su to zadarski plemići.

* * *

Kolomanovim dolaskom na vlast nad dalmatinskim gradovima 1105. godine politički se kontekst u priobalju mijenja. Koliko je ta politička prekretnica važna za razvoj gradova uzduž naše obale još bi trebalo detaljnije proučiti. Zasigurno nije nevažna činjenica da se prvi hrvatsko-ugarski kralj odrekao tributa koji su gradovi plaćali kraljevskom fisku još od druge polovice IX. st. te da je prestao uzimati taoce od građana, što su njegovi hrvatski prethodnici radili, kako to jasno zasvjedočuje prisega tadašnjega bana i zadarskoga kneza Kledine.⁴³ Iz navedenoga se može naslutiti rađanje novih odnosa između središnje i lokalne vlasti.⁴⁴ Nova je politika morala donijeti određeno gospodarsko olakšanje gradovima pa je kao takva dala prilog stvaranju onih preduvjeta koji će svi zajedno usko rezultirati rađanjem komunalnoga društva i nastankom snažnoga gornjega društvenog sloja kao vodećeg nositelja toga pokreta.

Na toj povijesnoj prekretnici nestaje najvažniji patricijski rod iz prethodnoga razdoblja, zadarska porodica Madijevaca. Čini se da je već u drugoj polovici XI. st. nekoliko zadarskih obitelji odlučilo ne dopustiti Madijevcima da ponovno steknu privilegirani položaj kakav su uživali u prvoj trećini stoljeća. Tu bi se mogao pretpostaviti sukob unutar gradskoga plemstva. Krajem XI. st. dokumenti spominju barem šest obitelji čiji su članovi također bili priori i koji su vjerojatno bili jaka opozicija Madijevcima.⁴⁵ To bi značilo da nije Kolomanov dolazak učinio kraj Madijevcima nego se to dogodilo već ranije. Možda je znakovit podatak u tom pravcu da je hrvatskog bana i zadarskog kneza Kledinu pri dolasku u Zadar dočekao, ne zadarski prior, već strarac Vitača *nekadašnji prior*⁴⁶ koji je vjerojatno tada bio na čelu grada. To bi moglo upućivati na odsutnost vrhovne vlasti u gradu, a to pak na mogući interregnum u gradu u tom trenutku, o kojem ništa ne znamo.

Svakako je zanimljivo da se nakon prestanka vladanja moćnih Madijevaca u Zadru nije pojavio na čelu grada drugi rod koji bi ga zamijenio, nego se umjesto njega u gradskom vrhu tada počinje oblikovati gornji sloj u kojemu se već mogu prepoznati neke kasnije poznate obitelji.⁴⁷ To su prvi tragovi pojedinih gradskih patricijskih rodova koji će

⁴³ DZ. II. 393. Ovdje prihvaćam antitiranje te isprave od 1116 koja se navodi u DZ. na 1105. koje je objasnio M. Ančić, M. ANČIĆ, Kolomanov put 80.

⁴⁴ Najčešće citirana kao obrazac tih novih odnosa jest isprava poznata pod imenom *privilegij po tipu trogirskom*. DZ. II. 19. iz 1108.

⁴⁵ Z. Nikolić smatra čak da nije vjerojatno da dolaskom Kolomana Madijevci još uvijek nisu bili izgubili svoj nekadašnji značaj. Zrinka NIKOLIĆ, Madijevci... 5

⁴⁶ *veteranus prior*, DZ. II. 393. 1116–1117.

⁴⁷ Tako se već 1107. pojavljuje ime Nosdranna, zasigurno predak budućih Nozdronja, inače podrijetlom iz hrvatskog plemićkog roda Draganića, N. Klaić-I. Petricioli, Prošlost Zadra II. 217. DZ. II. 18; Georgius de Zadolinis, Johannis de Butoano, DZ. II. 27. zatim Ferre, Sloradisi, Vitače, Lemeši i td. sve imena budućih zadarskih srednjovjekovnih rodova.

se potpuno razviti u sljedećem, XIII. st. Sličan se proces može pretpostaviti i u drugim dalmatinskim gradovima za koje iz toga vremena nije sačuvano više podataka.

Da bi se taj proces oblikovanja patricijata u pojedinim komunama, čak i onima koje imaju bolje sačuvanu građu za to razdoblje, mogao opisati, izvori su više nego nedovoljni.

Tek će četrnaesto stoljeće i njegova znatno opsežnija građa u određenoj mjeri taj nedostatak nadoknaditi.

Ipak je pojava rodovskih imena omogućivala da se brojne osobe do tada spominjane u izvorima kojima nije bila poznata rodovska pripadnost, sada povežu rodbinskom vezom. No taj proces oblikovanja rodovskih imena nije se odvijao ni približno istodobno u svim komunama. Primjerice u Zadru se plemićka prezimena pojavljuju već u XII. st. i konačno su definirana u sljedećem stoljeću, a u nekim manjim komunama, kao primjerice na Korčuli, rodovska imena ne pojavljuju u svojoj konačnoj verziji još više od dva stoljeća, pa ih nema ni u prvoj polovici XV.st. Što je još gore, za manje komune iz toga razdoblja, kako je već navedeno, uopće nema sačuvanih arhivalija pa se ni za tu fazu u razvoju, u kojoj se oblikuju plemićki rodovi s konačnim imenima, skoro gotovo ne može reći. Takve su komune npr. Hvar, Brač, Nin, Rab, Skradin, Šibenik itd.

Općenito gledano, za XII. st. sačuvana je znatno veća količina građe nego za ranija razdoblja. Broj dokumenata iz dalmatinskih gradova veći je za to stoljeće, nego za sva prethodna stoljeća zajedno. Budući da nije poznato da su u dalmatinskim gradovima u opisanim zbivanjima početkom XII. st. nastale neke revolucionarne društvene promjene koje bi izmijenile gornji gradski sloj, može se zaključiti da su se iz nekadašnjega protopatricijata bez imena roda pojavili u XII. st. prvi poimenice poznati plemićki rodovi. Nesumnjivo je da su ti rodovi tada samo potomci prije spominjanih gradskih plemića, ali tada s rodovskim imenom. No, usprkos brojnosti dokumenata u XII. st., ne može se utvrditi veza bilo kojeg od poznatih imena iz prethodnog razdoblja s njegovim potomkom koji u tom stoljeću nosi rodovsko ime.⁴⁸ Isto tako ta je količina izvora nedostatna da bi se rekonstruiralo širenje pojedinih rodova i njihova zemljišnog posjeda, njihovo gospodarsko jačanje, sve veće sudjelovanje u trgovini, te napose, udio svakoga od njih u gradskoj vlasti.

Vjerojatno se u tom trenutku javila potreba za legitimnošću plemićke vlasti nad komunom.

Tako se zadarski plemići vežu uz samostan Sv. Krševana kao njegovi patroni, tj. onaj tko želi dokazati pripadnost starim plemićkim obiteljima, taj to radi pozivanjem na svoje pretke kao patrone samostana Sv. Krševana. Time se zapravo vezuje za čuvenu obitelj Madijevaca koja je vladala ovim gradom i bila usko povezana s tim samostanom. Vjero-

jatno se iz istih razloga plemići Brača pozivaju na patronatstvo nad Sv. Ivanom u Povljima, a svi plemići Trogira na patronatstvo nad crkvom Sv. Barbare u Trogiru. U Splitu, kako je već spomenuto, tradicija je nešto drukčija.

Tamošnje se plemstvo nastoji legitimirati povezujući svoje podrijetlo s plemstvom iz porušene Salone.

Nekako istodobno s oblikovanjem imena gradskih patricijskih rodova, počinje se javljati i novi način gradskog ustroja poznat pod nazivom komuna. Oni preduvjeti koje je stvorio Kolomanov dolazak i zasigurno utjecaj s druge strane Jadrana, gdje se već razvio komunalni svijet, rezultirali su početkom oblikovanja komuna. Premda se ne može govoriti o neposrednoj vremenskoj povezanosti između početka nastanka komunalnoga društva i pojave ustaljenih imena kod pojedinih plemićkih rodova, napose ne u slabije razvijenim komunama, takvu je shemu zbog orijentacije korisno postaviti.

Tek bi podrobnija istraživanja trebala dati odgovora o ulozi plemstva u novom gradskom komunalnom ustroju.

Posebno bi bilo zanimljivo pratiti širenje zemljišnoga posjeda plemstva izvan gradskog distrikta, što se, međutim, zbog nedovoljne količine izvorne građe za XII. i XIII. st. još ne može napraviti.

Možda se najljepši prikaz nastajanja komune vidi na splitskom primjeru opisanom u najstarijoj hrvatskoj kronici, »Historia salonitana« Tome Arhidakona. Ona pokazuje kako se dalmatinsko društvo od XII. st. mijenjalo i u tom procesu susretalo s nizom problema, rješenje kojih je nalazilo s druge strane Jadrana u komunalnom pokretu talijanskih gradova na Apeninskom poluotoku.⁴⁹

U Tome Arhidakona spominju se brojna imena tada vodećih i uglednih Splitsana. Tada su još uvijek češći patronimici ili nadimci, nego već definirana imena rodova, pa se tek mali broj imena mogže svrstati u kasnije poznate srednjovjekovne splitske plemićke rodove. Među takve se mogu navesti Lucari, Cindro, Madius, Dušica, Grisogono i još neki.

U Zadru je u to doba politička sudbina odredila tijek društvenog razvoja, prije svega komunalnoga sustava, a zasigurno i vladajućega plemićkoga staleža. Nakon niza pobuna protiv Venecije u zadnjoj četvrtini XII. st., slijedilo je početkom XIII. st. križarsko razaranje grada i njegovo potpadanje pod mletačku vlast. Time je u Zadru prekinut proces nastanka autonomnih komunalnih organa vlasti. Bilo bi zanimljivo znati u kojim je plemićkim obiteljima nova mletačka vlast našla oslonca, a koje su joj predstavljale oporbu. To bi bilo važno znati i za zadarske pobune, za pobunu sredinom XIII. i za pobune u XIV. st. No, usprkos nesklonim političkim okolnostima društveni se proces raslojavanja građanstva i oblikovanja gornjega sloja i u Zadru nastavio. O tome možda najbolje svjedoči nastanak popisa zadarskog plemstva iz 1283. koji je sačuvan u kamenoj škrinji

⁴⁸ Jedan od više-manje uspješnih pokušaja načinio je i Mario-Nepo Kuzmanić u svom o splitskom plemstvu. Mario-Nepo KUZMANIĆ, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Split 1998.

⁴⁹ Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, *Regimen latinorum* arhidakona Tome u teoriji i praksi, *Toma Arhidakon i njegovo doba*, Split 2004. 161 i dalje.

zadarskog sveca, zaštitnika grada, Sv. Šime. Taj popis zaokružena je cjelina plemićkoga staleža s imenima svih onih rodova koji će u XIV. st. i dalje predstavljati zadarski patri cijat. To je dakle rezultat dvjestogodišnjega procesa raslojavanja gradskoga društva i oblikovanja gornjega sloja u Zadru. No razvojni put tih rodova do popisa 1283.⁵⁰ ne može se rekonstruirati zbog oskudnih podataka. Do tog popisa za neka rodovska imena nije bilo poznato da su pripadali u zadarsko plemstvo,⁵¹ a za dio njih ne može se reći nešto više. No ipak taj popis čini najpotpuniju sliku zadarskoga srednjovjekovnoga plemstva koje će kasnije u drugoj polovici XIV. st. doseći vrhunac.

Do sredine XIII. st. zbog srazmjerno oskudne građe teško je pratiti proces postanka dubrovačkoga patricijata jer začeci društvenog raslojavanja potječu iz mnogo ranijih vremena. No, od druge polovice XIII. st. za Dubrovnik je sačuvano najviše arhivske građe pa se tako oblikovanje patricijata može vrlo detaljno pratiti bar u njegovoj završnoj fazi. Zahvaljujući I. Mahnken i njezinoj već spomenutoj temeljitoj studiji mogu se za razvoj gornjega društvenoga sloja u ovom gradu iznijeti neke osnovne smjernice.

Tako se sa sigurnošću može reći da se povijest dubrovačkoga patricijata mora spoznavati kroz dubrovačku trgovinu, a ne na temelju zemljišnog posjeda. O zemljišnom posjedu pojedinih patricijskih rodova podaci su vrlo oskudni pa se upravo zbog nedostatka većega zemljišnoga posjeda razvija dubrovačka trgovina. Stoga su upravo snažnije trgovačke obitelji činile vodeći društveni sloj u gradu, iz kojeg je kasnije potekao patricijat. Tom sloju pripadala je ona vlastela koja je vodila karavansku trgovinu sa Srbijom, Bosnom, a kasnije i s Ugarskom, te imala udjela u vlasti nad tamošnjim rudnicima iz kojih je rudu izvozila u Italiju, a odande donosila talijansku robu, zatim ona vlastela koja se bavila pomorskom trgovinom s udaljenim krajevima kakvi su bili Carigrad, Palestina, Aleksandrija, Napulj i Španjolska. Većina dubrovačkih rodova toga sloja kombinirala je pomorsku i kopnenu trgovinu, pretežito se baveći jednim ili drugim.⁵²

Za opisane tri komune: Split, Zadar i Dubrovnik mogu se utvrditi barem osnovne odrednice razvoja gradskoga plemstva u XIII. st., za ostale komune, bilo one antičkoga podrijetla, kao što su Trogir i Rab, ili one hrvatskoga podrijetla kao što su Nin, Knin, Skradin, Šibenik itd., ne može se o gornjem gradskom sloju iznijeti nikakav konkretniji zaključak, nego tek analizom skromnih izvornih podataka pokušati utvrditi analogiju s poznatim društvenim procesima u spomenutim gradom bogatijim komunama.

U XIV. st., kad se pojavljuje veća količina spisa, oblikovanje patricijata već je završen društveni proces. Još mu početkom toga stoljeća nedostaje samo ispred imena titula

»ser« i zatvaranje u veliko vijeće. Titula »ser« ustaljuje se najprije u spisima najvećih komuna do sredine XIV.st., a u slabije razvijenim komunama do kraja tog stoljeća.

Istodobno će se odviti i zatvaranje u veliko vijeće. Stoga bi se moglo reći da je ta veća količina sačuvanih spisa što se tiče razvoja gradskoga plemstva stigla prekasno, kad je sve već bilo gotovo. Tek jednim malim dijelom građa iz XIV. st. može pripomoći u rješavanju nekih problema vezanih uz gradsko plemstvo u prethodnim razdobljima kad građe nije bilo dovoljno. Ipak, najveći dio rješenja iz povijesti gradskoga plemstva u Dalmaciji za razdoblje prije XIV. st. ostat će zauvijek izgubljen.

* * *

Povećanje sačuvane arhivske građe u XIV. st. pruža, međutim, mogućnost, premda malo kasno, širih istraživanja dalmatinskoga plemstva. Tek tada se za one gradove koji posjedu bogatiju izvornu građu mogu načiniti povijesti pojedinih rodova, utvrditi njihovo gospodarsko stanje te društveni i politički položaj u komuni. Međutim, ako se spomenuta veća količina spisa iz XIV.st. promotri po pojedinim gradovima, slika ni tada neće biti zadovoljavajuća. Navedeno povećanje sačuvane građe za neke je komunalne arhive znatno, a neke komune ga uopće nemaju. Tako Zadar i napose Dubrovnik imaju za XIV. st. zavidno bogat arhivski fond, za njima daleko zaostaju Split, Trogir i Korčula, a sve ostale dalmatinske komune, bilo antičkoga ili hrvatskoga podrijetla, nemaju sačuvane srednjovjekovne arhive, nego samo određeni broj pojedinačnih dokumenata.

Zadar još za kraj XIII. i prvu polovicu XIV. stoljeća ima sačuvanih tek nekoliko svežnjica bilježničkih spisa⁵³ te po koji dokument iz toga razdoblja u drugim fondovima (npr. u *Datio et incantus*, ili u *Magnifica comunita*⁵⁴). Građa se naglo povećava za drugu polovicu XIV. st., od kada ima sačuvanih desetak ovećih svežanja bilježničke građe što je, osim Dubrovnika, najveća i najvažnija količina arhivalija za to stoljeće.⁵⁵

Uz nju je sačuvano još pet kutija spisa općinskoga suda (*Curie maior*), te jedna kutija Pomorskoga suda (*Curia consulum et maris*).

Dubrovački arhiv ima znatno više građe za XIII. st. nego ostali gradski arhivi. Njegove serije, kao Kneževe odredbe (*Precepta Rectoris*), Dugovi notarije (*Debita notariae*), Oporuke (*Testamenta*); Razni zapisi kancelarije (*Diversa cancelarie*), Carinarnica (*Dohana*), započinju u XIII. st., a neke, kao Isprave i akti (*Acta et diplomata*) i prije toga doba.⁵⁶ Također to je najbogatiji arhiv i za XIV. st.

⁵³ Ti najraniji bilježnički svežnjici objavljeni su u tri sveska kao *Spisi zadarskih bilježnika, I, II, III*. Zadar 1959, 1969, 1977.

⁵⁴ Najstariji dokumenti arhivskog fonda *Magnifica comunita di Zara*, nedavno su objavljeni pod s prevedenim naslovom, R. LELJAK, *Inventar fonda Veličajne općine zadarske*, Zadar 2006.

⁵⁵ Od bilježničke je građe iz druge polovice XIV.st. objavljen tek jedan svežanj. To je bilježnik Andreas de Canturio iz 1355–56, a objavio ga je R. Leljak u dvije knjige (*Andreas Petrov iz Cantua*, sv. I. 2001, sv. II. 2003).

⁵⁶ Veći dio građe za XIII.st. je do sada objavljen.

Za Split, Trogir i Korčulu do dolaska Venecije ima tek nešto bilježničkih spisa i fragmenata općinskih spisa.

Splitski arhiv sadrži za srednjovjekovno razdoblje oko pet kutija građe, i to najvećim dijelom bilježničkih spisa. Zanimljivo je da se u tako maloj količini sačuvalo čak osam svežnjica inače rijetke vrste građe, financijskih spisa komune, što omogućava uvid u tadašnje prihode i rashode općine, te dva svežnjica spisa *Odluka velikog vijeća* splitske komune, koji, osim za Dubrovnik, ni u jednoj općini nisu sustavnije sačuvani.

Pored *Trogirskih spomenika*, M. Barade, koji iz razdoblja od zadnjih desetljeća XIII. do prvih desetljeća XIV. st.⁵⁷ u trogirskom arhivu čuvaju se samo dvije arhivske kutije građe iz XIV. st., i to jedna kutija općinskih spisa (uglavnom sudskih poziva), a druga kutija bilježničkih spisa. Poznavajući rad bilježničke službe u dalmatinskim gradovima, može se zaključiti da je ta sačuvana količina zasigurno vrlo mali dio spisa nastalih u to vrijeme u Trogiru.

Za Korčulu je sačuvano oko pet kutija građe. Pola od te građe jesu bilježnički spisi, a druga su polovica općinski spisi, tj. najvećim dijelom sudski spisi. No i ovdje je, kao u Splitu, sačuvano tri svežnjica vrlo rijetkih računskih spisa te tridesetak listova *Odluka velikog vijeća*.

Pogledom na taj popis sačuvane građe, očito je da je velik dio spisa tijekom vremena propao. U svim općinskim arhivima (osim dubrovačkoga) nedostaju brojni dokumenti vezani uz političko djelovanje komune i, možda najvrjednije, gradske privilegije.

Nedostaju uglavnom dokumenti upravnih institucija komunalnih vlasti i tek nam bogata arhiva brojnih institucija dubrovačke komune pokazuje koje su sve vrste spisa u arhivima drugih gradova u određenom obliku svakako morale postojati, a nedostaju.

U svim gradovima koji imaju srednjovjekovnu građu, osim u Dubrovniku, nema već spomenutih odluka velikog vijeća, isto tako u svim gradovima, osim u Dubrovniku, samo su fragmentarno sačuvani sudski spisi iz XIV. st. Među one dokumente za koje znamo da su postojali, a nisu uopće sačuvani, pripadaju općinski katastri, koji se za neke gradove spominju u izvorima, a koji bi za uvid u zemljišni posjed plemića bili od prvo-razredne važnosti. U Zadru su u Ludovikovo vrijeme djelovale i proizvodile dokumente *cancelaria superior* i *cancelaria inferior*, no ni o njima nema traga. Budući da su plemići imali najveći udio u upravnim strukturama komune, nesačuvanost tih spisa lišava nas poznavanja njihova udjela u vlasti.

Posebno treba istaknuti da nedostaju arhivi pojedinih plemićkih rodova u dalmatinskim gradovima. Njihova je sudbina završila na najrazličitije načine, najrjeđe su bili predani nekoj arhivskoj ustanovi, često su bili razdijeljeni i rasprodani, a neki su čak završili u smeću. Neizmjerana bi bila njihova važnost za poznavanje djelatnosti plemstva u svim segmentima društva.

⁵⁷ Miho BARADA, *Trogirski spomenici, I-III*. MSHSM, 44, 1948; 45, 1950; 46, 1951; *Trogirski spomenici IV*, Split 1988.

Moglo se primijetiti da u strukturi sačuvanih vrsta spisa prevladavaju bilježnički spisi inače vrlo važni za temu o kojoj se ovdje govori. Uz njih obično postoji i nešto sudskih spisa. To su dvije glavne vrste dokumenata koji nam stoje na raspolaganju za proučavanje dalmatinskog plemstva u XIV. st.

U bilježničkim i u sudskim spisima plemići se pojavljuju u svojstvu jedne ili obje stranke pri sklapanju posla ili u parnici. Možda najveći nedostatak te vrste spisa jest potpuna odsutnost političke dimenzije pa se na osnovu njih ne može uočiti udio pojedinih plemićkih rodova u političkim zbivanjima.

Bilježnički spisi uvelike oslikavaju gradsku svakodnevnicu. U njima se prema najrazličitijim osnovama registrira veći dio gradskoga stanovništva, osobito plemstva kao najaktivnijega društvenoga staleža. U toj nepreglednoj količini podataka mogu se osvijetliti određena područja iz života gradskog plemstva.

Bilježnički spisi prije svega omogućavaju utvrđivanje genealoškog stabla pojedinog roda.

Veća količina bilježničkih spisa daje realan uvid u gospodarsku djelatnost i bogatstvo pojedinih plemićkih rodova.

Nadalje, preko bilježničkih spisa može se utvrditi povezanost pojedinih plemićkih rodova s crkvenim institucijama u gradu, što je od velike važnosti u procjenjivanju strukture njihove moći.

Posebno je zanimljivo utvrditi vezu gradskoga plemstva s plemstvom izvan grada, na području Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva, što se također najbolje može istražiti preko bilježničkih spisa.

Sudski spisi pružaju znatno manje podataka o samim plemićima i njihovim rodovima te su uglavnom vezani uz njihove gospodarske aktivnosti. No oni omogućuju da se istraže odnosi među pojedinim obiteljima i njihove veze s pojedinim institucijama.

Ipak treba reći da su za utvrđivanje važnosti plemstva i pojedinih plemićkih rodova te njihova udjela u vlasti glavni izvor spisi Velikog vijeća. Budući da ni u XIV. st. kada je izvorna građa najobimnija, odluka Velikog vijeća, osim onih u Dubrovniku i dva spomenuta splitska svežnjica, nema, teško je definirati ulogu plemstva, a posebno pojedinih plemićkih rodova u svakom gradu. Upravo odluke velikog vijeća najbolje pokazuju karakteristike svake obitelji, njihov politički stav, grupu rodova kojima se u vijeću priklanjaju, te se iz njih može utvrditi stratigrafija gornjega društvenog sloja u svakoj komuni.⁵⁸

Zbog relativne oskudnosti građe, čak i za one komune za koje se kaže da je sačuvana, važno je primijeniti određeni pristup građi, koji omogućuje njeno što cjelovitije korištenje.

⁵⁸ To je onaj posao što ga je započeo Raukar razlažući splitske prilike prema sačuvanim Odlukama veliko vijeća toga grada. Tomislav RAUKAR, *Consilium generale* i sustav vladanja u Splitu u XIV.st. *Historijski zbornik* 37 1984.

Trebalo bi prije svega obaviti tzv. kapilarno istraživanje, tj. postupno rekonstruirati svaki pojedini rod, i to obitelj po obitelj, posebno pazeći na prozopografiju istaknutih pojedinaca u svakom rodu.

U literaturi se predlaže da se to obavlja po vremenskim segmenatima, npr. obradi se temeljito razdoblje od jednog desetljeća kao jedan segment, pa zatim obrađuje iduće razdoblje itd. Tako bi se svako desetljeće posebno istražilo, a zatim bi se, nizanjem tako dobivenih segmenata, dobila slika društvenih gibanja u vrhu komune u određenom razdoblju.⁵⁹ Time bi se postigao sinkronijski i dijakronijski pristup problematici.

Pri tome je potrebno proučiti baš sve sačuvane dokumente u kojima se spominju plemići jer je gotovo svaki prilog mozaiku koji se slaže za pojedinu osobu ili rod.

* * *

Ovaj je rad pokušao, s jedne strane uputiti na dosadašnje spoznaje o dalmatinskom plemstvu, a s druge strane upozoriti na mogućnosti tih spoznaja i njihova ograničenja s obzirom na sačuvanost povijesnih izvora.

Takva istraživanja, osim istraživanja vezanih za dubrovački patricijat, još nisu obavljena za druge gradove. Njima bi se postavili temelji u istraživanju plemstva dalmatinskih gradova do trenutka kad se proces njegova oblikovanja završava, a ono se zatvaranjem velikoga vijeća pretvara u gornji gradski stalež, koji tako ostaje izoliran i konzerviran za cijelo sljedeće razdoblje ranoga novoga vijeka. ■

Adresa : Dr. sc. Serđo Dokoza, Zavod za povijesne znanosti HAZU,
Obala kneza Trpimira 8, 23 000 Zadar

Sažeci predavanja za Sjednicu VPV-a u Zadru 2009.

Prva stoljeća zadarskoga plemstva

Zrinka Nikolić Jakuš

Možda se od dalmatinskoga gradskoga plemstva zadarsko plemstvo može najviše pozivati na starinu podrijetla. U četrnaestom stoljeću, kada se zatvara krug gradskoga plemstva i u Velikom vijeću mogu sjediti samo muški članovi onih obitelji koje su priznate kao plemićke, a priznate su zato što su u trenutku zatvaranja članovi tih obitelji ili njihovi preci u zadnje dvije generacije bili članovi Velikog vijeća, za više od 80 % tadašnjih zadarskih plemićih obitelji može se sa sigurnošću utvrditi da potječu od osoba koje su u dvanaestom i trinaestom stoljeću obnašale najviše komunalne dužnosti – sudaca, konzula i rektora. Za usporedbu, za splitsko i trogirsko plemstvo to se može utvrditi u oko 60 % slučajeva. Budući da su se osobna imena nasljeđivala u obiteljima, za neke se zadarske obitelji praćenjem imena u izvorima može čak utvrditi izravno podrijetlo od posljednjih priora – ranosrednjovjekovnih upravitelja, »gradonačelnika« biranih od Zadrana, s prijelaza jedanaestog stoljeća u dvanaesto stoljeće. Od dva posljednja priora – Lampridija i Vitače – a iz te je obitelji i prvi zadarski nadbiskup – potječu obitelji de Paulo (iz koje je i kroničar Paulus de Paulo s kraja četrnaestoga stoljeća), de Petrico i de Vit(i)chor. Zanimljivo je da se ta prezimena javljaju tek nekoliko stoljeća kasnije, a potomci u svojoj memoriji nisu čuvali ove slavne pretke. Međutim, prema imenima se genealoška veza može jasno pratiti i u ranijem razdoblju. Sigurno je bilo i više obitelji koje su potjecale od ranosrednjovjekovne gradske elite, ali na žalost, skromni izvori iz starijih vremena ne dopuštaju nam jasni uvid u takve slučajeve. U dvanaestom stoljeću u izvorima se javljaju i prva prezimena, koja uglavnom potječu od hrvatskih i romanskih slikovitih nadimaka kojih se njihovi nositelji i potomci nisu sramili nego su ih s ponosom nosili – tako se javljaju Cucille (»kučila«), Sloradi, Soppe (»sopac«), Cigali, Ginanni, Matafari (»ubojice«). Imena i nadimci svjedoče o brzjoj kroatizaciji zadarskoga plemstva koja postoji već od desetoga stoljeća. U dvanaestom stoljeću nalazimo i rodonačelnike

velike obitelji Grisogona, koja vjerojatno potječe od suca Grisogona, odnosno Krševana, te rodonačelnike obitelji Ciprijan. U trinaestom stoljeću pridružuju im se Begne, Calcine, Civalelli, Georgii/Jurjevići, Grubonje, Martinušići, koji se javljaju i pod imenom Pechiaro, Nasi, Scolatura, Varikaše, Zadulini, Saladini, Botono, Nozdronje, Fanfogna itd. Za neke od tih obitelji zna se da su se doselile u Zadar, najviše iz hrvatskoga zaleđa, pa tako npr. Martinušići potječu od slavnog roda Šubića. Za neke se može pretpostaviti da su doselili iz Italije, npr. Saladini koji možda dolaze iz Bologne, a neki su došli i pod okriljem mletačke vlasti, npr. zadarski odvjetak mletačke obitelji Contarini. Međutim, za sve te doseljenike važan put integracije u društvo bilo je povezivanje brakovima sa »starom« gradskom elitom pa su u konačnici svi bili isprepleteni genealoškim vezama koje su sezonele duboko u gradsku prošlost. Također je bilo važno materijalno i kadrovsko podržavanje važnijih gradskih crkvenih institucija. Neki od gradskih ženskih samostana – i to upravo oni najstariji kao što je benediktinski samostan Sv. Marije, rezervirani su samo za plemićke kćeri, što je još jedna od potvrda plemićkoga statusa. Plemićke obitelji također su se isticale posjedovanjem zemlje u Astoreji – najstarijem zadarskom kopnenom području, a za ekonomski i društveni položaj važna je bila i proizvodnja i trgovina solju. Najmoćnije obitelji svoj uspon su dugovale su vezama s velikašima iz roda Šubića u drugoj polovici trinaestoga stoljeću, zahvaljujući kojima su proširile svoje posjede duboko u kopneno zaleđe – među njima su Zadulini, Jurjevići, Grisogoni, Matafari, Varikaše. Samo podrijetlo iz zaleđa tu nije imalo osobitu ulogu, jer među šubićevskim pristašama nalazimo i one za koje se to podrijetlo ne može utvrditi. Iako je zbog svojih veza sa Šubićima, a kasnije u četrnaestom stoljeću i s anžuvinskim vladarima, zadarsko plemstvo trpjelo teške udare od mletačke vlasti što se očitovalo osobito odvođenjem u zatočeništvo nakon brojnih zadarskih pobuna (osobito nakon pobune iz 1345.), ono nije nikad odustalo od politike povezivanja s hrvatskim zaleđem. Rijetke obitelji koje su se držale uz mletačku vlast, primjerice Contarini, zapravo su postupno bile društveno marginalizirane te su ostale bez utjecajnih položaja i veza, osobito nakon zadarskog mira 1358. ■

Adresa: doc. dr. sc. Zrinka Nikolić Jakuš, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest, Ivana Lučića 3, Zagreb, e-pošta: zrinka.nikolic@zg.t-com.hr

Građa za povijest plemstva na zadarskom području

Miroslav Granić

Sažetak

Ovaj je rad prilog poznavanju građe vezane uz društveni pojavu i razvitak plemstva i plemićkoga staleža na zadarskom području koje se prostorno poklapa s granicama današnje zadarske županije. Naime, područje od Zadra do otoka Paga obuhvaća stare povijesne gradove Zadar, Nin i Pag gdje je bio formiran plemićki stalež i kao takav u minulim stoljećima odigrao itekako važnu društvenu, političku i kulturnu ulogu u sveukupnosti povijesnih zbivanja.

U gradovima općinama Zadru, Ninu i Pagu plemićki je stalež našao svoj društveni i politički izraz u instituciji staleški zatvorenih plemićkih vijeća. Njihovi članovi gradski plemići (*nobiles communitatis*) uz mnoge modifikacije i prilagodbe, uspjeli su zadržati, kroz velik broj pravno uređenih i učvršćenih staleških prerogativa, zaseban i svakako vodeći položaj u društvu. Jednostavno je naprasno, kao zaseban stalež bio maknut s povijesne pozornice u osvit 19. stoljeća. Iz tih je razloga o plemstvu ostalo dosta pisanih tragova.

Grad Zadar bio je sjedište središnjih organa vlasti više od tisuću godina, a posredno s tim vezan je i rad upravnih tijela u vrlo širokoj nadležnosti. Nije stoga bez razloga vrlo rano upravo u Zadru bio osnovan središnji pokrajinski arhiv radi prikupljanja, čuvanja, obrade i vrjednovanja arhivskoga gradiva. U Zadarskom državnom arhivu pohranjene su i arhivalije bez kojih se ne može proučavati plemstvo na zadarskom području. Isto se može istaknuti za vrijedno rukopisno gradivo jedne od najbogatijih zadarskih knjižnica, nekadašnje općinske knjižnice »Paravia«, a danas Znanstvene knjižnice. Ako istaknemo da spisi zadarske državne pismohrane (Državni arhiv) sežu u 10. stoljeće i k tomu istaknemo da se uredovni bilježički spisi prate od kraja 13. stoljeća, evidentno je da tako stara i vrijedna građa pruža mnogo dragocjenih podataka o plemstvu. U zadarskom arhivu spisi iz gotovo svih razdoblja kvantitetom i kvalitetom sadrže najvrednije vijesti o ustro-

ju, djelovanju i nadležnosti plemićke komune (općine) kao staleški zatvorene skupnosti interesno i rodbinski povezanih pojedinaca.

Djelovanjem zadarskoga Plemićkog vijeća ostao je sačuvan gotovo čitav fond zapisnika sjednica od sredine 15. do početka 19. stoljeća. Izvornike je zadarska općinska uprava darovala između dva rata knjižnici »Paravia« gdje se i danas nalaze. U fondu rukopisa iste knjižnice može se naći Matični upisnik zadarskih plemića, a Državni arhiv ima u pohrani Matičnu knjigu plemićkih obitelji Dalmacije sastavljenu odlukom Vlade iz vremena druge austrijske vladavine. Razne javno-pravne i privatno-pravne isprave nalaze se u izvorniku ili ovjerenom prijepisu u brojnim rukopisnim zbirkama Državnog arhiva i Znanstvene knjižnice. To su uglavnom spisi pojedinih istaknutih plemićkih porodica s mnoštvom raznorodnih podataka.

Arhivska zbirka grada Nina, koji je u zadnjih nekoliko stoljeća bio više grad mit nego stvarnost, započinje upravo s tri knjige zapisnika Plemićkoga vijeća, a grad Pag može se podičiti rukopisnim grbovnikom Marka Laura Ruića iz 18. stoljeća.

Zadarski crkveni arhivi, pismohrane davno ukinutih samostana, u pohrani Državnog arhiva ili pak zbirke Nadbiskupskog i Kaptolskog arhiva, također su nezaobilazan izvor za proučavanje plemstva na zadarskom području.

Strani arhivi, poglavito arhivi u Veneciji i Beču, obiluju vrijednom i još neproučenom arhivskom građom koja čeka istraživače naše povijesti, povijesti grada Zadra i ovih područja. Zadaća je to novim marljivim zaljubljenicima heraldike, zanimljive i oplemenjujuće znanstvene discipline, koja je niz desetljeća bila nepravedno marginalizirana. ■

Adresa: prof. dr. sc. Miroslav Granić, 23 000 Zadar

Poslovník o radu Velikoga plemićkoga vijeća - prijedlog

Članak 1.

Poslovníkom o radu VPV-a uređuju se pitanja sazivanja, održavanja, javnosti rada VPV-a i druga pitanja od važnosti za rad VPV-a.

Članak 2.

Veliko plemićko vijeće, koje čine svi članovi Hrvatskoga plemićkoga zbora, sastaje se jedanput godišnje, na inicijativu predsjednika Zbora, ili po potrebi i češće kad to zatraži Nadzorni odbor, Plemićki stol, ili najmanje četvrtina članova Hrvatskoga plemićkoga zbora.

Članak 3.

Kada broj članova Zbora postane veći od smještajnih mogućnosti prostora u kojem se održava sjednica Velikoga plemićkoga vijeća, ogranci, prema ključu koji određuje Plemićki stol, delegiraju predstavnike koji će ih zastupati na sjednici VPV-a.

Članak 4.

Sjednicu Velikoga plemićkoga vijeća saziva predsjednik Zbora, ili, u slučaju njegove spriječivosti ili odsutnosti, zamjenik predsjednika.

Članak 5.

Sjednica se saziva pismenim pozivom s predloženim dnevnim redom i odgovarajućim materijalima koje priprema Plemićki stol, upućenim članovima 15 dana prije utvrđenog termina.

Članak 6.

Zasjedanje Velikoga plemićkoga vijeća otvara predsjednik, a nakon što se izabere iz redova nazočnih članova, Radno predsjedništvo nastavlja vođenje sjednice.

Članak 7.

Na početku sjednice usvaja se dnevni red te bira zapisničar i verifikacijska komisija koja ima zadaću podnijeti izvješće o broju prisutnih članova, to se utvrđuje prebrojavanjem evidencijskih listića.

Članak 8.

Svaki član, nakon usvajanja dnevnog reda VPV-a, može staviti primjedbe na odluke i zaključke s prethodne sjednice VPV-a i o njima se treba očitovati na sjednici. Usvojene primjedbe unose se u zapisnik i Plemićki stol dužan je prema njima postupiti.

Članak 9.

U sklopu svake točke dnevnog reda, nakon uvodnog izlaganja, otvara se rasprava u kojoj mogu sudjelovati samo članovi. Rasprava traje sve dok ima prijavljenih govornika. Prijave se podnose dizanjem ruke.

Članak 10.

Na sjednici se ne otvara rasprava samo o onim sadržajima o kojima, u vremenu predviđenom za slanje primjedbi prije održavanja sjednice, nije dostavljena ni jedna primjedba. Rasprava se može voditi o onim primjedbama koje su blagovremeno dostavljene, a Plemićki ih stol nije usvojio.

Članak 11.

Sudionik u raspravi treba govoriti samo o pitanjima koja su predmet rasprave i to jedanput, ne više od 5 minuta. Za povredu reda, predsjedavajući najprije daje opomenu, a zatim i oduzima riječ.

Članak 12.

U radu VPV-a mogu sudjelovati i druge pozvane osobe, i to samo u uvodnom dijelu, ako žele pozdraviti nazočne članove VPV-a.

Članak 13.

Nakon zaključenja rasprave, predsjedavajući poziva nazočne redovne članove da glasuju o podnesenim izvješćima i prijedlozima, osim o onome što koji ima informativni karak-

ter. Glasovanje je javno. Ako se većinom nazočnih članova tako odluči, glasovanje o pojedinim pitanjima može biti i tajno.

Članak 14.

Sve odluke o pitanjima na dnevnom redu, donose se dvotrećinskom većinom glasova nazočnih redovnih članova. VPV punovažno odlučuje ako je nazočno najmanje jedna četvrtina pozvanih članova. Ako sjednici pristupi manje od četvrtine članova, nakon isteka roka od 30 minuta, postojeći broj članova proglašava se potrebnim kvorumom.

Članak 15.

Izglasani tekst odluke ili zaključka sastavni je dio zapisnika. Zapisnik, pored zapisničara, potpisuje i predsjednik Zbora. Zapisnik se odlaže u arhivu.

Članak 16.

Javnost rada ostvaruje se obavještavanjem javnosti o održavanju sjednica i njihovim sadržajima, putem sredstava javnog priopćavanja, a odluke i zaključci i putem internog glasnika koji se dostavlja svim članovima.

Članak 17.

Ako je sjednica izborna, potrebno je prijedlog kandidata za funkcije koje na prijedlog kandidacijske komisije najprije verificira Plemićki stol, dostaviti uz poziv za sjednicu. Prijedlog se može dopunjavati i na sjednici, uz detaljno obrazloženje predlagачa i pod uvjetom da članovi VPV-a prihvate predložene promjene.

Članak 18.

Ako se na sjednici odluči da će se glasovanje provesti tajno, tada posao podjele listića, njihovo prebrojavanje i objavu rezultata preuzima izborna komisija, koja se prethodno izabere Glasačke kutije i listiće treba pripremiti, prije održavanja sjednice.

Članak 19.

Svečani dio sjednice posvećen prijemu novih članova, odvija se prema posebno utvrđenom Svečanom ceremonijalu, koji se prilaže uz ovaj Poslovnik, pazeći na harmonizaciju odredaba ta dva dokumenta, da najbitniji sadržaji iz njih ne bi bili izostavljeni. To podrazumijeva i mogućnost prilagodbe pojedinih dijelova sadržaja u datim okolnostima na mjestu događaja.

Članak 20.

Ovaj Poslovnik, i Svečani ceremonijal koji je njegov sastavni dio, smatraju se usvojenim kad ih prihvati VPV-a, a stupaju na snagu danom donošenja.

U Zagrebu, 07.11.2008.

Himna HPZ-a

Josip pl. degl' Iveslio

tekst: Tito Bilopavlović

Donizetti
178

HRV

GLAVICE

1. kćica

LE - BU - I - NA I ČA - STI PRE - DA - KA. IZ PE - PE - LA LI - STI - NA I

MRA - KA, KO NE - O - KA - LJA - NA SUN - CA ZRA - KA STI - ZE NAM SJAJ PLE - ME - NI - TA

Refran

ZNA - KA ZA VE - KU I LJE - PO - TU, ZA

U - LJU - DEN DOM, MI SMO UZ PRE - BE

2. kćica

KO SVO - I NA SVOM, SVOMI ŽE - ROZE

KA - NA - VE - SE - GE - TE STI - BI ČI - STE KA - PI PLE - ME - NI - TE ER - VL JOŠ

Refran

ŽI - CE STA - RE LU - TNE BRO - JE U SLU - ŽI I U ČA - STI PE - VI

Refran

Zagreb, ožujak 2005.

Iskaznica i značka članova HPZ-a

Osobna obilježja svakog člana HPZ-a su osobna iskaznica i značka. Zajedničko im je da oba obilježja imaju utisnuti broj iz upisnika člana nositelja ovih insignija i strogo su osobne. Osobna iskaznica osim grba HPZ-a ima otisnut i obiteljski grb. ■

Naši novi članovi

Zlatko Barabaš

protonotar i herold Hrvatskog plemićkog zbora

Osnovni podatci o članovima plemićkih porodica koji su tijekom 2007.–2008. godine primljeni u HPZ i kojima su predane povelje na zasjedanju Velikoga plemićkoga vijeća u Povijesnom muzeju u Zagrebu 12. travnja 2008.

Narcisa, Filip i Bianka Antonioli

Obitelj Antonioli potječe iz Italije, ali plemstvo je dodijeljeno u Budvi 1720. godine Ivanu i zakonitim potomcima te potvrđeno odredbom providura za Dalmaciju 1735. godine i upisano u arhivu grada Venecije.

- Narcisa, rođ. 1948. dipl. pravnik u Hrv. prirodoslovnom muzeju, živi u Zagrebu.
- Filip, rođ. 1977. sin Narcise, studirao kriminalistiku, živi i radi u Zagrebu.
- Bianka, rođ. 1980. kći Narcise, apsolvant Kineziološkog fakulteta, radi i živi u Zagrebu.

Danijela i Anamarija Durbešić

Prvu povelju za obitelj Durbešić dobio je Juraj od Petra kneza Šubića Zrinskog 1647. godine a plemstvo je ponovo potvrđeno Ivanu Durbešiću i potomcima 1907. godine, s pridjevom »Grobnički«.

- Daniela, rođ. 1962., kći naših članova Ive i Paule, apsolvant prava, živi i radi u Zagrebu.
- Anamarija, rođ. 1974. kći naših članova Ive i Paule i završila PMF, smjer geologija, radi i živi u Zagrebu.

Josip Ivanišević

U stare plemićke obitelji ubrajamo i Ivaniševiće iz Makarske, koji su podrijetlom iz Mostara. Potvrda plemstva potječe od Mletaka iz 1771. godine a iz Austrije od 1829. godine.

- Josip, rođen 1935., arhitekt je u mirovini, rođak naših članova, živi u Stuttgartu.

Nives, Bruno i Hrvoje Lukšić

Sloju bračkih rodovskih plemića pripada i obitelj Lukšić-Marinković prema popisu plemstva don A. Ciccarellia iz 1657. U popisu plemstva za otok Brač iz 1802. spominje se Ante pok. Petra, od kojih potječe ogranak današnjih Lukšića.

- Nives, rođ. 1940., supruga je člana Branimira, živi u Splitu.
- Bruno, rođ. 1968., sin je Branimira, kirurg, radi i živi u Splitu.
- Hrvoje, rođ. 1974., sin je Branimira, dipl. pravnik, živi i radi u Splitu.

Mira, Petra i Ivan Maroja

Obitelj Maroi spominje se prema zapisima don A. Ciccarellia 1657. godine a u popisu plemića iz 1738. spominje se plemićki sudac Juraj M., od kojega potječu današnji Maroji.

- Mira, rođ. 1948., supruga člana Hrvoja, radiolog, a živi i radi u Virovitici.
- Petra, rođ. 1982., kći člana Marijana, bavi se glumom i manekinstvom, živi u Splitu.
- Ivan, rođ. 1987. sin člana Marijana, student pomorstva, živi u Zadru.

Ivan Mladineo

Podrijetlo obitelji Mladineo s otoka je Brača, a prenosi se iz Bosne i Mađarske. Potvrda plemstva iz 1760. godine nalazi se u Državnom arhivu u Veneciji, od kada potječu današnji Mladineo.

- Ivan, rođ. 1985. sin našeg člana Marka, grafičar, živi i radi u Splitu.

Darko i Tomislav Portada

Plemstvo porodici Portada i naslov »conte Veneto« dodijeljeno je 1780. predcima Mati i Nikoli te upisano u »Libro aureo«. Godine 1787. primljeni su u Vijeće grada Paga i upisani u knjigu plemića.

- Darko, rođ. 1947., nastavnik, a radi i živi u Zagrebu.
- Tomislav, rođ. 1974., sin Darka, dr. kem. znanosti, radi u Institutu R. Bošković, živi u Zagrebu.

Gaja Pozojević

Porodici Pozojević plemstvo je dodijelio kralj Rudolf II. godine 1575. i to Đorđu za zasluge u borbi s Turcima. U Torontalskoj županiji priznanje plemstva potvrđeno je 1821. predcima Miklošu, Matiji, Janošu i Imri, od kojih potječu današnji Pozojevići.

- Gaja, rođ. 1957. primarius doktor pulmolog, radi i živi s obitelji u Zrenjaninu.

Katica, Marijana, Jelena, Katarina i Marko Vrkljan

Porodici Vrkljan podijeljeno je austrijsko carsko plemstvo prvi put 1793. godine a kasnije je potvrđivano još nekoliko puta. Vrkljani su stara vojnička lička časnička obitelj.

- Katica, rođ. 1943. supruga člana Frane, prof. engleskog, a živi u Opatiji.
- Marijana, rođ. 1973., službenik u poduzeću svog oca Frane, živi u Zagrebu.
- Jelena, rođ. 1978., kći Frane i Katice, prof. hrvatskog i engleskog, živi u Opatiji.
- Katarina, rođ. 1980., kći Frane i Katice, student turističkog menadžmenta, živi u Opatiji.
- Marko, rođ. 1984., sin Frane i Katice, student građevine u Rijeci, živi u Opatiji.

Mile (Luka) Vučetić

Porodica Vučetić potječe iz Brinja, a plemstvo je prvi put dodijeljeno Radmanu od cara Maksimilijana II. godine 1569., a kasnije car Ferdinand III. godine 1652. potvrđuje plemstvo i daje novi grb Pavlu i potomcima. Današnji Vučetići nose pridjev »od Brinja i Cseney -a«. Bili su časnici, suci i svećenici, od kojih potječu i današnji Vučetići.

- Mile, rođ. 1929., rođak naših članova, ekonomist u mirovini, živi u Zagrebu.

Dogodilo se...

Siniša conte Tartaglia

Prilikom posjete princeze Ane Splitu, prošlog mjeseca, bio je organiziran prijem u vili Dalmacija. Navodno na prijedlog Britanskoga poslanstva, na prijem bilo je pozvano pedesetak uglednih građana, ponajprije humanitarci, športaši, kulturnjaci i mornarički časnici. Tako sam i ja dobio poziv. Nakon dolaska u vilu vidio sam mnogo poznatih pa čak i prijatelja. Odmah su mi pristupili predsjednici veslačkoga kluba »Gusar« i jedriličarskoga kluba »Labud« te akademik Dinko Kovačić. Protokol nas je obavijestio kako se treba pozdraviti i oslovljavati princezu te da se držimo u sklopu grupe sport i drugo. Budući da sam ja predstavljao ragbi, a već sam

bio sa športašima tako sam tu i ostao. Princeza je u pratnji gradonačelnika Ivana Kureta išla od jednoga do drugo uzvanika i sa svakim popričala. Gradonačelnik bi svakog predstavio pa je tako predstavio i nas troje, predsjednicu »Labuda«, akademika i mene.

Bio sam posljednji od nas troje kojemu je dala ruku. Kazao sam da sam s njezinim kraljevskim visočanstvom bio na ručku 1971. u Twickenhaimu, hramu svjetskoga ragbija, povodom stote obljetnice Engleskog ragbi saveza. Princeza mi je odgovorila da vidi da sam ja ragbijaš kada nosim kravatu Svjetskog prvenstva u ragbiju, koje je bilo u Wel-su. Također je dodala da je to bilo prvi put da je negdje javno zastupala svoju majku – kraljicu. Oduševila me da je registrirala moju ragbi kravatu, koju sam ja malo provokativno namjerno stavio za ovu priliku. Poslije kraćeg razgovora s akademikom i predsjednicom o jedrenju, uputila se k sljedećim gostima. No tada je gradonačelnik Kuret u finoj maniri zaustavi i reče da gospodin Tartaglia nije ovdje samo radi ragbija, nego kao predstavnik splitskog plemstva i kao najstarija obitelj u gradu. Na to mi princeza ponovno daje ruku, uz opasku da je s obzirom na starost grada, vjerojatno i moja obitelj dugovječne povijesti. Normalno, uz smiješak, taj sam navod samo potvrdio.

In memoriam...

Dionisius Sdrinias 1944. – 2008.

Marjan Kallay 1930. – 2008.

Damir Tončić 1934. – 2009.

Već tradicionalno na Dan Mrtvih, delegacija HPZ-a, posjetila je grobove naših pokojnih članova i položila cvijeće i zapalila svijeće za pokopane na Mirogoju, a za druge zapalila svijeće pred centralnim Križem na Mirogoju.

Na grobu pokojnoga Nikole Cindra, prvoga predsjednika HPZ-a, u Splitu je položio cvijeće i zapalio svijeću Marko Mladineo, predsjednik ogranka HPZ-a Južna Hrvatska.

Zahvala donatorima i sponzorima

Upute autorima

1. Općenito

GLASNIK HRVATSKOGA PLEMIČKOGA ZBORA (GHPZ) službeno je glasilo Hrvatskoga plemićkoga zbora (HPZ) i objavljuje znanstvene i stručne radove iz rada plemićkoga staleža i njegove važnosti te iz rada HPZ-a. Rad treba dostaviti u elektroničkom obliku na adresu Vladimir Kurelec, glavni urednik časopisa »GHPZ«, Jurišićeva 1a, HR-10000 Zagreb, Hrvatska, e-pošta: vladimir.kurelec2@zg.t-com.hr. Molimo Vas, da pažljivo pročitate ove upute i primijenite ih u pripremi rada, te takoolakšate i ubrzate urednički i svoj rad.

2. Djelokrug Glasnika

Glasnik objavljuje znanstvene i stručne radove iz djelovanja i uloge plemstva nastale na novim znanjima iz povijesnih zbivanja. Tematski su obuhvaćene osnovne i primjenjene istraživačke pojavnosti u povijesti plemstva.

3. Radovi

GHPZ objavljuje pet razreda radova. To su: izvorni znanstveni radovi, pregledni radovi, prethodna priopćenja i stručni radovi te vijesti iz rada HPZ-a. Sve vrste radova, zajedno sa svim prinosima (tablicama, grafičkim prikazima, slikama ...) ne bi trebali zauzimati više od 7 tiskanih stranica glasnika. To je približno oko 5500 riječi. Za svaki netekstni prinos (tablicu ili sliku) dopušteni broj riječi treba smanjiti za 250.

4. Recenzije

Znanstveni i stručni radovi recenziraju se. Konačnu odluku o prihvaćanju rada za objavu u GHPZ-u donosi glavni urednik. Uredništvo je GHPZ-a posebno zahvalno recenzentima za njihovu pomoć pri ocjenjivanju rada te na prijedlozima za njihovo možebitno poboljšanje.

5. Priprema i dostava rukopisa

Radovi za recenziju dostavljaju se u elektroničkom obliku i ispisu na računalnom pisaču. Rad mora biti napisan na hrvatskom jeziku te pripremljen uz pomoć jednoga od računalnih programa za obradbu teksta koji je spojiv s programom Microsoft Word 97. Veličina je papira A4 (210 mm x 297 mm), a margine sa svih strana trebaju iznositi 25 mm. Svaka stranica rada mora biti obrojčana u donjem desnom kutu. Treba pisati slovima tipa Roman (*Times New Roman*), veličine 12 (osim ako nije drukčije naznačeno) te pisati s dvostrukim proredom. Ne treba podebljavati, podcrtavati niti na bilo koji drugi način isticati bilo koji dio teksta, osim ako to nije zahtijevano u ovim uputama. Treba izbjegavati uporabu podrubaka, tzv. fusnota, u tekstu rada.

Za crteže, grafikone, dijagrame i sl. potrebni su njihovi izvornici u vektorskom obliku. Svaka slika ili tablica dostavlja se na zasebnom radnom listu.

Potrebno je dostaviti jedan jednostrano ispisan primjerak te jednu elektroničku inačicu rada (CD-ROM, e-mail) zajedno s tablicama i slikama.

6. Struktura rada

Pripremljeni rad za objavu treba imati sastavnice navedene u ovim podtočkama.

6.1. Naslov. Treba biti što je moguće kraći te istobno davati dobar uvid u bit rada. Piše se velikim početnim slovima i ostalim slovima u skladu s hrvatskim pravopisom, podebljano, veličine slova 14, usredišten na raspoloživom prostoru.

6.2. Autori rada. Pišu se ispod naslova rada bez titula, podebljano, smješteno na početku papira, prvo ime, a zatim prezime autora; autori se odvajaju zarezom.

6.3. Titule i adrese autora. Pišu se na kraju rada. Uz titulu te ime i prezime treba napisati točnu adresu autora, broj telefona i e-pošte.

6.4. Sažetak. Treba sadržavati najviše do 250 riječi, mora opisati istraživani predmet rada, primijenjene metode i podloge, područje rada te dati sažeti prikaz najvažnijih zaključaka.

6.5. Ključne riječi. Rad mora sadržavati do 7 ključnih riječi temeljem kojih je prepoznatljiv.

6.6. Glavni tekst rada. Glavni bi tekst rada trebao biti podijeljen u odgovarajuća poglavlja obrojčana prema važnosnom redu. Pojedina se poglavlja mogu prilagoditi predmetnom radu.

6.6.1. Uvod. Trebao bi odrediti predmet istraživanja, dati pregled prijašnjih istraživanja iz predmetne problematike te utvrditi položaj ovodobnih istraživanja.

6.6.2. Pregled dosadašnjih istraživanja. U ovisnosti o predmetu rada, njegovoj obuhvatnosti i interesu, ovo može biti posebno poglavlje.

6.6.3. Predmet rada. Mora se iznijeti tako da objasni razvoj postavki koje osvjetljaju problem istraživanja u radu ili povezuju rezultate istraživanja.

6.6.4. Podloge, metode i postupak istraživanja.

6.6.5. Područje istraživanja. Treba opisati područje na kojem je istraživanje obavljeno.

6.6.6. Rezultati istraživanja. Trebaju biti prikazani s pozivom na odgovarajuće tablice i slike. Mora se odabrati najpovoljniji način prikazivanja rezultata istraživanja. Nikako ne treba prikazivati iste podatke na dva načina, npr. grafički i tablično.

6.6.7. Rasprava. Rasprava bi trebala biti odvojeno poglavlje, iako katkad rezultat istraživanja i rasprava mogu biti prikazani zajedno.

6.6.8. Zaključci. Ovo, završno poglavlje mora biti sastavni dio rada. U njemu se donose osnovni, sažeti zaključci.

6.6.9. Literatura (Vidi poglavlje 7.3)

7. Uređenje članka

7.1. Naslovi. Naslovi moraju biti što je više moguće kratki, s uključenim ključnim riječima. Naslovi poglavlja, tablica i slika trebaju započeti velikim slovom, a ostale se riječi, osim imena osoba i zemljopisnih imena, pišu malim početnim slovom. Iza naslova ne piše se točka. Mjerne jedinice u zaglavlju tablica, naslovima slika i naslovima tablica trebaju se pisati iza zarez (npr. Minimalna dužina m, km).

7.2. Mjerne jedinice. Dopušteno je rabiti samo nacionalne zakonite mjerne jedinice koje pripadaju sustavu SI (System International). U skladu s tim nazive jedinica i njihove znakove treba pisati prema zakonskim odredbama odnosno hrvatskim i međunarodnim normama.

7.3. Navođenje i popis literature. Radovi se u tekstu navode prema harvardskom sustavu. U zagradi se nalazi prezime prvoga i možebitno drugoga autora rada, nakon čega slijedi godina izdavanja, npr. (Plemić 2009) odnosno (Plemić i Vitez 2009). Ako rad potpisuje više od dva autora, nakon prezimena prvoga autora treba rabiti kraticu *et. al.*, npr. (Plemić *et. al.* 2009). Ako uzastopce treba navesti više radova, podatci se za pojedine radove odvajaju zarezom, a u slučaju više radova istoga autora u jednoj godini treba ih razlučiti dodavanjem latiničnih slova, npr. (Plemić 2009a, Plemić 2009b, Vitez 2006).

Popis se literature nalazi u posebnom poglavlju rada poredan abecednim redom prema prezimenima prvoga autora. Ako je izvor literature knjiga ili članak, bibliografska jedinica mora sadržavati ove sastavnice (ovim redom):

- ime autora (ako je on poznat, ime urednika odnosno naziv organizacije izdavatelja)
- godinu izdanja
- naslov rada u izvornom jeziku i prijevod na engleski
- puno ime, godište i broj publikacije u kojoj je rad objavljen te broj stranica za knjigu odnosno početna i završna stranica za članak iz časopisa
- naziv izdavača i mjesto izdanja (za knjige).

Ako je izvor na Internetu, potrebno je navesti nadnevak i mrežnu adresu rabljenih dokumenata.

Primjeri:

Časopis:

1. Heimer, Ž., 2008: Grbovi i zastave Zagreba (*Zagreb Flags and Coat of Arms*). Glasnik... HPZ 6/2008, str. 57–61.

Knjiga:

2. Salopek, H., 2007: Ogulinsko-modruški rodovi. Matica hrvatska – Ogulin, Hrvatska matica iseljenika – Zagreb i Hrvatsko rodoslovno društvo »Pavao Ritter Vitezović« – Zagreb, str. 504, Zagreb 2007

Internetska stranica:

3. Hrvatski plemićki zbor (2009) <http://www.plemstvo.hr> (1. siječnja 2009.).

7.4. Slike. Slike su sve ilustracije, crteži, grafikoni, dijagrami i fotografije. Svaku je sliku potrebno priložiti na zasebnom radnom listu. Obrojčane su onim redom kako nailaze u tekstu (slika 1., slika 2.). Naslov se stavlja ispod slike. Ključne informacije potrebne za razumijevanje slike nalaze se ispod naslova slike ako nisu već navedene unutar slike. Tekstovi kazala dijagrama i grafikona trebaju biti pisani malim slovima, osim prve riječi prvim velikim početnim slovom. Slike trebaju biti upotpunjene sa svim legendama i naslovima zbog navođenja u tekstu.

Primjer:

Slika 1. Grb hrvatskoga plemićkoga zbora

7.5. Tablice. Svaku tablicu treba priložiti na zasebnom radnom listu i obrojčati je arapskom brojem onim redom kako dolazi u tekstu (tablica 1., tablica 2. itd.). Naslov se tablice nalazi iznad njezina gornjega ruba. Tekstovi tablica trebaju biti na hrvatskom i na engleskom jeziku.

Primjer:

Tablica 1. Broj članova tijekom godina

7.6. Podrupci (fusnote). Podrupci se uglavnom ne rabe u glavnom tekstu rada, ali mogu se rabiti ako priroda članka to zahtijeva i kod tablica.

7.7. Rimske brojke. Mogu se rabiti na dijagramima i grafikonima, a nikako pri obrojčavanju u tekstu.

8. Slanje rukopisa u elektroničkom obliku (podsjetnik)

Budite sigurni da su obje inačice (i papirna i elektronička) podjednake. Poglavlja moraju slijediti kako je navedeno u točki 6.6. ovih uputa, a slike i tablice moraju biti u datotekama odvoje-

nim od teksta. Rabite dvostruki razmak između redaka nakon završetku naslova i odlomaka (2xENTER). Pišite tekst tako da je poravnat jednoliko u odnosu na lijevu i desnu rubnu marginu. Ne rastavljajte riječi u radnoj inačici teksta. Pri unosu teksta pazite na razmak među riječima i nakon pravopisnih odnosno rečeničnih znakova (točke ...). Osigurajte disk odgovarajućom zaštitom da se izbjegnu oštećenja pri rukovanju.

2009–03

